

PROBLEMI

26

IZ DANTEJEVE BOŽANSKE KOMEDIJE, prevedel Andrej Capuder (161)

PAVLE ZIDAR: ŽETEV (177)

RUDI MIŠKOT: RDEČA GLINA (192)

HERMAN VOGEL: ZASLEDOVANJE JUTRA (195)

JAROSLAV NOVAK: OTROŠKI DODATEK (200)

TOMAŽ ŠALAMUN: STVARI (212)

MARIJA GORŠE: PENELOPA II (216)

BORIS PATERNU: POVOJNA LIRIKA ANTONA VODNIKA (220)

VLADIMIR KRALJ: SLOVENSKA DRAMATIKA ZADNJIH DVAJSETIH
LET (254)

LADO KRALJ: DOLINA NEŠTETIH RADOSTI (262)

POSVETOVANJE O SOCIOLOŠKEM RAZISKOVANJU KOMUNE
V JUGOSLAVIJI (268)

ZDRAVKO MLINAR: KOMUNA KOT PREDMET SOCIOLOŠKEGA
RAZISKOVANJA (270)

JOSIP ŽUPANOV: PODJETJE IN LOKALNA SKUPNOST (283)

inž. VILKO PLEŠNAR: NOVA ETAPA V RAZVOJU SOVJETSKEGA
KMETIJSTVA (290)

BRUŠENO OGLEDALO:

JOLKA MILIČ: APOTEOZA DEJANJA

LIKOVNA PRILOGA:

FLORES OBLAK: DVOJICA 1964; CINIJE 1964; NENA 1964;
PREPROSTOST III 1964 (OLJA)

— MAJ 1965 —

REVIIJA ZA KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

PROBLEMI

revija za kulturo in družbena
vprašanja, maj 1965, leto III.,
št. 26

Ureja uredniški odbor: Vinko
Blatnik, Barbara Brecejl (se-
kretar redakcije), Božidar De-
benjak, Janez Dokler, Ervin
Fritz; ing. Jože Guzelj, Tine
Hribar, Ivan Hvala, Savin Jo-
gan, Vladimir Kavčič (glavni
urednik), Marko Kerševan,
Andrej Kirn, Viktor Konjar,
Milan Kačun, Zdravko Mlinar,
Janez Pirnat (odgovorni ured-
nik), Franci Polak, Stane Sa-
ksida, Ratko Ščepanovič

Lektor: Janez Gradišnik

Uredništvo: Ljubljana, Tomši-
čeva 12. Telefon: 20-487. Nena-
ročnih rokopisov ne vračamo.
Naročila pošiljajte na CK ZMS,
Ljubljana, Dalmatinova 4, te-
lefon: 31 00 33, tekoči račun:
600-14-608-28 z oznako: za Pro-
bleme. Celoletna naročnina
1200 dinarjev. Za študente in
dijake 900 dinarjev. Cena po-
sameznega izvoda 150 dinarjev

Izdajata CK ZMS in UO ZŠJ
v Ljubljani. Tisk, izdelava kli-
šejev in vezava: tiskarna »Jože
Moškrič« v Ljubljani

Iz Dantejeve Božanske komedije*

Pekel: 3. spev

*Vrata v pekel — Predjama: Nepridni
omahljivci — Peklenski brodnik Haron.*

- 1 TU SKOZI POT GRE V JOKAJOČE MESTO,
TU SKOZI POT GRE V VEČNE BOLEČINE,
TU SKOZI POT MED LJUDSTVO GRE ZLOČESTO.
- 4 PRAVICNOST VNELA JE BOGA VISINE,
IZ BOŽJE SILE VSTAL SEM ZMAGOVITE,
IZ LJUBEZNI PRVE IN VÊDNOSTI EDINE.
- 7 PRED MANO USTVARIL BOG LE VEKOVITE
STVARI JE IN MENI VEČNO TU JE STATI,
O, VI, KI VSTOPATE, VSAK UP PUSTITE!
- 10 Te mračne črke mogel sem razbrati
vrh nekih duri in vprašam brž poeta:
»Besede trde, mojster, so nad vrati!«
- 13 A on, kot vso modrost imel bi svéta,
tako mi dé: »Tu naj ti dvoma sila
umolkne in stráhu naj bo moč odvzeta!
- 16 Kot sem dejal, sva v kraje se spustila,
kjer videl tako boš ljudi trpeti,
ki duša njih Boga je izgubila.«

* Konec maja bo poteklo 700 let, odkar se je rodil veliki italijanski pesnik Dante Alighieri. Kulturnemu slavju v Italiji in po vsem svetu se pridružuje tudi naša revija. Objavljeni trije spevi so vzeti iz antologije Božanske komedije, ki bo izšla v prevodu Andreja Capudra pri založbi Mladinska knjiga letos v jeseni.

- 19 Z rokó za mojo moral je prijeti
z veselim licem, da pogum zasije
mi iz oči — in že sva v skrivnem sveti.
- 22 Tu se vzdihuje in jokaje vpije,
odmevajo v brezzvezdnem kraju viki,
zato iz oči mi sprva solza lije.
- 25 Strahotne govorice, vsi jeziki,
boleči vzkliki, v besnosti kletvine,
dlani udarci in hripavi kriki,
- 28 vse to se zliva v hrušč, ki tja v temine
brezčasne dviga se, kot čez planjavo
v vrtincu pesek vzdigne se v višine.
- 31 In že bojazen mi je zmedla glavo:
»O mojster,« dèm, »odkod ta hrup krog mene?
Kdo v mukah vije se?« — »Pod to postavo,«
- 34 mi dě, »živijo duše užaloščene,
ki brez sramote so bile, ne hvale
na svetu niso uživale nobene.
- 37 Vmes trume angelov so se zmešale,
ki niti uporne niso Bogu bile,
ne zveste — v sporu so ob strani stale
- 40 Da bi lepote raju ne kazile,
izgnane so, pekel pa se jih brani,
da pogubljenih ne bi proslavile.«
- 43 A jaz mu dem: »Le kaj tako jih rani,
da takšen krik vzdiguje v višine?«
Le toliko v odgovor mojster hrani:
- 46 »Brez upa so, da jim življenje mine,
ki bedno je tako, da zaslepljeni
zavidajo vsem drugim bolečine.
- 49 Spomina o njih v deželi ni nobeni,
luč božje jim pravičnosti ne sije,
dovolj o njih, poglej in dalje kreni!«
- 52 Tedaj zagledam prapor, ki se vije
okoli s tako naglico in silo,
da zdi se, kot da nikdar ne počije.
- 55 Za njim jih drlo takšno je število,
da komaj je verjel moj um strmeči,
da jih je v grob že toliko omahnilo.

- 58 Ko sem spoznal jih nekaj v hudi gneči,
oko mi senco njega je odkrilo,
ki storil je, slabič, umik sloveči.
- 61 Nemudoma se mi je razjasnilo,
da v družbo rev nepridnih sva prispela,
odvratno Bogu in peklu nemilo.
- 64 Ta čreda, ki ni nikdar zaživela,
bila je gola, a na njej brenčale
so ose in komarjev zlih krдела.
- 67 Obraz so s črno jim krvjo brazdale,
ki jo s solzâmi vred na skalni čeri
kraj nog, pijavke gnusne so sesale.
- 70 Ko moj pogled za tem drugam se usmeri,
uzrem ljudi, kraj črne reke zbrane,
pa vprašam: »Mojster, kdo so, ne zameri,
- 73 in kakšne sile so nad njih poslâne,
da vsi tja čez bi radi prebežali,
če prav v temi razločim njih nakane?«
- 76 A on mi dé: »Izvedel vse boš kmali,
ko doli najin se korak ustavi
na Aheronta žalostni obali.«
- 79 Oko povesil sem v zadregi pravi,
misleč, da govor moj mu odveč postaja,
molčé do reke šel sem po planjavi.
- 82 In glej, že z ladjo tu sem čez prihaja
orjaški starec, z glavo posiveło,
ki vpije: »O, gorje ti, grešna raja!
- 85 Nikdar neba ne bo vam zreti uspelo,
na drugi breg vas peljem zdaj, ki skriva
v somraku večnem mraz in ognja vrelo!
- 88 A ti, ki tam stojiš, o duša živa,
od mrtvih proč, ki semkaj so pregnani!«
In ko zapazi, da še tam stojiva,
- 91 mi dé: »V pristanu tam na drugi strani,
ne tu, na bregu drugem se ustavi,
čolnič naj lažji zate sedež hrani!«
- 94 »Ne jezi, Haron, se,« mu vodja pravi,
»božanska vsemogočnost to zahteva,
da se zgodi, vprašanj zdaj več ne stavi!«

- 97 *Obraz kosmati že ne kaže gneva
več zdaj brodniku v tej močvari sivi,
ki mu oči ognjeni žar odeva.*
- 100 *V goloti bedni obraz bojazljivi,
povsod škripanje zob — vse to sledilo
besedi kruti je in presunljivi.*
- 103 *Boga vse kolne, očeta, mater milo,
človeški rod in kraj in uro dneva
s semenom vred, ki jih je zaplodilo.*
- 106 *Jokaje zgrinja se ta bedna reva
na kraj, kjer ob prekleti tej obali
bo vsak, ki ne boji Boga se gneva.*
- 109 *V demonskem ognju Haronu sijali
očesi sta, ko v barko jih naklada
in z veslom tolče nje, ki so zaostali.*
- 112 *In kot v jeseni list za listom pada,
dokler ne vidi veja tam pod sabo,
da ji ves plašč odvzela je livada,*
- 115 *tako to Adamovo seme slabo
zapušča drug za drugim zdaj obalo,
na sam poziv, kot ptič, ki gre na vabo.*
- 118 *Tako čez divjo jih vodo je gnalo,
da preden ladja šla je iz pristana,
na bregu spet jih je že mnogo stalo.*
- 121 *»Sin moj,« mi mojster vljudno dé, »tu zbrana
iz vseh dežel je množica nešteta,
ki svet je zapustila neskesana.*
- 124 *Čez reko to na moč hiti razvneto,
ker božja jih tako pravičnost žene,
da iz strahu vzbudi se želja vneta.*
- 127 *Tu čez pravične duše ni nobene,
zatorej, če nad tabo Haron vpije,
boš razumel teh besedi pomene.«*
- 130 *Tedaj viharjev temne domačije
se zatresó tako, da strah ne mine
še zdaj me, in z obraza pot mi lije.*

- 133 Vihar izbruhne iz solzne te doline,
zabliska rdeče se, da strah prevzame
mi ude in mi vsa zavest premine,
136 in zgrudim se kot ta, ki sen ga objame.

Vice: 1. spev

Obrežje Gore vic — Pogled na južno
nebo — Katon, varuh vic — Vergil Dante-
ju umije lice in ga prepaše za pot.

- 1 Za pot čez mirnejše sedaj gladine
bo jadro barka mi duhá razpela,
ki je priplula iz morja bolečine,
4 Zdaj drugo bo kraljestvo pesem pela,
kjer duša greha daje proč opase,
da se v nebesa bo lahko povzpela.
7 Tu mrtva poezija spet naj zrasede
saj vaš sem, Muze svete ve, premile,
Kaliopinih strun naj slišim gláse,
10 pesnitvi da naj tistih zvokov sile,
ki nekdam Pikam, polnim vsem prezira,
so upanje na milost pogubile.
13 Presladka barva vzhodnega safira,
ki zlita z etrom v čiste harmonije,
svoj lèsk do prvih nébes razprostira,
16 v oko veselja znova mi nalije,
brž ko prispela sva iz mrtve zarje,
ki radi nje mi v prsih žalost klije.
19 Planet, ki nam ljubezni vžge viharje,
smehljaj bleščeč izvabi vsemu vzhodu,
ko Ribe v svojem spremstvu s sijem varje.
22 Tedaj pogledam k desnemu obođu
in štiri zvezde uzrêm, ki jih očesa
le prvemu so nekdam zrlé rodu.
25 Njih leska se radujejo nebesa:
kak severno nebo si zapuščeno,
ker južnih ti zvezda ne vidiš kresa!

- 28 Od njih odvrnil oko sem vzradoščeno
in ko pogledi sever so mi iskali,
kjer Voz že izginil v zarjo je rumeno,
- 31 uzrem kraj sebe starca na obali:
bil vreden je, da čast bi ga odela,
kot staršem je še otroci niso dali.
- 34 Ze brada dolga mu je posivela,
enaki tudi so lasje mu bili,
spuščeni v dvojnih kodrih do odela.
- 37 Z luči presvetih štirih osvetlili
so žarki ga s svetlobo žarovito,
kot sonce bil njegov obraz je mili.
- 40 »Kdo sta, ki sta, vodo to mrakovito
sledječ, iz večne ječe pribežala?«
zakliče in strese grivo prečastito.
- 43 »Katera luč je vaju popeljala,
da noči sta lahko ušla globoki,
ki v večno je temó pekèl vkovala?
- 46 Sta mar ušla zakona trdi roki?
Je-li nov zakon gori nad zvezdami,
da za preklete zdaj so moji oboki?«
- 49 In že vodnik poprime me z rokami
in s kretnjami, z besedo in z migljaji
v poklon koleno in glavó ravná mi.
- 52 »Po svoji volji nisem v tvojem kraji,«
mu dé, »z nebá se je gospa spustila
in njena prošnja je združila naji.
- 53 A ker želiš, da bolj bi razložila
kdo sva midvá in kam v resnici greva,
ne bom ti zdaj odklonil pojasnila.
- 58 Ni on preživel zadnjega še dneva,
norost pa ga tak blizu je speljala,
da kmalu bi dopolnil ga bil, reva.
- 61 Kot sem dejal, mi ona je ukazala,
da naj ga rešim; druge steze rešne
bilo ni razen te, ki sva jo ubrala.

- 64 Pokazal sem že vse ljudi mu grešne,
zdej mu še te iz tvojega bom reda,
ki čistijo od zmote se poprejšnje.
- 67 Kako sva šla, predolga je beseda,
nebeška milost mi na poti sije,
kjer vodim ga, da čuje te in gleda.
- 70 Odpri mu vrata svoje domačije,
zakaj on išče tiste si prostosti,
ki ceni jo, kdor zanjo kri prelije.
- 73 Ti veš to, ker si pustil brez bridkosti
zanjo telo, ki v Utiki počiva,
in vstalo bo na sodni dan v svetlosti.
- 76 Odlokov večnih midva ne kršiva,
saj on je živ, a Minos mi ne sodi.
Iz kroga sem, ki očesi čisti skriva
- 79 Marcije tvoje, ki jo, zdi se, vodi
še misel, mož presveti, da je tvoja.
Pri njem žaru, zdaj nama ugodi!
- 82 V kraljestva nama daj sedmera svoja,
vse dobro njej o tebi bom govoril,
če ceniš hvalo spodnjega tam roja.«
- 85 »Tako ugajala,« je odgovoril,
»mi Marcija je, ko sem bil na sveti,
da, kar hotela je, sem vse ji storil.
- 88 Kar ločena po reki sva prekleti,
me več ne gane; to prepoveduje
mi zakon, ki mi dal je ven se vzpeti.
- 91 A če gospa z neba vama kraljuje,
kot praviš sam, ni boljše besedi je,
da njeno ime začujem, zadostuje.
- 94 Poskrbi zdaj, da on si pas ovije
tam z gladkim trsom in opere lice,
da čisto bo in brez umazanije!
- 97 Ker ne bilo bi prav, da sled meglice
oko zastira mu, ko smel bo stati
pred angelom, ki straži duri v vice.
- 100 Tam na otočku doli, prav pred vrati
morjá, ki vanj z valovi se zaganja,
trstike rastejo na mehkem blati.

- 103 Vse drugo, kar trdi in list poganja,
ne moglo v tem okolju bi živeti,
ker se udarcem mórja ne uklanja.
- 106 Od tam ne bo šel semkaj pot presveti;
sonce, ki vstaja že iz zarje blede,
vodnik bo, kje najlaže se je vzpeti.«
- 109 In je odšel; jaz vstal sem brez besede
in se privil k vodnikovi postavi,
upirajoč v njegov obraz poglede.
- 112 »Za mano hōdi zdaj,« vodnik mi pravi,
»nazaj greva do tamkaj, kjer obala
morjá konča pobočje tej planjavi.«
- 115 Somrak noči je zarja že pregnala;
in zbežal je, tako da do obzorja
gladina morska je že trepetala.
- 118 Sama sva šla po pustem bregu morja,
kōt ta, ki spet stezé ubira prave
in prejšnja pot zazdi se mu najgorja.
- 121 Ko sva do tja prišla, kjer rosa trave
bōri se s soncem in se zbog hladeče
svežine senc upira brez težave,
- 124 vodnik roke prek trate zeleneče
položil je razprte; doumelo
srce mi je, kaj hoče, in hrepeneče
- 127 ponudil lice sem, od solz zardelo.
In on mu spet povrnil je svežino,
ki jo gorjé peklá biló je vzelo.
- 130 Zatem prišla na pusto sva brežino,
kjer morje ni še videlo mornarja,
ki bi od tam se vrnil v domovino.
- 133 Prepasal me po ukazu je čuvarja.
Glej čudo! Ko ponižno je trstiko
utrgal, steblo zopet je iz barja
- 136 na mah pognalo, kakor prej veliko.

Osmo nebo: Apostol Peter obtoži papeža Bonifacija VIII. — Vzpon v deveto nebo ali Prvo Gibalo — Beatrice razlaga red vesolja in človeško naravo.

- 1 Očeta, Sina in Duhá Trojici
je glorijska po raju zadonela,
da so opijanili me sladki klici;
- 4 da se nebesa smejejo vesela,
sem mislil, kajti vid in sluh sta srečna
opojnost milo piti mi hitela.
- 7 O sreča, o radóst ti neizrečna,
življenje, polno mira in ljubavi,
o blaženost, ki brez željá si večna!
- 10 Zarele štiri bakle so v višavi
tam pred menoj, in ta, ki prisijala
je prej, se v večji vžgala je bleščavi
- 13 in taka je nenadoma postala
kot Jupiter, če on in Mars rdeči
bila bi ptici in perje zamenjala.
- 16 Previdnost, ki deli tej višnji sreči
dolžnosti, blaženim je odredila,
da vsi obstali so tedaj molčeči,
- 19 in čujem: »Če me barva zdaj oblila
je druga, se ne čudi, vsem iz raja
ob mojih rekih se bo spremenila.
- 22 Ta, ki na zemlji s silo si prisvaja
moj tron, moj tron, moj tron, ki brez pravice
pred Sinom božjim prazen zdaj ostaja,
- 25 kraj mučeništva je v odtok gnojnice
spremenil in krvi, tako da sije
v veselju doli satanovo lice!«
- 28 Kakor zvečer in zjutraj zor oblije
oblakov trope, od sonca razsvetljene,
tako v škrlatu zdaj nebo zasije;
- 31 kot deklici, ki je nravi poštene
in v srcu trdna, a pregrehe tuje
poslušanje ji v lica kri požene,

- 34 tak Beatrici kri v obrazu pluje;
vesoljni svod ogrne se v mrakove,
ko tákrat, ko je Krist trpel najhuje.
- 37 Nato začujem mu iz ust glasove,
ki jih tako je jeza spremnila,
kot videz prej dobil je barve nove.
- 40 »Nevesta Kristova se ni rodila
iz krvi moje, Lina, Anakleta,
zato, da bi cekinov pridobila,
- 43 temveč da duša v raj bila bi vzeta,
Kalistu, Sikstu, Piju in Urbani
je v bolečinah lila kri presveta!
- 46 Nismo hoteli, da ob desni dlani
se papeževi so zgrnile jate
proč od kristjanov tam na levi strani;
- 49 mar sem zato dobil jaz ključe zlate,
da bi s tem svetim znakom na zastavi
z vojskó nad krščene hodili brate;
- 52 mar vam zato stojim v pečatni glavi,
da vi časti prodajate lažnive
in me škrlat obliva v tej višavi!
- 55 V pastirski halji mi zveri grabljive
od tukaj vidimo na zemski paši:
o strele božje, ste li sploh še žive!
- 58 Ze Caorsini in Guaschi h krvi naši
se sklanjajo: lepo ste mi začeli,
le kam zdrčali boste samopaši!
- 61 Vendar pri njem, ki s Scipia je deli
pomagal Rimu čast sveta braniti,
kot vem, pomoč naši boste veselili.
- 64 A ti, moj sin, ki moral se vrniti
boš zbog telesa, spodaj spregovôri!
Ne skrivaj, česar jaz ne morem skriti!«
- 67 Kot sneg, ki usiplje se mehak po gori,
ko se nebesna koza z rogom glave
dotakne sonca, ki nam sveti gori,
- 70 tako tedaj so preko vse širjave
navzgor se usule radostne meglice,
ki prej so z nama bivale bleščave.

- 73 Za njimi sem obračal svoje lice
tak dolgo, dokler prostor mi zagrnil
ni z bog daljave z nemočjo zenice.
- 76 Ko videla gospa je, da odvrnil
pogled sem iz višav, mi dé: »Povesi
oko in glej, kako si se obrnil!«
- 79 Odkar sem prvič dol uprl očesi,
sua pot po tistem loku naredila,
kjer se sredina tropov v kraj prevesi;
- 82 kraj Gada doli se mi je odkrila
Uliksa nora pot, tam spet obala,
kjer je Evropa sladko breme bila.
- 85 In ta gredica bi mi pokazala
še več, a obla pod menoj ognjena
že več kot za en znak je odbežala.
- 88 Ljubezen do gospé, ki ji plamena
nikdar ne zmanjka, vnela me je vdana,
da sem oči obrnil v lica njena:
- 91 in kar natura je v telo zemljana,
ali umetnost v slike položila,
da paša je očem in srcu hrana,
- 94 vse to le blede bi podoba bila
lepote rajske, ki mi je vsijala,
ko v lica nje zamaknil sem se mila.
- 97 Krepost, ki njen pogled mi je poslala,
me vzela je od tam, kjer Leda biva
in me v najurnejše nebo pognala.
- 100 Ta sfera, najbolj vzvišena in živa,
povsod je ista in ne vem imena
za kraj, kjer z Beatrice zdaj stojiva.
- 103 Videč, da želja me teži iskrena,
mi dé z obrazom, ki ga svit obdaja,
kot bi se Bog naselil v lica njena:
- 106 »Narava, ki sredini mir poraja,
vse drugo giblje pa z močjo neznanu,
počelo svoje v nebu tem nahaja.
- 109 In svodu tem za drugi »kje« ni znano,
kot za Boga, kjer si ljubezen vzema,
ki ga vrtil, in pa krepost za mano.

- 112 Ljubezni in luči ga pás objema,
kot sam vse druge; in ta krog v širjavi
le On, ki opasuje ga, zajema.
- 115 Nihče ne daje mer njega naravi,
on je merilo gibanju povesodi,
kot se deset na dve in pet razstavi.
- 118 Da čas si korenine v tej posodi
zakriva, svet pa liste zre njegove,
— to ti odslej povsem razvidno bodi!
- 121 O poželenje, ki zemljé sinove
tako potapljaš, da ne more glave
nihče nad tvoje vzdigniti valove!
- 124 Saj ljudska volja vzcvete brez težave,
vendar nenehna čestokrat dežnica
z gnilobo uniči vse plodove zdrave.
- 127 Nedolžnost najdeta se in resnica
le pri otrocih in še tam zbežita,
še preden prvi puh pokrije lica.
- 130 Ko še jeclja, posti se; ko razvita
pa jezik sta in um, nažre jestvine
na petek ali svetek se do sita.
- 133 Ko še jeclja, poslušá opomine
in ljubi mater; ko je vešč prepira,
pa hoče, naj mu hitro v grob izgine.
- 136 Tako črnina belo polt zastira,
ki sprva hčer krasila je očeta,
ki nosi zor in pušča mrak večera.
- 139 Naj se ne čudi duša ti prevzeta,
naj zmisli, da na zemlji ni vladarja:
odtod zabloda in slepota svéta.
- 142 A preden še pomlad bo januarja,
ker za stotinko šepa dan zemljana,
nebo zarjulo bo z močjo viharja
- 145 in Roka, tak težko pričakovana,
zamenjala bo kljun in krmo ladje,
tak da brodovju prava smer bo dana —
- 148 — in cvet tedaj rodil bo dobro sadje.«

KOMENTAR

Pekel — 3. spev

1—9: Napis na večno odprtih vratih pekla.

4—6: Perifraza, ki označuje sv. Trojico: Božja sila je Oče, vekovečna modrost Sin in ljubezen sv. Duh. — 7: *pred mano*: Pekel je ustvaril Bog, ko je pregnal iz nebes uporne angele z Luciferjem na čelu; angeli so večni, človek, kot prva stvar, ki ni večna, pa je bil ustvarjen šele po tem dogodku. — 9: O, vi: Orig: Lasciate ogni speranza voi ch'entrate! — Kazni v peklu so večne in človeku od tam ni več vrnitve. — 14: *modrost*: Vergil je uganil Dantejevo bojazen zaradi skrivnostnega napisa.

22—69: Že v preddverju pekla udari Danteju na uho kričanje in preklinjanje v vseh jezikih, s katerimi pogubljeni dajejo duška svojim bolečinam. Šem dol so obsojeni pridaniči, ki na svetu niso bili deležni ne hvale ne graje. Za strastnega in prizadetega pesnika je to greh, ki sodi v peklo. Poleg njih so tukaj tudi angeli, ki se pri Luciferjevem uporu proti Bogu niso izrekli ne za ne proti. Vsi ti obsojenci se otepajo strupenih os in komarjev, pri tem pa neprenehoma tekajo za nekim praporom. Ker se v življenju niso priključili nikomur, jih tu doli tepe nasprotna usoda. Dante odmerja večino kazni po židovskem zakonu povračila (poena talionis — zob za zob).

39: *v sporu*: Lucifer, najlepši med angeli, se je v svojem napuhu uprl Bogu; le-ta ga je z njegovimi pristaši vred treščil v peklo. 40—42: Raj — popolna lepota jih ne mara, sam peklo pa tudi ne, ker bi se sicer tisti, ki so se odločno opredelili, čeprav za zlo, hvalili, da so več od njih in se ponašali z enako usodo. (prim. Pek. III. 63) — 46: *brez upa*: kot sicer vsi v peklu, a ti bi si smrti zaradi svoje brezpomembnosti še bolj želeli. V zavesti lastne ničevosti zavidajo vsem drugim njihove muke. — 60: *ki storil je*: Verjetno papež Celestin V., ki se je po nekaj mesecih odpovedal papeški tiari. Za njim je bil izvoljen Bonifacij VIII., papež, ki je bil — po pesnikovi presoji — kriv Dantejevega izgnanstva, pa tudi takratnega žalostnega položaja Cerkve in Italije. Ker je bil torej Dante mnenja, da je Bonifacijeva oblast omogočila slabost Celestina V., je le-tega vrgel med slabiče v preddver pekla. Zgodovina pa poroča, da se je Celestin umaknil iz skromnosti.

70—136: Prehod preko Aheronta.

71: *črne reke*: Aheront, prva od peklenških rek, ki jo opisuje v Eneidi že Dantejev vzornik Vergil. Pogubljene duše se zbirajo na njenem obrežju in čakajo brodnika. — 83: *orjaški stavec*: Haron, peklenški voznik, ki s svojo barko prevaža množice na drugi breg (prim. Prešeren, Gazele I ... onstran Haronov'ga broda). — 88—93: Ko vidi pred seboj živega Danteja, ga skuša odgnati in mu svetuje, naj gre na breg, kjer ga čaka lažji čolnič. Mišljeno je ustje Tibere, odkoder prevaža angel duše do Gore vic. 103—105: po sholastični doktrini pogubljeni tem bolj preklinjajo Boga, čim huje so kaznovani (Tom. Akv.) Poleg tega letijo njihove kletve na ves človeški rod, posebej pa še na starše, ki so jih, nesrečnike, zaplodili. 126: *želja vneta*: Obsojenci kljub strahu čutijo neogibnost svojega večnega pogubljenja. — 128: *Haron vpije*: prim. Pek. III. 88—93. 136: *in zgrudim se*: Zaradi silnega potresa in bliska Dante omedli; ko se prebudi, je že onkraj Aheronta, ne da bi vedel kdaj in kako.

Vice — 1. spev

1—28: Na obrežju Gore vic.

3: *morja bolečine*: Iz pekla; sedaj bodo za njegov pesniški duh nastopili mirnejši časi. — 4: *drugo kraljestvo*: Vice, kjer se duše čistijo svojih grehov. — 5: *greha opase*: Vendar ne smrtnih grehov, zakaj zanje je peklo. — 6: *v nebesa*: Ko dopolnijo svoje očiščevanje, se povzpno na vrh gore, v zemeljski raj,

od tam pa v nebesa, v Empirej. — 7: *mrtva poezija*: Ki opeva kraljestva mrtvih. — 8: *vaš sem*: Pesnik se pred pričetkom speva priporoči Muzam in jih prosi varstva pri pesnitvi. — 9: *Kaliopinih strun*: Kaliopa je ena od sedmerih Muz, zaščitnica epske poezije. Dante se zateka k njej, ker je bila najbolj spoštovana, glede na to, da so bili največji antični pesniki epiki. — 11: *Pikam*: Tesalske kraljične in sloveče pevke, devet po številu, ki so se v svoji ošabnosti hotele meriti z Muzami. Kaliopa, ki je tekmovala v imenu svojih vrstnic, jih je sijajno premagala in jih nato za kazen spremenila v srake. — 13: *vzhodnega safira*: Safir iz Medije, znan po lepi modri barvi; Dante nam z njegovo barvo naslika nebo, ki ga je tedaj ugledal nad sabo. — 14: *z etrom*: Tu zrak. — 15: *prvih nébes*: Po Dantejevi kozmografiji je to nebo Lune. — 17: *iz mrtve zarje*: Iz teme pekla. — 19: *planet*: Venera. — 21: *s sijem varje*: Njen svit je zatemnil ozvezdje Rib, ki so v njeni bližini. — 23: *štiri zvezde*: Južni križ, viden samo na južni poluti. — 24: *prvem rodu*: Adam in Eva, ki sta živelata v raj. Po Danteju je bil raj vrh Gore vic, ki leži osamljena v vodah južne poloble, zato pravi, da sta ono ozvezdje gledala samo prva človeka.

28—112: **Katon Utičan.**

31: *starca*: Katon Utičan, rimski senator (95—46 p. n. š.). Ko je Cezar premagal vse republikance, si je Katon v afriškem mestu Utiki sam vzel življenje, ker ni hotel gledati propadanja ciljev, za katere se je on, vnet republikanec in zagovornik svobode, bojeval. Dante ga je postavil za varuha duš v vica; s tem, da se čistijo grešnosti, ki jih še oklepa, se tudi one bojujejo za notranjo moralno svobodo, ki je pogoj vsake resnične in zdrave prostosti. — 37: *z luči*: Južni križ; njegove štiri zvezde so za Danteja simboli kreposti. — 40: *vodo*: Potok, ki ju je popeljal iz notranjosti zemlje. 46: *zakona*: Ki ne dovoli nobenemu pogublencu rešitve iz pekla. 48: *za preklete*: Grešnike v peku. — 51: *v poklon*: Dante — pregnanec — nam z Vergilovim ravnanjem kaže vse svoje veliko spoštovanje do tega bojevnika za svobodo. — 53: *gospa*: Beatrice. — 58: *ni on*: Dante še ni umrl; tu je mišljena bolj duhovna smrt, ki jo povzroči greh. — 59: *norost*: Grešnost, simbolizirana z goščavo v I. spevu Pekla. — 61: *ona*: Beatrice. — 69: *da čuje te*: Nebo mi je pomagalo, da sem ga pripeljal do tebe. — 74: *v Utiki*: Glej kom. v. 31. — 75: *vstalo bo*: Na sodni dan bodo duše znova oblekle telo. Katon se bo takrat presellil v nebesa, zakaj vic bo konec in nastopila bo večnost. — 77: *je živ*: Dante je živ, torej ni prebivalec pekla in sme semkaj; tudi Vergila peklenški sodnik Minos ni obsodil, on sodi v Limb, predver pekla (prim. Pek. II.). — 79: *Marcije*: Katonova žena, od katere se je bil Katon ločil in jo dal v zakon svojemu prijatelju Hortenziju. Po Hortenzijevi smrti je prosila Katona, naj jo znova sprejme, in ta je to storil. — 82: *sedmera*: Gora vic ima sedem krožnih planot, ki se vijejo okoli nje. — 88: *reki*: Aheront, onkraj katerega je Limb (prim. Pek. III.). — 89: *več ne gane*: Sedaj je nad strastmi, torej tudi nad njeno ljubeznijo. — 90: *zakon*: Kristus je po svoji smrti odpeljal v nebo pravičnike iz Stare zaveze, ki so bili do tedaj v Limbu. Tudi Katona je ta zakon vzdignil iz pekla in ga za vekomaj ločil od obsojenih onstran Aheronte. — 91: *gospa z neba*: Beatrice. — 94: *pas ovije*: Znamenje ponižnosti, ki je pogoj vsake duhovne obnove. — 97: *meglice*: Stvari, ki jih je videl v peku. — 106: *pot presveti*: Pot, ki vodi k svetosti.

112—136: Vergil umije Danteju lice in ga prepaše.

120: *najgorja*: Zdaj, ko ve, da je na pravi poti, prej pa, da je hodil zaman, se mu zdi prejšnja pot odveč. — 128: *in on mu spet*: Umije mu lice z roso. — 131: *mornarja*: Nihče se še ni od teh bregov povrnil v svet ljudi.

Raj — 27. spev

1—67: Sv. Peter obtoži papeža.

Vesoljni zbor blaženih, ki spremlja Kristusov vnebohod, se zdi Danteju najprimernejši trenutek, da zadosti svojemu silnemu sovraštvu do papeža Bonifacija VIII., ki je bil kriv njegovega izgnanstva. Apostolu Petru položi na

jezik najostrejšje besede, in jeza, ki bi morala biti blaženosti tuja, oblike duše in vse veselje s škrlatno barvo; zdi se nam, kot da bi plamen pesnikovega sovraštva zajel vse nebo.

10: štiri bakle: Trije apostoli, Peter, Jakob in Janez, ter Adam. — 12: *prej*: Apostol Peter je prvi prišel k Danteju. — 13—15: Pesnik hoče reči, da je Peter poškratelj. — 22: *ta*: Papež Bonifacij VIII. — 23: *moj tron*: Peter je bil prvi papež; trikratni vzklík kaže razkačenost, ki Petra spreletava ob misli nanj, ki si »s silo prisvaja« njegovo mesto. Pred božjimi očmi je torej papeški prestol prazen, (vacat), nebo ne priznava takega nevrednega. — 36: *ko takrat*: Nastopil je mrk kot ob času Kristusove smrti. — 40—45: *Jaz in moji nasledniki*: papeži Lin (67—78?), Anaklet (78—91?), Sikst (117—127?), Pij (142—149?), Kalist (217—222) in Urban (222—230), nismo zato pretrpeli mučeniške smrti, da bi si Cerkev («nevesta Kristova») pridobivala zemeljske zaklade, temveč zato, da bi priborila dušam večnost. 46—48: Namig na strankarstvo (Gibelini in Gvelfi), ki se ga udeležuje tudi papež. — 49: *ključe*: Znak vrhovne oblasti v Cerkvi, ki ga je Peter po izročilu dobil od Kristusa. — 52: *v pečatni glavi*: Papežev pečat; z njim so potrjevali listine o cerkvenih službah, s katerimi se je takrat veliko prekupevalo in ki so bile čisto neosnovane («lažnive»). — 55: *v pastirski halji*: Papeži in škofje. — 58: *Caorsini in Guaschi*: Papeža Klement V. iz Gaskonje in Janez XXII. iz Caorsa, ki naj bi bila s papeškim položajem stregla svoji ambiciji in pohlepu. — 61: *pri njem*: Kot je Bog poslal Scipiona takrat, ko je bil Hanibal pred vrati in je bila stiska najhujša, tako bo pomagal tudi vam, kristjanom. — 65: *zbog telesa*: Ker si še živ.

67—99: Vzpon v deveto nebo.

69: *dotakne sonca*: Ko je sonce v ozvezdju Kozoroga, kar se zgodi ob zimskem solsticiju. — 71: *meglice*: Duše blaženih. — 74: *prostor*: Med njimi in pesnikom; dokler mu niso izginile iz vida. — 79. *dol*: Na zemljo. — 80: *po tistem loku*: Prej je bil navpično nad meridianom Jeruzalema, sedaj pa je nad meridianom Cadixa («Gade»), kjer je bil po takratni geografiji konec prvega klimatskega pasu («tropi»), ki se je začel pri ekvatorju. Jeruzalem je bil na sredi tega pasu, torej je pesnik napravil lok (nebesa se gibljejo okoli zemlje) od njegove srede do konca, ali 90° po takratnih predstavah, kar ustreza času 6 ur. — 82: *Kraj Gada*: Cadix na španski obali, mimo katerega je Odisej odplul na »noro pot« (prim. Pek. XXVI) — 83: *očala*: Feničanska obala, kjer je Jupiter v podobi bika ugrabil lepo Evropo; zlezla mu je na hrbet in tako jo je prek morja odnesel do zemlje, ki ji je dal potlej ime po njej (prim. Ovid, Met. II. 832—875) — 85: *gredica*: Zemlja. — 87: *en znak*: Pesnik je bil v ozvezdju Dvojčkov, sonce pod njim pa v ozvezdju Ovna, med njima je torej Bik («znak»); vzhodna stran zemlje je morala biti že v senci. — 98: *kjer Leda biva*: Ozvezdje Dvojčkov; njuno mater Ledo je zapeljal Jupiter v podobi laboda.

100—120: Beatrice razlaga naravo devetega neba:

100: *ta sfera*: Deveto nebo ali Prvo gibalo. — 106—109: Mirujoča sredina je tu zemlja. Krožno gibanje se na splošno začena in črpa hitrost iz sredine, ki miruje, pri vrtenju Dantejevih nebes pa ne izvira iz centra, temveč iz najhitrejšega neba, to je Prvo gibalo. 109—111: Vse nebeške sfere so koncentrične krogle in torej krajevno določene, Prvo gibalo, ki vse objema, pa to determiniranost zgubi in »ve« le za Boga. Nepremični Empirej, sedež Boga, kateremu se Prvo gibalo s svojo hitrostjo najbolj približuje, daje temu nebu ljubezen, ki ga vrti, in krepost, ki jo Prvo gibalo »dežuje« na vse druge nebeške sfere («mana») — 112—114: Kot to nebo vsebuje druge, tako »pas ljubezni in luči Empireja« vsebuje njega; nebo Empireja pa »zajema« le on, ki ga »opasuje« — Bog. (Dio che non circoscritto tutto circoscrive.) — 115—117: Nihče ne meri gibanja prvega gibala, ono samo je merilo drugim gibanjem (kot se zemeljski čas ravna po soncu) in sistemom: tako kot iz desetice izhaja dve, pa tudi pet. — 118—120: Gibanja mu ne moremo izmeriti, pač pa merimo gibanja planetov, ki izhajajo iz njega, in po njih uravnavamo čas: drevo časa ima torej korenine skrite, liste pa lahko vidimo.

121—148: Človeški greh, vzroki in obljubljeno zdravilo.

Beatrice preide sedaj na človeško naravo, ki da premalo stori za dosego nebeških ciljev. Ostro napade poželenje, težnjo za zemeljskimi dobrinami, ki je vzrok vsemu grehu.

124: *volja*: »Duh je voljan, ali meso je slabo«. — 125: *dežnica*: vsakdanji, kvarni vpliv okolja. — 136—138: Tako počrni človeška narava, ki je bila v začetku vsa bleščeča in vredna svojega očeta sonca (tu je mišljeno bolj duhovno sonce — Bog). — 140: *vladarja*: ne cerkvenega ne posvetnega. — 143: *za stotinko*: Po julijanskem koledarju; to napako je popravil papež Gregor XIII. (1582). Smisel: Preden bo zaradi te napake januar pomladni mesec (to naj bi bilo v kakih tisoč letih), ali, to niti ni tako daleč, kot mislite, ko... — 145: *Roka*: Usodni red, s katerim bo Previdnost posegla na zemljo. — 145—147: Primerjava človeških teženj z ladjevjem; človek bo tedaj ugledal pravi cilj.

Prepesnil in komentiral
Andrej Capuder

Žetev

(Odlomek iz romana Sveti Pavel)

Pavle Zidar

Bel plamenček karbidovke je zasedal in se prelil v kovinsko modrega. Debevc je odložil orodje na ambus, pretresel karbidovko ter odvil vodo. Iz cevi je zasigal za nož visok plamen in se ukrivil kakor lunin krajec. Plamen je po robovih pozelenel kot nebes in se nekje v sredini pretrgal. Vrhnji del se je še nekaj hipov razgoreval, potem pa se je kot zračni mehur razpočil.

Debevc je podržal luč blizu obraza in poslušal enakomerni šum. Apnenčasto bel plamen je nanovo razsvetlil prostor. Odrinil je temo daleč za njegov hrbet. Šele pri svinjakih se je spet začejala.

Zanesel je karbidovko nazaj na hlevsko okno in izpulili iz trama srp. Sel je s prstom po sklepanem rezilu, preskušajoč novi rez. Zamahnil predse, da bi ujel zven, pa zašantal do poda in porinil srp v vrečo.

Ob ambusu je potem pobral še enega, rjastega in zaraženega od toposti. Nihal je z obrazom nad njim, ko da mu ni pomoči. Podrsal je s prstom po rjavini, jo razil z debelim in črnim nohtom, da bi videl, kako globoko ga je odjedlo. Narahlo je potolkel s kladivom, da je rja odpadala v kosih kakor garje. Rezilo je nato ožel s cunjo. Dal si ga je znova na ambus in ga ogledoval. Cele plasti so bile odžrte. A zvenel je še kovinsko, če je udaril po njem. Še je bil znotraj zdrav.

Prijel je kladivo in začel udarjati; hitro in na drobno, drug za drugim so šli udarci od sredine k vrhu ali dnu. Če bi udarci pomenili zloge in bi te zgladil v besede, bi bilo težko kaj drugega od teh: — Zaa... zaaa... kaj? Siii... siii... ga! Puu... puu... stila! Nadežjú! Nadežjú! Žju! Žju! Žju! Zaa... zaa... kaj!

Ostri in drobni udarci so zasekovali v kovino sive brazde. Debevc je potrkal z nohtom po vročem rezilu, a še ni zvenel, kot bi moral. Še je spustil nanj nekaj ostrih udarcev in jim pritrjeval z glasom in glavo. Zadihan je potem ogledoval srp z obeh strani in si grizel ustnico.

Poskušal je s palcem čez ostre škrbine. Narahlo jih je otipal. Zdele so se mu v redu. Pobral je zmečkano slamo in jo podržal proč od sè in zamahnil. Rez ni bil najboljši. Slamo je bolj raztrgal kot odsekal. Zmignil je z rameni, povlekel za sabo nogo in odšel k podu. Spustil je srp v vrečo.

Vedel je, da bo odrezal trdo pšenično steblo, žilnati in oveli plevel pa bo trgal. Kaj more za to!

Postal je in premišljeval, če je vse za v roke, ko bo čas; vol in konj — sta je prikimal, voz — obrnil se je h kozolcu, vrvi so tudi, snopnik je pred hlevom, srpa tu, je pogledal pod noge. Vse je!

Iz kuhinje pa je bilo že slišati ženske. Z dolgimi glasovi je ena nekaj dopovedovala. Ko ji je zmanjkalo glasu, je planilo iz vseh. Ko da so se zapodile miši. Pa spet dolg molitveni glas, ki se je nagibal v jok, prav na robu je bila z njim, a ga je še vlekla na dan, še je brlel iz nje kot iz luknjice mol.

Debec je podržal karbidovko in čakal, kaj bo. Ženske pa so obmolk-nile, zmerom daljši je bil mol, in ni vedel, ali bi šel v kuhinjo ali postal pred hlevom.

Vzdignil je luč, ki je spet zasigala z dolgim plamenom. Po dvorišču so se zazibale sence. Rinile so za njegov hrbet in se zgublale v temi.

— Jejo! mu je zadišal ocvirkov kruh. Moral je biti še topel, ker je skorja hrstela, ko so jo lomile.

Podrsal je po travi pred hišo. Skozi okno jih ni mogel videti, ker je karbidovka zarisovala okoli njega premočno mejo in je bil ves ujet vanjo. Šele ko je odložil luč na okensko polico, jih je zagledal. Z njegovo vred so sedele za mizo pred olupljenim hlebcom in ga trgale kakor ujede. Iz sredice se je še kadilo.

Glasno se je oddrsal na stopnicah in sklonjeno vstopil, ko da je nad njim že strop.

— Dober večer! je rekel in postal.

Ženske so se odmikale druga drugi, da bi ga bolje videle. Prenehale so žvečiti in ga vabile: — Žan, glej!... Na, semle, semle!... Na!... Na!

— Saj je še prostora! je kazala žena na stol zraven sebe.

Debec se je štorkljaje primaknil. Na nerazločen smeh mu je bilo, ko je sedel.

— Blažen med ženami! je rekla Strgarka, raztegnila usta in jih pokazala vsem.

Debecu je šlo samo na videz na zadrego in sram. Počasi je segel po ocvirkovki, in kot vsak gospodar odtrgal le nekaj sredice.

— Ne gre ti, vidim! je rekla Strgarka s piskajočim glasom. Zasopla je z razžrtim nosom in ugriznila v nov, večji kos.

— I, kaj boš! jo je pogledala Grdenka očitajoče in se prijela za mizo, ko da se pripravlja na zamero. On bi že, če me ne bi bile tako potrebne.

— Ja, ja! je hitela Božička in grabila Štihlo za roke. — Potrēba je velika, po...

Toda Štihla je zmaknila roko in ga čez Božičko vprašala, kaj je klepal toliko časa, da je Reza kar medlela medtem.

Vse so pogledale v Debevko, ta pa je vsaki samo oddrobila z očmi kakor muha in se pogreznila predse.

Ženske so jenjale segati po kruhu. Pikale so s prsti po drobtinah, ali pa jih z dlanjo drsale na tla. Site so se prijemale za pas in podirale

krade. Phale so druga proti drugi in s prsti segale v zobe ali naglas izsesavale iz njih ostanke.

— Nu, jejte še pa pijte! je zrivala Debevka prednje kruh.

Pa so ga samo gledale in gledale tudi druga drugo, ko da so naveličane. Ali pa, če boš ti, bom še jaz, sama pa ne bom.

— Pa pijte! je porinila glaž na sredo h kruhu. — Žejne ne boste zmogle. Piti? so se gledale.

Strgarka je zapestovala roke, se izšobila pod zdicastim nosom, s pijansko podrastjo sivkasto rdeče, in se naredila še bolj sito in odžejano.

Tak tako! jo je ošinila Grdenka!

Pijanka stara!

Grdenka se je še sama skušala zamotati s prsti, stiskala jih je v pest, ko da jo bole.

Božička pa se je naslonila na mizo. Prav zdajle se je domislila svojega pogorelega hrama. Se nekajkrat si mora reči, da ima štiriinšedeset let, pa bo zajokala, da bodo vse te site babe, ki se zdaj tu delajo...

Sami Štihli se pa tudi ni dalo piti. Poznala je Rezo, kako ujeda. Zato se je previdno izmikala babam, ki so kresale s pogledi po prstih.

— Teta! je zaklicala Debevka. Strgarka se je stresla, ko da jo je za lase iz dremeža. Zagledala se je v Rezo in po ženskah, odprla usta, da ji je jezik ves žareč zamolel iz smeha.

— Sem, sem, je dihnila, spala?

In ženske so se šele zdaj smele zdramiti, če so hotele zadržati videz in jim Reza ne bi mogla do živega. Zdehale so in s polnimi usti zraka bolj tulile, kot se ogovarjale, da so res že skoraj zaspale. Prijemale so se za križ in lomile otrdelost, ki se jih je lotevala. Nasmihale so se druga drugi, ali pa zgubljeno pogledovale v okno.

— Teta, nu! se je našobila Debevka.

— Sem samo jaz! je pogledala Strgarka na Grdenko, češ, ona naj začne, ki toliko ve o njeni pijanosti, o sebi pa, ki se ga do mrtvega nažre...

Grdenka je vrnila pogled krmežljavim očem, ki so vedele vse. Strgarka jo je res že pobirala pijano. Postavljala jo je na noge kakor mokro cunjo, pa ni šlo.

— Pa daj, Grdenka! ji je rekla še Štihla. Ta, ta smrdljiva prežgan-karica!

— Kaj pa je zdaj to? se je zjezila Božička. — Kogar se prosi, ni vredno, da ga svet nosi! Daj sem!

— Tako, ja! se je smejal Strgarkin život.

— Nu te, Božička! je Debevka polivala po-drobtinah. Za to je, da se ga spije! Tole moramo še, ženske, preden gremo!

— Pa bomo! se je zganila Strgarka.

Božička pa ga je vlekla iz glaža kot cunjo. Prijemala ga je s tistimi belimi čeljustmi, bog moj, ko da je v jaslih in ne v glažu.

— Naa! je požvečila in porinila glaž od sè. — Ali je to smrtni greh ali kaj, da se ga tako otepaté?

— Eh! je prehitela Štihla Strgarko. — Saj res, teta, ko da bi bil greh!

Debevka ji ga je nalila, in da ne bi rekle, da ji je za vsako kap, je zčila še čez, da so vse zavpile in stisnile kolena.

Stihla pa se je branila vpitja in smeja in pokazovala z rokami, da je že mimo, ko je vlačila na svet otroke.

— Kaj boš tisto! Blblbl! je zajezikala Strgarka in podila z roko njen pogled. — S sedemdesetim se je zgonila. Vprašaj sestro! Z osemdesetim pa je imela še vse svoje stvari.

— Z osemdesetim?

— Z osemdesetim! je pribila z brado. — Ko jo je Mrkučev za god in je še s šestdesetimi in nekaj čez rodila, se je nosila kot nobena od nas s tridesetim.

— Marija pomagaj! se je polotil Debevke čuden smeh. Pa saj je Mrkučev France še fant!

— Fant je, ja! je zanergala Božička. Takrat pa je bil še pobc in je rad pohajal in pil. Žagarca pa ne bi bila Žagarjeva, če ne bi od jutra do večera v hramu oprezovala za dedci. Tisti, ki so jo poznali, pohoto staro, so se tudi z lastno senco ogibali hrama. Markučev pa, i najbrž je tudi poznala ta ritnik, je zalezal k njej. Baba pa, je pogledala k Strgarki, ki ji je pritrjevala. Saj si jo poznala tudi ti!

Vse so pogledale k Strgarki pa spet k Božički in si popravljale lase.

— No, baba, hočem reči, se je Božička počasi odtrgala od Strgarke, napije najtprvo sebe, poj pa še pobca. In tako je ratal tisti holajdrijo.

Še so gledale Božičko, prisluhnile so pa že Strgarki.

Strgarka je pol odpila in raztegovala usta, ko da si jih je zaparila. Potem so obvisela pod nosom vsa kriva in izpita.

— Tako je bilo! je rekla z glasom, stisnjenim od pijače. — Govore pa še druge reči. Zaradi nje bi jih še povedala, pa zaradi Franceta ne morem. Kaj pa je pobc kriv? Baba je, sem že tisočkrat rekla!

— Ampak tožila je in dobila je! je hotela Grdenka zbežati iz Strgarke.

— Tožila! Dobila! ji je narasel život. Kaj pa packa ne dobi? Mene bi bilo sram, pokazati se iz hiše, kaj šele po sodišču tožariti otroka, ki bi ji bil lahko vnuk.

Dohitela sem jo takrat, ko je šla iz mesta.

Ni prav, teta, kar počnete, sem ji rekla.

Ona pa: Moram, moram! Kdo bo pa Francitu ate? Jaz? Mama in ate? Saj nočem drugega. A noče priznati.

I saj ga je sram, teta, ji rečem.

Sram? Popred ga pa ni bilo! A?

Šele v tretjo je stožila očetovstvo. In nemarna, kot je bila, se je spomnila še zadnje packarije. Nobena ženska, naj bo še taka, je ne bi prala pred sodnikom.

Vse je kazalo, da fanta ne bo ugnala, tudi sodniku je že pošlo in je menda, da bi naredil križ čez vso reč, vprašal le še, da bi bilo bolj spodobno, če ima še kaj. Če se še kaj spomni.

Ona pa, da ima še.

Kaj, vpraša sodnik.

Pa pravi: Hlače mi je raztrgal.

— Sveta nebesa! To je rekla?

— To, to! jih je pogledala Strgarka po vrsti. — Sodnik pa nad fanta, če je res. Fant pa, da je.

— Marija ...! so zavpile.

— Ja, jaz sama nisem verjela! Drugi so pripovedovali, da piše tako na sodnji. Grem teden po tistem v mesto pa stopim na sodnijo, kje piše tisto. Gledam po tabli, kje. Čisto na vrhu je bingljaj listek. Berem. Berem imena, obrazložitev, sodbo ... Slabo mi je prihajalo.

»MATI OTROKA NEUGOTOVLJENEGA OČETA,« je dvigala Strgarka glas, »JE UGOTOVILA ŠTIRINAJST DNI PO OBČEVANJU Z NEUGOTOVLJENIM OČETOM, DA JE IMELA STRGANO ELASTIKO PRI HLAČKAH IN LE-TE TUDI STRGANE. TOŽENI JE DEJANJE PRIZNAL IN SE GA ...

Ženske so bile en sam pogled in ena sama usta.

— To, da je ... ni hotela reči do konca Grdenka.

— Pisalo, pisalo! je rekla namesto nje Strgarka.

Debevka, ki je mimogrede ujela tudi možovo hojo z dvorišča, je počasi vstala, ko da hoče samo do praga ... Da bi videla, če je nad hosto že svetlo. In če je morda že čas. A so vstajale tudi ženske in segle po jopicah in srpih. Pogledovale so proti mizi, da bi še kaj rekly, a so se samo še zamišljale v zbudjene in rdeče misli.

Druga za drugo so se potem nagnetle na prag, pogledovale v ozki izsek neba nad hlevom in hišo, otipavale dvorišče, kjer je šaril Debevc s karbidovko; in se počasi spustile nanj kot v vodo.

Debevc je vzdignil luč k obrazu, da bi jih videl, da bi jim posvetil, ženske pa so zadrhtele in se začele ovijati v jope.

— Lepo bo, je rekla Strgarka izpod oreha. Od tam se je že videlo v ozki dol, kjer so bile njive.

Ženske so stopile naprej in se ognile vejam, ki so štrlele vanje. Podrsale so po gladki skorji orehovih vej in se še same glasno zagledale v dol. Hosta, ki ga je zapirala odspred in s strani, se je že polnila z luno. Lezla je izza nje kot odmev velikega požara. Brez tistega hrstenja, ko načne ogenj ostrešje. Nobenega poka zaradi vročine, ko se napne in razkolje tram. Samo žar je odmeval s pogorišča in klical v nebo.

Ogenj je vstajal kakor lev. Stal je tam in se oziral ves samotni. Upiral je svoj rumeni pogled v puščavo, ki je dihala v potajenem strahu. Leno in zmedeno se je vzpel še više in poslušal, kaj diha iz puščave. Ujel je šume ptic.

Zlati in čisti rob lune je začel poskakovati izza drevja.

Dol, so videle ženske, je bil ves zadušen z meglicami. Megle so se stiskale okoli jelš, vrb, vijugale so se nad potočkom. Redkejše plasti pa so kot prah, ki ga je vzdignil voz, ležale nad njivami in travniki in čakale na veter, da jih poleže.

— Pojó! je rekla Strgarka.

Grdenka je nastavila pol obraza, da bi slišala: — Pojó?

— Pojó, ja! jo je jezno pogledala nazaj Strgarka.

— Pa res! je slišala že tudi Božička. — Bodo, ali Žagarjevi ali pa Furlančki.

— Markučev je tudi zraven.

— Furlančki so! se je odtrgalo Štihli.

— Markučev že je! je rekla Strgarka. — In še Žagarjevi so!

Grdenka se je pomaknila k ženskam. Zdaj jih je tudi ona čula.

Zalostno in zateglo so peli. Vesela žalost je bila to, iz njih pa jo je trgala divja moč.

Glas, ki je vodil, bi bil težko speljal do konca, če ga ne bi bili odnesli naprej basi.

Bom vprašal kelnarce,
ki sladko vince točijo,
če one kaj vedo,
kam je veselje šlo...

Basi pa so poprijeli:

Veselja ni nikjer,
nikjer, nikjer, nikjer,
veselja ni nikjer,
nikjer, nik — jer...

Melodijo je bilo sem in tja še ujeti, a ne več tako od blizu.

— Žagarci so! je rekla Debevka, ki je medtem stopila med ženske.

— Žagarci! Žagarci! je pojamarala Strgarka. — Jih že hudič spet kam nese.

— V Gorenji dol voglarit.

— H komu neki! se je zadržala Štihla nad Grdenko. — Kdo pa naj se ženi zdaj!

— Saj res! se je zasmejala Strgarka. — Tepst se gredo, kot pribito!

Počasi so se odmajale na pot. Spredej sta šli Strgarka in Debevka, za njima pa one tri.

Od hleva in poda je zavaloval topel vonj po čebeljnih panjih, po nekaj korakih pa speč rezki duh zemlje.

Debevka je stopila na stezo, ki je spremljala kolovoz, Strgarka pa je še švedrala po kolovozu in se zaletavala v mokre in trde kepe zemlje. A se je nazadnje vdala; stopila je še sama na stezo, jamraje in počasi.

Sle so druga za drugo. Po nogah jih je lizala mokra trava. Odrivale so jo močno z nogami, da je šumela, ko da jo obvohuje volovski gobec.

— Kaj pa je? je postala Debevka in počakala Strgarko, ki se je smejala.

Strgarka je počakala še na druge. Takoj so zabegale z očmi.

— Smejem se..., je rekla in se še enkrat na dušek odsmejala. — Poprej vam nisem povedala, da sem brala na sodnji tudi, da so, kaj vem koga, obsodili, ker ni imel »pravilno osvetljenih volov«.

Ženske so zafrrle z lahkotnimi glasovi, kot listje, ki ga je pocukal veter.

— Pa se obrnem, prigovarja sebi Strgarka, — če me kdo posluša na sodnji, ko sem brala tisto tam. In zagledam portirja, resnega dedca, ki moli pol obraza izpod kape. Kaj, mu pokažem na sodbo, je treba vole osvetliti, če greš s sejma ponoči? Odkar sem na svetu, še nisem slišala ne brala kaj takega.

Zenske so veselo jamrale in se pomikale v gruči. Gledale so v dol, ki je bil ves zajet od host in svetl od lune. Velika je odskakovala od vrhov hoste. Nekaj lis rojstvene krvi ji je še kalilo čisti pogled. Povsod so že tudi sence našle svoje zgjavje. Dramile so se, hodile ena k drugi in si dolgo nekaj govorile, čez čas pa kar naenkrat polegle.

Zenske, ki so hodile med sencami in po njih, so molčale. Otipavala jih je megla in po laseh in obrveh so se lesketale kaplje. Včasih je katera otrla s čela hlad.

Travnik, po katerem so hodile, je bil počez zasekan s črno stezo. Na obeh straneh steze je negibno ležala sinjkasta meglica. Čul se je oves, ki je podrhteval. Svetloba na nemirnih resah je valovala kakor voda. Pšenica, suha in obrnjena k tlom, pa je mrmrala od zrelosti. Vsak klas je pokal.

Debevka je započasnila hojo. Pred njo se je razprostrela njiva kot rumena luža.

Letos sta jo zasejala prav na dnu dola. Njiva je bila budna kot vse pšenične njive nocoj.

— Tale je! je stegnila roko in se ozrla po ženskah.

Te so gledale, merile navzgor in počez in si jele odpenjati jope in pričvrščevati rute. Sklonile so se tudi k nogam, k obutvi, ki je bila vsa opita od rose, in si jo na tesno privezovale. Prijele so za srpe. Božička in Stihla sta jih poskusili v travi, druge pa so se že spustile k njivi. Strgarka in Grdenka skup, da bosta po levi pobirali njivo, Debevka v sredi, Božička in Stihla pa sta hoteli po desni navzgor.

— Ženske! jih je pogledala Debevka. — Pa v imenu Boga očeta!

Sklonile so se. Srpi so posekali prve poležance. Sop za šopom so jih zdevale za sabo. Bil je bila suha in je hrstelo, kot bi drobil les. Srpi so prijemali nizko. Ostra strniščnica jim je že bodla v roke.

— Ljuljke imaš pa tudi dosti! je soplja Božička in pestovala snop. Debevka se je vzravnala.

— Kaj je, teta?

— Da je ljuljka! sem rekla.

— Saj! je ovijala Debevka okoli roke vez za snop. — Pajklali smo pa pajklali, a je snetje le še prišlo zraven. Jaz ne vem kako!

— Kot makovka diši! se je oglasila Strgarka.

— Oves je tudi vmes!

— Oves, ja! je Debevka nagnila šop pšenice. — Pa drek in ti, je mislila na tihem.

Če bi jih pripeljala podnevi, bi re ..., re ..., rekle, je šla z mislijo za srpom ... da žanjejo peso in repo.

Odtegnila se je tlom in povezala snop.

— I, snetava je, da le kaj! je rekla Stihla in pripravljala snop.

— Je! je odgovorila Debevka z jezo, ki pa se jo je dalo občutiti tudi kot jezo zaradi snopa, ki se ji je razvezal.

Sne-sne-tava! je sekala s srpom in odložila šop. Hu-hu-dič naj te, jezik!

— Zdaj naprej pa ni več taka! je zajokala Strgarka proti Štihli. Nalašč. Mislila je z njo žeti. Žanje dobro. Potegnili bi naprej, tako se pa ubada s tem Grdenčevim...

Štihla se je sklonila in odrezala velik šop. »Zdajnaprejpanivečtaka« jo je oponašala z mislimi skozi nos. Vezala je snop.

Res sta z Božičko potegnili. Debevka, ki je žela po sredi, je priskočila Strgarki in Štihli.

— Glej no! je zapela Strgarka. — Debevka je prišla v vas.

— Ne daj Bog! se je vzravнала Strgarka. — Božička! Božička! je zavpila. Kaj pa vlečeš jarem?

Debevka je gledala, za koliko kasné. Zaščegetal jo je znoj, da je nehala zvijati vez in se začela brisati s koncem rute.

— Kaj vpiješ? je podržala Božička snop in se smejala z očmi.

— Vpijem? je zavpila nazaj Strgarka.

— Poješ! je posopla Debevka.

— Ja kaj pa! Saj si nekaj rekla! je dregala Božička.

— Rekla sem, je povezovala Strgarka, — rekla sem, da jarem vlečeš.

— Jarem, da vlečeš! ji je pošepetala Štihla.

— Jarem, ja, ji je tiho odgovorila Božička. On pa špago.

Odmaknili sta glavi in Božička se je vzravнала.

— Jarem, praviš? je še enkrat vprašala.

Strgarka je odžela šop in pogledala k njej.

— Ko je prej ni bilo, bo pa zdaj medalja! je zavpila in se hahljala.

— Daj ji no reci! se je primaknila Štihla Božički.

— Ah! je ta zamahnila z roko.

— Teta?

— Jo!

Štihla je odnesla snop in se v zadregi nasmihala. Zdaj je bilo prepozno, ko jo je bila poklicala. Strgarka jo je že čakala.

— Ali ste res zaklali packa?

— Packa? so se Strgarki zažrli prsti v suho bilje. — Pa kdo to čenča? Ti si že tretja, ki me je vprašala. Kako? Kje pa naj ga vzamem?

— Pa se res govori, teta! Tisti iz okraja, da je bil zraven, je poprijela Grdenka jokavo. Jaz ne vém drugega, kar ljudje govore. Laže se pa danes več, kot poje in popije.

— Kristus nebeški! Kateri iz okraja je bil zraven?

— Tisti Anzeljcev! je rekla Debevka in drsala vez. — Ta plešasti!

Na! je zazijala Strgarka. Vsi vedo. Sami trije so ga vrgli na stol, sami zaklali in razsekali, pa ponoči. Na, videlo se je pa ko podnevi!

— Bog moj, Debevka! si je dala roko na život. — Ti me poznaš! Kdaj sem kaj tajila?

Debevka se je sklonila in zasekala v nov val klasja. Bil je zašumela in poglela. Sumelo in hrstelo pa je tudi pri Božički, Štihli in Grdenki.

Strgarka je potrkljala s srpom po pšenici in čakala Debevko, ta pa se je kar plazila med pšenico.

— Povej, Reza, če sem kdaj lagala! je vlekla na jok.

— Teta, je vrgla Debevka predse snop. — Sem mar kdaj kaj takega rekla?

— Ja Bog moj! je zatacala k nji Strgarka. Zdaj pa še to... Tole s packom.

— Teta!

Pa je kar tacala in razvlekovala usta.

— Kaj je, Fani? se je ustavila.

Grdenka ji je stopila nasproti: — Markučev, je zašepetala — pravi, da je videl in slišal. Zjutraj je šel za Anzeljcem in so bile sledi.

— Markučev! se je zadrla. — On, ja, je videl, in slišal in držal in iz kože dajal! Trapa!

— Anzeljcu je bil res naš boter. Pa tisti pob sonca ni vreden. Tako sem ga prosila, naj mi puste svinjče. Dvakrat se je šele obrejila. Nak! Ne boš ga, sem vpila. Pobral si, kar si. Kar tjele pojdi, sem mu pokazala gredo. Tam koplji in kar boš nakopal, nesi svojemu Šešlju. Ta pa, kurbir plešasti, se samo smeji in se mi odkriva. Gol je kakor bikova mošnja.

Pa štrikec, teta, mi boste tudi dali, se sladka. Lepo jo bom gnal.

Nič, sem se drla.

On pa kar v hlev. Naj grem za njim, naj se bodem s takim dedcem? Prignal jo je ena, dve, tri. Daj, da crkne, sem prosila. Anzeljc pa se mi odkrije spet in gre.

Kaj pa naj žrem? vpijem za njim.

Samo skomizne.

Ti! se zaderem.

Obstoji, ko da sem ga s kamnom v hrbet. Nisem se več mogla dreti. Šla sem noter in jokala, jokala. Tako svinjče!

— Ja, tisti je od vruga! je zlomil Božičko sveti glas. — Kar stoji, ko ga kolneš, in se smehlja. Prav narahlo odvezuje žival, kot bi razvezoval ameriški paket. Vodi pa, ko da je žival njegova.

— Našemu je govoril, se je vmešala Štihla, — da ima rad krave in kmete. Čim več hrupa, čim bolj ga devljejo v nič, raje jo odveže in goni.

— O, se bo že zgonil! je zagrozila Strgarka. — Je pa tako s tem pobom. Nobenega dela ni znal prijeti, kriva pa sta stara dva. Že za mlada je samo poležaval za kako mejo in se smehljal onim na njivah. Odkar pa se je ogolil po glavi, je kar podivjal. Samo da vidi skrb na človeku, se že smeji.

— Ali ni zanosila z njim Hacljeva iz Gorenje Štabrge? je vprašala Debevka.

— Sliši se že tako! je Štihla odbrcala snop.

— Ne samo sliši! se je oglasila iz pšenice Strgarka. — Zdaj je pa noče.

— Meni se zdi, je zahripala Grdenka, da tisto ni dedec.

— Ni dedec? se je obrnila Strgarka. — Plemenjak, kaj dedec!

— Pa ti pride na večer iz Štabrge. In vruga ni niti strah. Lahko bi ga kdo z metrskim kolom poravnal. No, kaj bo, Ruda, ga gledam. Veste, »tjata« se smehlja, kako se pa tisto proč spravi. Saj so za to rožce? Rožce! se smejem še jaz. So, so! Ti si jih daj za klobuk, ona pa v kranceljček. In brž, brž v cerkev. Aha, se smeje, vi se norčujete. Nič se ne, mu pravim. Star si zadosti. Družino, družino! Ne pa krave! Ko pa nimam še pravega veselja, me gleda žalostno. Pa nič, mu pravim. Rožc pa takih ni, ki bi jih ti rad. In se nakremži, dedec! Ja, mu rečem, Ruda, prej bi bil mislil. Babje hlače pa kače niso igrače.

Uf! si je obrisala Grdenka čelo.

— Ja, zagrele smo se! se je vzravnavala tudi Debevka in se prijala za pas.

— Pa je še več kot polovica! je gledala Božička in popravljala ruto.

— Je že čez! je merila z roko Strgarka. — No, za dva srpa manj.

— Več! sta pogledali Grdenka in Debevka. Tri bo.

— Je!

Nagnile so se vse naenkrat. Srpi so zašumeli, ko da so živi in bodo vsak čas pomigali s kovinskimi repi nekje spredaj.

Megle so se zbirale in se trgale in se čez čas spet zarivale z belimi glavami v eno samo. Luna pa jim je metala luč že visoko z neba. Bila je tenka in tako natančno okrogla kot novec. Le tista črna usta v njej niso izginila. Bogve kaj se pogovarja tam gori sama s sabo! Če jo gledaš, vidiš, da govori. Samo kaj? Kaj, jo sprašuješ? Ona pa, ko da ji gre na smeh, malo počaka, pa spet vse znova.

Potok, ta jo je morda čul. Večkrat ga je zbolel srebrn hrbet in se je na ves glas prelegel.

Oglasil se je zvon.

Nekje spodaj.

Zenskam je obstalo delo. Srpi so odsekano obmolčali. Vezi, ki sta jih zvijali Debevka in Božička, so se razlezle.

Trikrat je udarilo. Prvikrat močno, drugič in tretjič pa ubito, kot da bi nekdo lovil kembelj, a mu je še vseeno dvakrat zdrsnil iz rok.

Pogledale so se, ko se je spet vrgla mednje tišina. Božička je lovila zrahljano vez in še prisluškovala. Debevka pa je stiskala usta, da se je ja ne bi slišalo, kaj misli.

— Je bil od Pavla? je tiho vprašala Strgarka.

— Ko da bi bil, je v strahu izdihala Grdenka.

— Jarc jih maže! je rekla naglas Božička.

— Zdaj? se je začudila Debevka.

— Kdaj pa? je spet razgibal Strgarko smeh. — Podnevi ni časa, ko pije. Žolna! Ponoči pa k oltarju.

— Prejšnji teden je pa plat bil! je potegnila z oslo po srpu Štihla. — Gre, vrug pijani, k zvonovom, jim naliže šmira, poj pa poskuša.

— Daj no! se je zarežala Grdenka.

— Pa to ni prvič. Povsod ponoči maže. Na Marijinem vrhu, v Spodnjih Lazah...

— Bog nebeški!

— Ja, pa kakšen odbornik je! je zašumela Strgarka z velikim snopom. — Gremo na sestanek, se je oddihovala in gledala po njivi, da bomo volili neki OF. Saj ne vem več. Kadé tam in pijó in poslušajo tiste resnice, ki jih je neko mlado fante zapovedovalo. Kar naprej je gledalo v tiste listke in se mu je še zatikovalo. Da boljše živimo, ko v stari Jugoslaviji in tako naprej. Revez smrkv, si mislim, ti pa veš!

— Včasih, je jecljal fante, včasih je moral kmet prašiča prodati, da je davke plačal ...

Jarc pa: — Ni res!

— Ja kako, ga pogleda fante. Včasih je moral packa kupiti, če ga ni vzredil sam, in ga prodati za davke.

— Ni res! spet Jarc.

Pa se še sama oglasim. Ja smrka smrkava, je bil že tak s tistim jecljanjem, da nisem več strpela. Zdaj, mu rečem, pa odpeljete živino in še davke moram plačati.

Pa spet fante: — Tovariši in tovarišice! Delavski razred nima še zadosti kruha. Naš delavski razred vse to tudi plača. Je tako?

Se sam predsednik mu ne pokima.

Falotov Jošk pa: — Kakšen razred smo pa mi? Delamo od štire zjutraj do enajste zvečer, v tovarnah pa od šestih do dveh. Greh je, tovariš, da delavski razred za tako majhno delo požre toliko dobrega!

Pobc pa: — Tovariši in tovarišice! Bum, po mizi. Pa se zlije krigel po pisanjih. Veselo, da le kaj. Kaj zdaj? Gledajo, pihajo v papirje, mahajo z njimi ... Pa se le domislijo. Predsednik stopi po vrv za perilo in razobe-sijo tiste »polulane pleničke«.

Pobc pa še ne neha: — Tovariši in tovarišice. Tovariš Jarc pravi, da ni res tisto o davkih. Iz arhivov, tovariši, je razvidno, da ste morali prodati packa.

Spet: — Ni res!

— Ja, pogleda v Jarca. In samo njemu: — Tovariš, si plačeval davke?

Jarc: — Ja.

— Si vzredil packa, ga zaklal in nesel v Mokrolog?

— Ne!

Zdaj je bilo že nam zadosti.

— Ni res! zavpije in pobobna s palico. Packa sploh nisem imel.

— Križ božji! so se zarežale ženske.

Božički so se zasvetile čeljusti kakor ribe. Strgarka pa se je udarila z rokami po krilu, obstala zaprepadena kot, na, pa imaš, in se šele čez čas spet zarežala tako naglas, da je bila pred vsemi.

— Od vraga je! je ponehaval Debevka.

— Živ vrag!

— Živ, živ! je pritrjevala Štihla. — Da zjutraj lahko vstane, mora popiti liter. Da najde palico, mora imeti že dva v vampu. Liter, da lahko spregovori, liter, da vidi, liter, da sliši, in čez deset jih mora biti, da lahko hodi.

— In s kaplanom sta si dobra.

— Ko mu daje piti! je rekla Grdenka.

— Ne, o ne! Jamra. Je rekel in zaškrtal z zobmi, da so gospod trdi z njim, je luščila s srpom Božička blato s čevljev. — Ve pa vse o njih. Tudi, kako so soldate služili.

Ženske so se započasnile z žetvijo. Pšenice pred njimi je bilo še za dvajset, petindvajset čevljev. Za manj kot uro žetve. Dajali so jih že hrbti in vratovi.

— Da... si je zaslonila z rokami boke Božička. Pravi Jarc, da so služili nekje v Macedoniji. Vojaki, da so bili dobri, le spreobračati se niso pustili tistim Macedoncem. Kapetan so jih imeli vseeno radi, čeprav niso hoteli postati Macedonec. Enkrat pa gredo na marširanje. Marširajo, marširajo, pa srečajo enega tistih raztrgancev. No, berača! Kapetan pa: Ceta stoj! Tonček Zalokar! pokličejo gospoda. Ja, rečejo gospod. Ovde stopi! ukažejo kapetan. Vidiš tistega revčka tam, pokažejo gospodu berača. Vidim, reko gospod. Zakaj, zakaj, Zalokar, mu bog ne pomaga? se podsmiha kapetan. Gospod kapetan, reko kaplan, zakaj mu pa država ne? Saj mu, reče oficir. Potem pa ni treba, da mu bog.

— Marija sveta! so se smejale. In od utrujenosti in zaspanosti jih je začelo kar zanašati.

— Ja, pa to zna Jarc drugače povedati! je posrpala Božička nov šop.

— On to po macedonsko povê.

— Meni je pa Jarc drugo povedal o kaplanu. Tudi ta se je godila pri soldatih. Da so ga, seveda tudi ti Hrvatje, zaradi boga prijemali.

Si videl boga, so spraševali vojake oficirji. Pobje so rekli, da ne.

Vidiš stol? vpraša oficir tam enega. Vidim. Vidiš svinčnik? Vidim. Vidiš sonce? Vidiš zvezde, njive, luno, prijatelje? Vidim. Pa kako moreš verjeti v nekaj, kar ne vidiš?

Zdaj pa se oglase kaplan. Tovariš kapetan, rečejo, jaz vem, da ste vi pameten človek. Če ne, ne bi bili oficir. Tudi vi sami veste, da niste neumni. Dobro veste! Pa ste že kdaj videli svojo pamet? Najbrž samo verjamete, da niste brez nje.

— Kristus! so se spet razgnale na vse strani s smehom.

— O Marija! je sedla na snop Grdenka. O Marija!

— Ja, ja, je cvilila predse Strgarka in ni mogla zadržniti snopa. Božička pa je kazala, kazala svoji dve ribi v ustih.

— Voz gre! je zavpila ena.

Minil jih je smeh. Oči, roke in usta so onemele in še zadržale svoj prvotni gib. Ko bi jih bil kdo zagledal, bi bil mislil, da so se iztulile šele do pol, da pa se bodo zdaj, ko je že tu, do konca.

— Žan je! je prisluškovala Debevka.

Grdenka ji je s snopa globoko prikimala.

Žensk se je lotil mir. Od smeha razgubani obrazi so se polegali kakor vimena. Počasi so se ulegale gube za gubo. Požeta njiva je zadišala po sladki slami. Strnišče se je vrtinčilo v velikih in čudnih kolobarjih. Snopi so ležali kot pobiti. Tihi. In vel je veter.

Nebes je bil že svetlo mračen. Pepelnat. Tiste globoke sinjine, tiste gotske brezmejnosti ni bilo še nikjer. Sam pepel, od vzhoda k zahodu! Luna, tako čista prej, je kopnela kot umazan sneg.

Ženske so posedle in si zaslonile hrbet s snopi. Grdenka in Božička sta skušali zamižati, druge pa so skušale do nekih misli in do besed. A se jim je misel zadevala kot pijana roka v temi. Ženske so samo tipale. Hodile so in tipale okoli loncev doma, ti pa so trskali po tleh.

Ja, kam pa, so se se hotele vprašati, pa so samo nekaj žvečile namesto vpraševale!

Debec z vprego je bil že blizu. S konca njive bi ga bilo morda že videti. Grdenka in Božička, ki sta tiščali skup oči, sta hoteli pogledati, a pogled ni prebil vek. Utripal je pod njima kot kaplja vode.

Zemlja pod njimi je zabobnela. Bližal se je voz. To jih je še bolj priželo k snopom. Šele zdaj bi zares zaspale.

— Oh ja! se je lovila na noge Debevka.

Dvakrat, trikrat je poskušala nanje, a jo je vselej vrglo nazaj. Ko se je le uprla nanje, so bile težke in razbolele.

Bobnenje pa je naraslo, ko da prihaja velika voda. Ženske so se pogledale vse hkrati in se začele še same postavljati na noge. Pretegovale so se naprej in nazaj, da bi si razmehčale križ.

Debec je že miril z vajeti konja, ki je kimal in bahaško razkazoval zobe. Konj je še enkrat močno potegnil, da je Debevca zaneslo na rob voza, potem pa obstal. Potresel je z glavo, da mu je zavihrala dolga griva, pokopal s prvima dvema in udaril z gobcem po muhah.

— Ššššš! je skočil Debec z voza in začel zatikovati vajeti v komat. — Mej dunaj, pa ste! je pogledoval k ženskam, ki so se čistile dolgih res slame.

— Ja, pa smo! je zajamrala Strgarka in ga ošinila strmo, ker je stopila na razbolelo nogo.

Debevka je odšla k vozu, kjer je bil za lojtrnico privezan nahrbtnik. Debec je pomolil roko Božički, ker se ji je vdiralalo.

— Ooo! ga je lovila. — Hrbet! Hrbet, Žan!

— Ja Žan, pa rit! je rekla tudi Strgarka.

Štihla in Grdenka pa sta se sezuvali. In Grdenki so se od nestrpnosti kar sline ucejale.

— Ženske! je zaklicala Debevka in razpostavljala po travi kruh, meso, glaže. — Alo!

— Sveta Marija! se je skremžila Grdenka.

— Si se, kaj? jo je pogledala Strgarka in se še sama skremžila.

Grdenka je nekaj hipov zvijala nogo in usta in se začela počasi nasmihati.

— Oh, kako bode! je zahripala.

— Bode, ja! Kaj si pa mislila, da te bo žgečkal? je zapela Božička.

Štihla pa je gledala predse in stopicala kot po zrahlanem gartelcu.

— Ženske! se je razgledovala po njih Debevka. Bom že spet prosila?

— Kdaj si pa že! se je zarežala Strgarka in šla k nji.

— Vsi svet... je spet zadržala nogo Grdenka.

— Že spet? jo je oplazila Strgarka z jeznim glasom.

— Nnee! se je olajšala nazaj. — Koliko je pa že ura, Žan?

— Ura? Tri bo že. Nekaj čez.

Ena po ena so prihajale in sedale na seneno rjuho. Potegovale so čez kolena kijklje in gledale k prvi, ki je že jedla.

Debevka je razrezovala belorumen hlebec z razpenjeno sredico, in k vsakemu kosu natrgala še dišeče svinjine. Od prstov ji je zakapljala mast.

Zenske so zacmokale. Velikanske grižljaje so naglas razmečavale s slino. Sunkovito so vdihavale in izdihavale, ko da se pariyo.

Debevc pa je bil pri konju in ga izpregal. Konj je odnašal glavo kot pri britju. Če je izpregal na levi, jo je vrgel na desno in milo pogledoval k ženskam in se branil muh samo z vekami. Ko ga je Debevc docela rešil jermenja, se je lahkotno zaril v tla z gobcem in zaprhal v travo. Naredil je nekaj nesmiselnih korakov. Gobec se mu je stresal, ko da grozi. Naenkrat pa je občutil, da je ves prost. Ves lahak je odgalopiral na travnik. Tam se je sunkovito zaustavil, in izvil se mu je dolg, zmagovit krik. Zakopal je glavo naprej, ko da meče s sebe jezdeca, in zaprdel v širokih in dolgih valovih.

— Ej! je kazala nanj Strgarka.

— Vso otavo bo končal, ga je gledala tudi Debevka.

— Naj se spreleta! ga je z odprtimi usti lovil Debevc. Otava bo že zrasla.

Izza hoste je že pritisnil dan. Vrhovi smrek in bukev so zašumeli. Močan jutranjik jih je nagibal drugega k drugemu. Njive so zašumele. Srebrni valovi vetra v ovsu so se metali naprej in nazaj.

— Na, umazanka! je ponudila Strgarka Božički glaž.

— Ja, je stresala z roko Božička, ti si prav lepa.

Strgarka je vrgla glavo k Debevki in se zasmejala.

— Sem jaz tudi? je vprašala Debevka.

— Taka si, kot bi bila vso noč prejokala.

Debevka se je začela tipati.

— I, saj smo vse! je hripala Grdenka. — Potán si, pa z roko po obrazu, ko nimaš časa za robec, in si že črn.

— Tako je! je rekla Strgarka in vzela ponujeni kruh. — Naj bom svetnica na njivi, ko še v postelji nisem.

— Ja, saj res! je pritrdila Božička.

— Pijte, nu! je ponujala Debevka glaž.

— Ja, je kimala Strgarka in gledala v glaž, ko da ga ne vidi. Na pamet mi je prišlo od Pajkovke...

Stihla se je nagnila, da bi slišala.

— Tudi jaz sem slišala, da je bilo takole po žetvi, je rekla Debevka.

— Sama da je ostala na njivi...

— Vém, vém, je kimala Strgarka. Žanjice so odšle. Iz kapele pa je zazvonilo.

— Ne, iz cerkve!

— Pa iz cerkve, če je tako bolj prav, je kimala Strgarka.

Da je pokleknila in se ji je prikazalo.

— Naši materi je takole povédala: Vse so že odšle, ona pa je čakala Hlebetovega Korelna, da pride z vozom. Kar naenkrat, je rekla, pa jo je nagnal čuden glas k molitvi. Ni se mu še čisto vdala, tistemu glasu,

ko zazvoni. Pa poklekнем, pravi, kar potegnilo me je dol. Pomislim, pravi, kdo naj zdaj zvoni. Pa že molim. Izmolim Češčena bodi in pol Očenaša, pa vidim, da nekdo stoji zraven mene. Je Korel ali ni? Je, ni? Preblizu je. In se pogledata. Ona hoče od strahu vstati, pa ne more. Kdo ste? ga vpraša. Na vekomaj, reče tisti. In čisto svetlo je bilo, kot opoldne. O Marija sveta, reče ona, pa se spet stemni in zazvoni...

— Ah, odžene strašljivo tišino Strgarka. — Včasih so več pile kot zdaj, pa so videle vse sorte. Ena to, druga drugo. Znale so coprati, delati dež. To so bile babe! Ne pa zdaj! Narediš škodo, te že imajo sodniki.

— Le norčuj se! je grozila Štihla s skrivnostnim glasom. — To je bilo res. Naša mama niso nikoli lagali.

— I saj se ne! je zapela Strgarka. — Zakaj naj bi se norčevala? Samo verjamem ne. Včasih sem bila že tako pijana, in na takih krajih, da bi se mi bilo lahko kaj prikazalo. Pa veš, kaj se mi je? Cesta! Tako sem ogrebla po njej, da sem imela ves razkrampan nos.

— Teta! T e t a!

— Kaj? Ni res morda? Klicala sem hudiča, kugo, živa duša se ni zmenila zame. Pa sama, pa na takih grebinah. Pijana pa tako, da je bilo res svetlo kot opoldne.

— Pajkovka je bila sveta žena!

— Ja, vem! se je režala Strgarka. Samo pozabila si povedati, kje. Boš ti?

— No ja, se je vdala Štihla in pomenljivo zamolčala.

— Pa kaj bi rekla, če bi se ti res kaj prikazalo? jo je zbodla s strani Božička.

— Kaj, kaj, se je pozibavala Strgarka. — Saj se mi ne bo!

— Pa če bi se ti?

— I kaj, se je režala, prosila bi ga, naj mi gre s pota, ker sem že prestara za takšne reči. In prenerodna... Pa saj se starim nič več ne prikazujejo. Starim se prikaže le še kak košček mesa.

— Prav imaš! je rekla Božička in potresla z roko.

— Še vi! je zagrozila Štihla.

Božička se je nagnila in zajamrala: — Kaj pa ti je? Ko bi bila moja mati živa, bi rekla, da vprašaj njo, kaj vse se ji je prikazovalo. Rdeča jajca, bele ribe, rumen veter. Kaj ni videla! Svetniki so bili vsako noč pri nji. Z njimi je spila na litre, zjutraj pa vstati ni mogla. In jo vprašujem, če bo šla v mesto. Kaj, jamra, v mesto, danes, ko je Štefanovo. Danes je Pavlovo! rečem. Aja, Pavlovo, in se obrne in zaspi.

— Saj sem rekla, je pritrjevala Strgarka, piti so znale.

— Piti, piti! je vstajala Božička.

— Na, čas je pa le minil! je zahripala Grdenka in se tudi pobrala.

— Minil! je rekel Debevc.

— Ja, je vstala Štihla, pa bo minilo še kaj drugega tudi.

— Tudi! je odsekala Strgarka.

— Vse bo minilo! je rekla Debevka.

— Oja! je iskala srp Božička. — Vse!

RUDI MIŠKOT: RDEČA GLINA

Skila in Karibda

Nasmeh borove veje v vetru
in umirjajoči šepet drevja
vselej ne izbriše disonance
v boju preživelih src.

Popotniku marčevega dne si dejal, da ob dežju
ne boš več hodil po stezah rdeče gline,
da oblačila in obutve ne zamažeš. —
Pa si molčeče me zapustil med dvema vzpetinama
brez trave in drevja. Bilo je na večer.

Na enem bregu demon pojoč, z glavo orla
in sijočimi očmi.

Krog njega ples grozljivih senc.

Vrh drugega moloh grivast,

z žoltim smejočim se obličjem.

Iz žrela glas zlata zveni. —

Lakaja smrti, ki preté v globel prežita.

Utihnil si. Plašno cvrkutne mimo naju ptič.

Ko že ne slišim korakov tvojih, se ozrem.

Tedaj obstanem kot vkopan — in vidim

kako se tik pod vrhom vzpenjaš

v razprte roke demona z obličjem zlatim.

Zaklical tvoje sem ime, da bi te rešil...

Nisi me slišal več.

Pod robom si izginil v nič.

Smeš, podoben vreščanju krokarjev

je stresal oba bregova.

Sel sem dalje po poti rdeče gline

in se nisem več ozrl.

Bajka

*Nekje živi volk, upognjen in siv,
kot resa mu dlaka štrli.
Na prsi si trka, k nebu zavija,
iz ran mu teče kri.*

*Curki rdeči v mahu zelenem
v čudne podobe se zlivajo;
črni zobje sočnato praprot
v gnevu tesnobnem grizejo ...*

*In kakor iz bajke divja zver,
kot beli nočni strah,
međ praprot visoko, v ščip strmeč
spet vstaja na tenkih nogah.*

Sanje

*Ležal sem v naročju vile,
matere dveh otrok —
in bil spet majhen
otrok, vdan in srečen
v njenem varnem objemu.*

*Milovala mi je čelo in lase.
V njene sinje oči sem se zazrl,
pa je z dvema prstoma
priprla moje veke, rekoč:*

*Sinko, ne glej v moje oči,
kajti nekoč si utapljal sanje
v enake oči, a žejnemu
ti ni bilo dano
piti živo studenčnico!*

Hotel sem ji odgovoriti,
a ona je položila desno dlan
na moja usta, in v momljanju
mi zastala je beseda.

Z radostjo v igri utešenega otroka
sem se privil na njene grudi.
Spustila je prste in dlan
z mojih ust ter oči...

Tedaj sem spoznal,
da ne vidim — in
ne morem več govoriti,
da sem sredi šumečega gozda, sam.
V mah sem zakopal svoj obraz.

Spev

Postoj še malo,
blagi majski dan!
Pod skorjo molka vklenjene
besede si odprl.
Nadel si mi peruti,
da v sončni bi zaplul
pristan radosti tvoje.

Ob zarji pevce že pozval si
k belim mizam
svojih zelenih gradov.
Jaz pa še nisem zapel
o vdanosti trave in rož.
O pticah pod strehami drevja,
srečnih v pesmi
in ljubezni svoji; v smrti,
ki jo komajda slutijo.

Zdaj vem, zakaj
tako so težke mi peruti.

Ne zatoni,
moj dobri majski dan,
postoj še malo in prisluhni!
S tvojim srcem zapojem
pesem neizpeto.

HERMAN VOGEL: ZASLEDOVANJE JUTRA

Orač

Prihajam.
Brez strun na lesenem telesu.
Šumim omrtvelo
in komaj da se zganejo zasute
stopinje pod makovo rušo —
gotovo mislijo,
da se vrh osivelih smrek
poljubujejo razsušeni storži.

Jutri pojdem orat.
Tako me žeja po zadahlem
vonju ovdovele prsti,
da mi ne ubrani nihče:
ne razcepljeni kačji jeziki
rožnega ognja,
ki sekajo v zrak;
ne veter, ki odnaša brazde
spod ostrih rezil;
ne grivasto lice komaj odraslega žita.

Bom oral!
Na obraz se bom vrgel
v zemljo in ji pogledal
v oči in v žrelo.
Jedel jo bom
z zobmi steklega psa
in s slastjo sestradanega volka.

Vračal se bom z njenih nedrij
s prstenimi očmi,
s travo na glavi
in poln težke rjave prsti.
Potem šele,
šele potem
bom krenil na zadnjo
stezo iskat drobnih
pogumnih semen.

Nočni komedijant

Lučke vise na črni dlani
nočnega mira.
Vesela pesem je v mojih rokah
in prsti so nabrane niti
kristalov.
Tiho in poredno
pleše
v njih
dolga
palica
iz neizrečenih
želja
in s krono
spominov
na vrhu.

Kakor komar
se zaletava v svetilke,
Zvenijo.
Ubrano in tožno.
Veselo.
Vem, kaj je njihova pesem,
vi pa ne veste
niti ne čujete,
dragi ponočni nekomedijanti.
Plešem,
nočni komedijant,
po njenem taktu
in so me polne ulice
in krošnje dreves
in travna semena
in jutrišnja zarja.

A sem le nočni komedijant.
Jutri bom točil solze
in se bom skrtil.
Nekdo mi je strgal
nabrane niti kristalov.

Pridejo včasih trenutki

Pridejo včasih trenutki,
ko se ti za deveto steno
nejasnega pogleda
prikažejo drobne
in žgoče zvezdice.
V otroški prepričanosti
vržeš hrepeneče roke
skozi sivo zaveso
in prsti
iščejo plahih pravljic za njó.

Potem vidiš,
da se ti je na nepripravljene prste
ovila pajčevina
najtemnejših kotov.
Ribiške vrvi nočejo več stran.
Lezejo proti grlu in proti nogam.
V grozi jim hočeš uiti,
pa obvisiš z glavo navzdol
sred belega dne kot buba na murvi.

In čakaš spet novih trenutkov.

Groza v naravi

Mrtvi orehi pred žetvijo
padajo sami od sebe z opóldanskih vej.

Počrneli trepetlikavi listi
si ne upajo stresati svojih skrepenelih žil;
obstali so mrtvi v nenavadnih držah.

Mravlje so pozabile svoje
nepogrešljive tovore sred zbrisanih cest.
Vračajo se v tropu,
in noče nobena biti prva v vrsti.

Bronasti liki ogoljenih ptičev
so obstali v zraku.
Krila so sitasta in ne morejo zajeti opore.
Kljuni so se jim povесili do tal —
radi bi srkali mehko vsebino oči iz votlin.

Groza v naravi umika svoje
lovke v neznane votline.
Za njo pridem jaz skozi okameneli dan
pa začnem postavljati križe:
po cestah, po drevju,
po zraku.

Iz dneva v noč in nazaj

*Greš iz dneva v noč.
S težkim bremenom na ramah.
Po sledovih,
ki so jih zgubili okameneli ptiči
v pogrebnem sprevodu.
Upaš, da boš pod baklo svoje duše
našel črno rakev
in v njej zmrzlo truplo,
ki so ga okameneli ptiči
odvekli iz dneva v noč.*

*Prihajaš iz noči v jutranji dan.
Imaš krvave roke.
Z njimi brišeš sledi
za seboj
in okamenelimi ptiči.
Nočeš, da bi kdo našel
črno rakev
in v njem tvoje truplo.*

Otroški dodatek

Jaroslav Novak

Klapa

Nobeden od njih ni vedel, kdaj so se seznanili. Sedeli so vsak dan v velikem prostoru, kakor da so tu že od vekomaj. Vendar nobeden od njih ne bi bil vedel povedati o drugem nič takega, kot ve človek na primer povedati o prijatelju. Niso se menili, kako kateri od njih stanuje, kakšno mater ima ali kaj počenja. Najmanj pa si je mogel kdorkoli od njih predstavljati, kaj bi utegnil premišljevati vsak posameznik, kadar se razidejo. Če hočeš živeti, ne smeš premišljevati, si je dejal vsak posameznik. Njihove predstave o drugih niso bile v imenih. Predstavljali so si vsakogar le po tem, kaj bo storil jutri — kaj je rekel, da bo storil jutri. Tako so se vsak dan našli v velikem ekspres lokalu, prehodni postaji in zbirališču vsega tistega velikega dela mesta, kateremu je dom pomenil samo prenočišče. Ponoči so se pritipali vanj in se zvalili na postelje, ki so jih drugo dopoldne, brž ko so se zbudili, skoraj miže zapuščali, da ne bi videli tistih, ki spe z njimi pod istim stropom.

Ko takole ves dan sedijo v velikem lokalu, jih imenujejo klapa. Če je klapa to, kar je povezano med seboj zaradi obrazov, na katerih se razodeva čakanje, potem so klapa. Zato tudi sedijo tukaj. Edinole tu, kjer gre vsak dan vse njihovo mesto skozi, se lahko zgodi. Občutka, da se nekaj zgodi, nikoli niso poznali, a moral je biti najveličastnejši občutek v življenju. Zgodilo se je pač že davno. Nekdo pred njimi je vse zgodil. Poznajo ga. Tudi on sedi v svoji družbi, nekaj razdelkov od njih. Tam vsi zelo veliko tolčejo po mizah. V svojem mestu poznajo le nehvaležnost sveta, v katerem živijo. Shajajo pa se vsak dan, kakor klapa. Toda kadar njihov pogled zadene nanjo, je poln mržnje: Negodniki!

Tu, na tej strani, ni ne mržnje ne ljubezni. Tu samo čakajo in se ne menijo za nič. Prvi se zjutraj pri blagajni pokaže tisti, ki bo jutri nesel zaslužek v hranilnico. Naroči si vrček piva, gre k točilni mizi in nato odnese vrček na mizo, odkoder je ves dan videti oba vhoda. Za njim kmalu pride tisti, ki bo jutri prijavil izpit. Tudi ta gre isto pot — od blagajne k točilnici in od nje k njihovi mizi. Tako tudi vsi naslednji: tisti, ki bo jutri ostal pri mami doma, tisti, ki bo jutri začel pisati roman o njihovem življenju, in naposled tisti, ki bo šel čakati in bo spremil Bebo — jutri. Toda tu je tudi T o m i. Nekakšen novator, še bolje anar-

hist. Ta je edini zmožen reči tudi NE. Potem ga po ves dan ni mednje. Takšen človek je zmožen reči tudi DA in počakati Bebo...

Spočetka vsi molčijo in polagajo izpraznjene vrčke drugega poleg drugega v dve vzporedni vrsti na mizo. To je edini zunanji cilj celodnevnih popivanj. Servirko bi prav gotovo pred vsem lokalom oklofutali, ko bi jim odnesla te dve vrsti, preden bi prilezli po vsej dolžini mize do nasprotnega roba. Tedaj je imel navado reči tisti, ki bo jutri nesel za-služek v hranilnico:

»Jutri bom nesel denar v hranilnico.«

»Preden bo nocoj polnoči, ga boš zapil,« so rekli skoraj vsi in hkrati.

»Pustite ga, pustite,« je zarotil tisti, ki bo jutri prijavil izpit. »Morda pa bo jutri vendarle. Jaz pojdem jutri prijavit izpit.«

»Ko se boš prebudil, bo ura poldne,« so menili vsi, a zdaj ne več glasno, da ne bi pokvarili molitve. Morda pa bo vendarle!

»Jaz bom jutri ostal doma pri mami,« je dejal tisti, ki bo ostal jutri doma pri mami.

»Pri kozarcu,« je mislil vsakdo od drugih.

»Jutri bom pričel pisati roman o našem življenju,« je rekel tisti, ki bo jutri pričel pisati roman o njihovem življenju.

»Jutri bodo pisali o tebi — na telefon 92.«

Za tistega, ki bo šel čakati Bebo, se ni zmenil nihče. Gledal je skozi veliko šipo po ulici in na stolp, kjer so kazalci prekoračili dve popoldne.

»Zdaj je že v šoli,« je mislil.

Dopili so se drugič do roba mize. Tedaj je bil »jutri« še močnejši.

»Nihče več mi ne bo mogel doma ukazovati, naj živim in mislim kakor oni in vsi tisti od Kristusovega rojstva naprej. Sam bom služil kruh in jim molil pod nos hranilno knjižico.«

»In jaz bom nesel staremu na komite indeks: Tudi brez tvojih posredovanj in ‚mazanj rok‘ in telefonad opravljam izpite. Ne vohaj več za menoj.«

»Jutri bom odločno stopil pred mamo in bom rekel: Mami, vem, da imaš samo mene, zato bom ostal pri tebi doma. Le da se ne boš spet cmerila, kadar bom hotel malo ven.«

»Jaz pa bom pisal o našem življenju, kakor je v resnici. Prav gotovo mi bodo tiskali, če bom resnično prikazal naše čakanje.« Tako je rekel tisti, ki bo pisal o njihovem življenju jutri. Izpil je največ piva.

Tisti, ki bo šel čakati Bebo, pa je gledal na stolpno uro. Večerilo se je že in v zadnjem soju sonca sta se zableščala kazalca na uri.

Bila je sedem.

»Zdaj je morda že čaka drugi,« je mislil.

»Jutri pojdem po Bebo,« je udaril po mizi, se vzdignil in brez besed odšel tisti, ki bo jutri počakal Bebo. Na stranišče? Ne, ni se vrnil. To je bil Tomi, anarhist.

Zdaj si niso imeli ničesar več povedati. Sedeli so in gledali v prazno, dokler jih ni zdramil davno znani glas.

»Dovolj za danes, tovarišija! Jutri je še en dan.«

Potem so bile ulice dolge, samotne in vlažne...

Tudi ta dan ni bil usojen tistemu, ki bo jutri nesel denar v hranilnico. Zjutraj se je našel pred blagajno prav v trenutku, ko je že naročil: »Malo pivo.« Nato je sledila stara pot k točilni mizi in do njihove mize. S tem je bil odbit njegov dan. Kateri od njih bo prvi? Prvi, ki nekoč ne bo prišel in jih bo za vedno zapustil? Nihče si ni tako želel, da bi bil prvi, kakor si je želel, da ne bi bil poslednji. To bi pomenilo revolver ali reko.

Tudi tisti, ki bo jutri prijavil izpit, ni bil izvoljenec. Kmalu je sede poleg prvega. Nato je prišel še tisti, ki bo jutri ostal pri mami doma, in tisti, ki bo pisal o njihovem življenju.

»Kje je tisti, ki bo šel čakati Bebo?« so se spogledali, ko je bila ura poldne.

»Danes ne bo strmel na uro...«

»Zapustil nas bo... ta... ta Tomi...«

Nenadoma se je eden od njih vzdignil.

»Denar nesem v hranilnico.«

»Prepooozen! Ob pol dvanajstih zapirajo.«

»Čas za izpit pa je...« je dejal drugi.

»Danes so bili samo zjutraj.«

»Zdaj bo kmalu večer...« sta se odločila zadnja dva.

»Sami smo«, so si rekli in si naročili še piva.

Minilo je nekaj tednov in ko je neki večer prilezla tretja vrsta vrčkov do roba, je kliknil tisti, ki bo pisal o njihovem življenju:

»Glejte ga!«

»Beba je z njim,« je dejal nekdo.

»Kaj se vsiljuje med nas?« je zagodrnjal tretji.

»Tudi on ni več naš,« je menil četrti.

»To bomo še videli,« je dejal tisti, ki bo jutri nesel zaslužek v hranilnico. »Pridi, Tomi, ga boš zvrnil vrček,« je zaklical.

»Še vedno sedite tu?« je pristopil Tomi ves podjeten.

»Kaj si mislil, da nas bo vse razneslo, če si se nam ti izneveril? Sedi pa pij,« so rekli vsi in Tomi je sedel.

Bebe ni pogledal nihče. Vsi so opazili, da je lepa, toda zamrzili so jo. Edinole ona jim lahko vzame njega, ki pripada samo njim. Pustili so jo, da je stala tam nema in čakala. Naposled se je plaho oglasila: »Ne greš z menoj?«

»Saj menda vidiš, da je komaj prišel med kolege, pa bi že bežal z Bebo?« je dejal tisti, ki bo jutri nesel denar v hranilnico.

»Greš ali ne greš?« se Beba ni zmenila za opazko. »Vstopnice imava.«

»— Greš ali ne greš! — Kaj pa se to pravi! Takole si daš ukazovati,« je rekel tisti, ki bo jutri prijavil izpit.

»Tu bo ostal,« je dejal tisti, ki bo jutri ostal pri mami doma.

»Razumeti ga moraš navsezadnje,« je dejal tisti, ki bo jutri pisal roman o njihovem življenju.

»Poslušaj, Bebica, oprusti...« je rekel Tomi.

Beba se je že obrnila, a je še rekla: »Dobro, izbral si. Zares moško voljo imaš. Zbogom!«

»Moško!« so pribili vsi.
 »Beba, Bebica!« Toda Bebe ni bilo več.
 »Vrag nosi Bebo,« je rekel Tomi in v istem trenutku so se pred njim znašli štirje vrčki piva.
 »Pa smo spet vsi,« so si rekli in se udarili po ramenih.
 »Kadar se bo kaj zgodilo, se mora vsem!«
 Potem so spet pili.
 Naposled, čez nekaj dni, so ugotovili:
 »Dolgčas je, fantje.«
 »Kaj bi?« so se spogledali.
 »Parčkom nagajat,« je bil predlog.
 »Torej na Grad!«
 »Na Grad, na Grad,« je sledilo kakor odmev četvero glasov.
 Naslednji dan ob enih popoldne so skupaj koračili proti mestu. Zapuščali so »Havaje«, kjer so jih prejšnji dan porinili v celico.
 »Dva cela dneva smo preživeli skupaj! Smo kolegi ali nismo?«
 »Vsi skupaj!«
 »Naposled se je le nekaj zgodilo.«
 »Vsem.«
 »Vsem.«
 »Kam pa zdaj?« so se vprašali.
 »Kam pa drugam? — I, proslavit!«
 In spet je naročil pri blagajni tisti, ki bo jutri nesel zaslužek v hranilnico:
 »Pet velikih piv.«
 Nato se je z vrčki v rokah napotila od točilnice k mizi mala procesija. Sedli so in so zaključili:
 »Fantje, jutri bo treba končati.«
 Nato so se začudeno spogledali in se vsi hkrati zasmeljali.

Na robu

Ali ste že kdaj takole zjutraj iskali po časopisih svojo osmrtnico? Jaz sem jo čakal neko leto skoraj vsak dan. Ne smete zdaj takoj povprašati po razočaranjih. Teh sploh nikoli ni bilo. Jaz nimam zgodbe kakor običajni samomorilci. Jaz sploh nimam nobene zgodbe. Oprostite, malo sem že pijan. Priznam tudi, da sem huligan. Vsa moja zgodba je ravno v tem, da se nič ne zgodi.

Ali ste si že kdaj omislili revolver? Pod roko seveda, kakor se temu pravi. Najprej ste ga pestovali, jemali v roko naboje in jih spet vlagali. Ko ste šli v mesto, ste ga vzeli s seboj in ste se počutili varni. Ne morebiti pred napadalci. Zaradi onega drugega občutka varnosti, ko je človek gospodar nečesa. Predstavlajte si zdaj, da obesite ta revolver nad svojo

posteljo, v kateri spite vsako noč, tako da cev meri natanko v vaše čelo. Nato speljete in napnete vrstico od sprožilca na kljuko vrat. Potem ležete in čakate in se smehljate. Veste sicer, da nihče ne prihaja v vašo sobo, da k vam še nikoli nikogar ni bilo, ki bi ga zanimalo, kaj počnete v svoji samoti. Tudi ženske, ne takšne ne drugačne, še niste mogli zvabiti v to sobo. Pa vendar vas veseli misel, da bo nekoč, ko boste ležali v postelji prav pod cevjo, nekdo potrkal na vaša vrata. Če se oglasite, bo pritisnil na kljuko. Le oglasiti se je treba. Vidite, v tem je vsa moja zgodba: nikoli se ne oglasim. Pa vendar je v tistih trenutkih nenadomestljiva slast: biti gospodar in ne biti ter izzivati.

Nekoč ste morda vi, ki niste huligan, srečali dekle, za katero ste bili prepričani, da je ni rodila mati, temveč da je otrok vašega hrepenenja, čakanja tako rekoč. Takrat ste sklenili, da je naposled treba nekaj storiti. Prejšnje čase ste opazili kako dekle, ki ga še niste poznali. Dekle je bilo lepo, a tuje. Namesto da bi pristopili in se seznanili, ste skoraj stekli v prvi lokal in tam za blagajno bruhnili: »Deci konjaka!« Recimo da ste pri tem še huligan, morate prenesti še pomilovalni pogled ženske za blagajno in one za točilno mizo. Toda to ni tako pomembno. Pomembno je to, da zagledate žensko, primete pa steklenico. No, s tistim dekletom, otrokom vaših sanj, kot sva ga menda imenovala, pa je bilo drugače. Čutili ste popolno pravico do njega, kot nezakonski oče. Naposled ste zares nekaj storili. In glej, opazili ste tudi tisti pogled. V njem je vsa vdanost ženske, ki vas je nenadoma odkrila v vsem, kar je v vas ubogega. Poznate ta pogled? Toda potem se je zgodilo, da ste se ga vi ob njej napili od sreče. Prvič od sreče vi, ki ste bili vajeni piti samo zaradi čakanja. Ko ste že bil pijani, je prisedel nekdo, ki ste ga od davno poznali. Ne človek, šema. Niste opazili, kako je šema nenadoma sedela med vama, in tudi ne, kako se je tisti pogled preselil z vas nanj. Pili ste dalje in se niste zmenili zanj. Kajti šema za vas sploh ne šteje. Komaj ste še utegnili opaziti, kako sta se odpeljala ven za rokco. Ona, dete vaših sanj, in šema. No, vidite, včasih tudi akcija nič ne koristi pri nas, ki smo huligani. Sicer pa je to že filozofija, ki ostane potem, ko je že vse drugo šlo k hudiču. Ste opazili, kako smo prav huligani veliki teoretiki žensk in ljubezni? Toda tisti večer ni bilo nobene filozofije. Tisti večer je bolelo. Prvič v življenju je nekaj zbolelo in se podrlo. Tisti večer so me prijatelji odpeljali v stranišče pod lokalom, kjer bi bil med jokom skoraj z glavo razbil straniščno školjko. Še danes bi tulil zaradi tistega, toda tule znotraj se nekaj krčevito zagozdi, zadrigne se kakor kepa pelina v goltancu, in solza ne pride in ne pride. Takoj bi vas zapustila grenčina, pa je znotraj zavozlano in gloda, gloda, gloda. Preklete, pijan sem. Vidite, preslab sem še za huligana, preveč sentimentalni. Sicer pa sem zdajle tudi trd. — Takšen trenutek, ko vam gre s šemo, je podoben fotografiji nekega otroka v izložbi na Ulici lokalov. Ste si jo že kdaj ogledali? — Dete sedi in ima v rokah razdrto igračko. Žaganje se usipa iz nje. Pogled je brezupen kakor črno morje. Na licu, samo na enem licu, dobro pomnim, pa težka solza... ena sama, prva... No, pa to je bolj za sentimentalne ljudi.

Potem ste nenadoma dobili popadek optimizma. Saj tisti človek-šema ne more priti v poštev pri njej, ki je rojena za vas. Zato ji samo mimo-grede omenite tisti njen odhod zadnjič.

»To je edini človek, ki sem ga kdaj ljubila.«

Na... Pa ste videli tisto šemo s hojo nagačenega pava in z gobcem, ki se je kar naprej slinil. Kadarkoli je govoril, se je neprenehoma samo opravičeval in slinil. Ko ste ga na cesti ustavili in mu očitali lopovstvo, se vam je smeril pri belem dnevu, če se mu je zdelo ravno potrebno in učinkovito. Toda videli so ga še vedno z njo. Prav ta »edini človek, ki sem ga kdaj ljubila«, je postal vaš odločilni trenutek, če lahko tako rečem. Saj poznate? Natanko veste, kdaj pride poslednje, dokončno spoznanje o življenju. To je tisti trenutek, ki nekatere ljudi naše vrste privede do neumne misli, da se naselijo pod revolversko cev ali na ograjo mostu.

Tistikrat bi bili tudi popolnoma z lahkoto odšli po gazi, ki vodi iz mesta v hrib. Alkohol bi vas grel in sedli bi bili pod tisto tepko. Zjutraj bi snežak sedel tam in strmel z mirnim obrazom proti mestu, kjer se jih še vedno toliko tisoč in tisoč žene sem ter tja. Samo eden zgoraj nad mestom je spoznal.

No, vidite, poznali ste ta trenutek. Jaz na primer bi vas zdajle mnogo bolj spoštoval, ko bi ležali na Žalah ali na dnu reke. No, ne zamerite, pijan sem že, precej pijan. Pa veste, zakaj niste tam; zakaj ne ležite? Ker niste prav nič več vredni kakor jaz. Ker ste obviseli na ženski kakor gate na vrvi za perilo. Še mnogo drugih gat visi levo in desno od vas na isti vrvi. Nobeden pa se ne upa odločiti, ker bi bilo potem treba leteti po zraku. Tu pa samo ptice najdejo nazaj v svoja gnezda. Oprostite, zašel sem v monolog. Zelo, zelo sem potrjen.

No, povem vam, zaradi česa niste šli takrat, po tistem »edini, ki sem ga ljubila«, na Zmajski most in se vrgli v brezoblično šumenje, ki ste se zazirali vanj. Pravzaprav ste že splezali na ograjo. Bilo pa ni nikogar, ki bi vas bil dregnil. Kajti lepo je spati pod cevjo in nikoli reči: »Naprej!« Samo toliko, da se človek ščegeče po razveseljivem mestu. No, modra sem oseben. Priznam lahko tudi to, da posplošujem. Ne zamerite. Ali pa še bolje: Nikogar ni bilo mimo, ki bi vas bil opazil na ograji in zakričal, da bi vas ustavil. Stali ste tam in gledali. Nihče ni prišel mimo. In takrat, ko ste zrl v temne gmote spodaj v strugi, pa ni bilo nikogar mimo, ste se nenadoma obrnili. Nekaj vas je strahovito prijelo, da ste se zakrohotali. Krohotali ste se še potem, ko ste šli skozi mesto, in tudi še doma, ko ste spet legli pod tisto cev in jo zagugali kakor pajaca, da vam je nihala nad glavo. Tako sem jaz takrat kupil tisti revolver. Na skrivaj, se razume. Toda šel sem takoj prvi dan in ga pokazal — skrivaj — vsakemu prijatelju posebej in še pristavil, da nameravam, nekoč seveda, storiti nekaj takega, no... Pa veste, da me nobeden ni prijavil niti za nezakonito nošenje orožja? Tako malo ljudje hodimo mimo mostov, na katerih stoje, človek pri človeku, in čakajo, da bo prišel nekdo mimo, ki bi jih videl strmeli v valove. Nič več ne bi bilo treba. Vidite, človek se ga tudi napije večkrat samo zaradi tega, da bi prišel kdo za njim, ga

podprl, on pa bi mu spotoma pripovedoval o tistem, kar se podnevi in spodobnemu človeku ne spodobi. Povedal bi mu na primer tole:

Nekega dne ste se odločili, kot se temu pravi. Zato ste šli najprej pit. Kajti huligani vedno pijejo, zlasti pred pomembnimi opravki. Potem ste šli k njej.

Ne verjamem, ali bi mi lahko zatrčili, da ste šli po dokončno rešitev, po *da* ali *ne*. Za to vam tudi konjak ne daje moči. Šli ste natanko po tisto, kar se je potem zgodilo:

»Zakaj te nisem spoznala pred tem človekom? Tako bi bila srečna...«

No, ta čudni vrstni red kakor za vstopnice vam je udaril na živce, pa ste ponevedoma rekli nekaj o absurdu in vaši rešitvi. Ali pa vam morda tudi ni ušlo in ste v svoji pijanosti natanko preračunali tisti njen zgroženi »NE«, ki je sledil. Tako ste si izbrali tistega, ki bo pritisnil na vašo kljuko, ko boste ležali pod cevjo. Na vrata pa ste nabili listek: Če pritisneš, boš kriv smrti, četudi bom sam zaklical: »Naprej.« Prav zaradi tega tisti večer niste izbrali svoje gazi. Samo zato, ker vam je popoldne planila v jok in v naročje. Morda je bil jok tudi igran. Vendar priznajte, da vam je bilo navsezadnje vseeno, kakšen. Ves popoldan ste potem po potrebi ponavljali tisto o absurdu. Sledili so poljubi in solze pa spet poljubi in spet solze. Kajne, da je bilo zato? No, ne glejte me grdo! Priznajte, da ste to počeli z neznanskim zadoščenjem in da ni bilo ravno prazno v vas, ko ste odšli od nje z besedami: »Oh, kakšen revež si ti, kakšen revež!« — Oprostite mi, nisem nameraval podtikati. Drži, drži, vsaka stvar ima svoje meje. Pozabil sem, da vi niste huligan. Trd sem že in postajam nadležen.

Ko ste potem šli od nje, ste se igrali s tisto gazjo. Šli ste po njej do tepke, ker ste vedeli, da ni nevarno, da bi danes tam obsedeli.

Ko ste se naslednje jutro vzdignili, ste vprašali tudi mater po vaši osmrtnici. Ker vas je ozmerjala zaradi dveh prekrokanih noči, ste bili spet zelo zadovoljni, da se ji je skalil pogled. Potem ste šli v mesto in prisluškovali po vseh telefonskih celicah njenemu glasu, če bo zajokala. No, oprostite mi. Cinik sem, priznam. Veste, to je od huliganstva.

Pa veste, zakaj niste našli svoje osmrtnice? Naj vam povem? Ker ste imeli ta dan mnogo mnogo zelo pomembnih opravkov. Navsezgodaj zjutraj že je bilo treba poiskati dekle s tistim, ki ga je edinega ljubila. Treba jô je bilo enkrat videti s tisto šemo. Ne veste sicer zakaj, toda treba je bilo. Morali ste, kakor mora človek v hudih sanjah po tistih stopnicah, na vrhu katerih ve, da ga čaka nekaj tujega in črnega...

Najprej je bilo treba pogledati v lokal, za katerega je vedela, da vam je najbolj zopr in da greste raje trezni mimo, kot da bi stopili vanj. Ob tisti uri je bilo čisto mogoče, skoraj gotovo, da ju najdete tam. Doma pravi, da gre na trg. Do trga ima pol ure, kot ste zračunali. Recimo, da se pol ure — to največ — mudi tam, nato ima do Ulice lokalov četrť ure. Vse skupaj ura in četrť. Do enih ji ostane še natanko uro in pol, če računate, da ima do doma še četrť ure. Priznajte, da ste mislili

tako, čeprav ste pripravljeni vsakomur zanikati in vsakomur že kar vnaprej pripovedovati, da iščete Matjaža in Dareta, in celo povprašati, če so ju kaj videli. Priznate lahko, da Matjaž in Dare nikoli ne sedita v tistem buržujskem lokalu kakor šema.

Ali ste kdaj premislili, kaj bi storili, če bi ju našli tam? Niste, kajne. Pa če bi tudi premišljali, ne bi mogli za gotovo reči, kaj bi ukrenili. Vse je odvisno od trenutka in pa od tega, koliko konjaka ste prej popili. Morda bi bilo odvisno samo od tega, kakšna bi bila svetloba v lokalu, koliko in kje bi sedele družbe. Morda bi se odločili drugače, če bi tak in tak plašč visel tako in tako na takem in takem mestu in drugače, če bi viselo kaj drugega kje drugje. Lahko bi bili prisedli, se jima prilepili in ju morili. Toda za to bi bila potrebna neznanska količina konjaka. Vse je odvisno od konjaka. Tudi če bi vas poklicala, še danes niste premislili, kaj bi storili. Morda bi celo prisedli, najbrž pa bi samo prezirljivo vzdignili glavo in rekli, da potrebujete samo Matjaža in Dareta, ter odšli ven. Toda ko bi prišli iz lokala na cesto, bi obstali. Kam? Zdaj ni ničesar več pred vami. Tako se človek včasih na strmi skalni steni zapleza in ne more več ne naprej ne nazaj. Najbrž bi šli v sosednji lokal in se tam napili konjaka.

Toda če ju niste našli v tistem lokalu, vam preostane še mnogo mnogo življenja. Treba je pregledati najprej vse lokale te vrste. Ko zmanjka teh, so na vrsti kavarne. Ko zmanjka kavarn, so še dražji lokali. Ko zmanjka še teh, so še skrivalnice — slaščičarne. Tja vi prav gotovo ne hodite, razen morda kdaj pa kdaj z njo. In tako se morda nekoč prevarata. Če se ne prevarata, je pred vami še vedno tisti dan. Dan, ko se boste zakrohotali pod svojim revolverjem, na svojem mostu in na gazi. Tisto bo vaš veliki dan odrešenja.

Šli boste takole spomladi, ko jug omehča zrak in je vse polno tistih sapic, ki razmečijo nekaj bolnega v vas, da bi tavalj po poljih, na katerih izginjajo zaplate snega. Šli boste, takole ob štirih popoldne, po Ulici lokalov. Od daleč boste zagledali majhno žensko, še manjšo kakor je bila prej. Majala se bo počasi proti vam. Plašč bo imela do vratu tesno zapet in prsi bodo izginile. Zaradi teže, ki jo ženska nosi, se težko premika. Primaje se bliže, in ko ste ji iz oči v oči, ji pogledate naravnost v trebuh in pristopite.

»Te smem povabiti na kavico?«

Ko pije kavico, vsa majhna, jo ves čas gledate — takšno, debelo in zabuhlo, čeprav tudi shujšano. Majhna je in usužnjena in vi se naslajate. Čez pol ure bo že morala domov. Čaka jo pomivanje posode in dolg večer, ko bo krpala nogavice in čakala s toplo vodo, da pride on in si umije noge. Heinejeve pesmi leže pozabljene. Ostalo je le še krpanje nogavic in pranje posode. Ko se potem nerodna spet odmaje čez prehod za pešce, se za trenutek zamislite nazaj. Nenadoma vam plane zrak v pljuča, nekaj v vas se premakne, in tedaj se zakrohotate, da odmeva po vsem velikem mestnem križišču. Potem zavijete z odločnim korakom v lokal in si pre-mišljeno po dolgem času spet naročite obilno večerjo in poleg pol litra cvička. Nato čakate svojo natakario.

Saj ste se že kdaj seznanili s kako natararico? Tako, zaradi zabave. Če bo, bo, če ne, pa ne. Zaradi flirta, maščevanja vsem ženskam nasploh in iz želje po umazaniji. Radi bi ugotovili, kje na dnu ste že; ali že popolnoma ali manjka še kak korakec. Sli ste z njo in jo zvalili ven iz mesta. Ko ste ji med kostanji v samoti predlagali tisto, vam je ta nata... tisto dekletke nenadoma dejalo:

»Bi šel jutri z menoj na Žale?«

Spet sentiment, večna ljubezen, grobovi, zvezde... Vse enake so te natararice. Menda ne misli, da bom skakal v vodo, če bo to slučajno prijelo njo.

»Seveda bi šel.«

»Potem se dobiva jutri ob devetih pred pošto. Lahko noč.«

In ni je bilo več. Prekletost! Se vam je že kdaj zgodilo kaj takega? No, dobro, ste si mislili. Ženske muhice, ki jim je treba nakloniti ugodnih sapic. Jutri pojdete vi z njo na Žale, pojutrišnjem pa ona z vami v posteljo.

Prišli ste tisto jutro pred pošto. Tam vas je brez besed prijela za roko in vas odpeljala na trolejbus. »Dva listka,« je rekla in ju plačala, ne da bi kaj spregovorila z vami. Ko sta na Žalah izstopila, vas je spet, ne da bi kaj rekla, prijela pod roko in vas odvedla med grobove na levi.

»Tule,« je rekla in pokazala majhno gomilo. Ni bilo še ne okvirja ne plošče. Mali grob je bil še pokrit z vencem, ki ni bil več svež, še manj pa star. Pogledali ste napis:

»Bojančku od mamice.« Ta je bil tudi edini.

»Čigav je ta grob?« ste pričeli spoznavati.

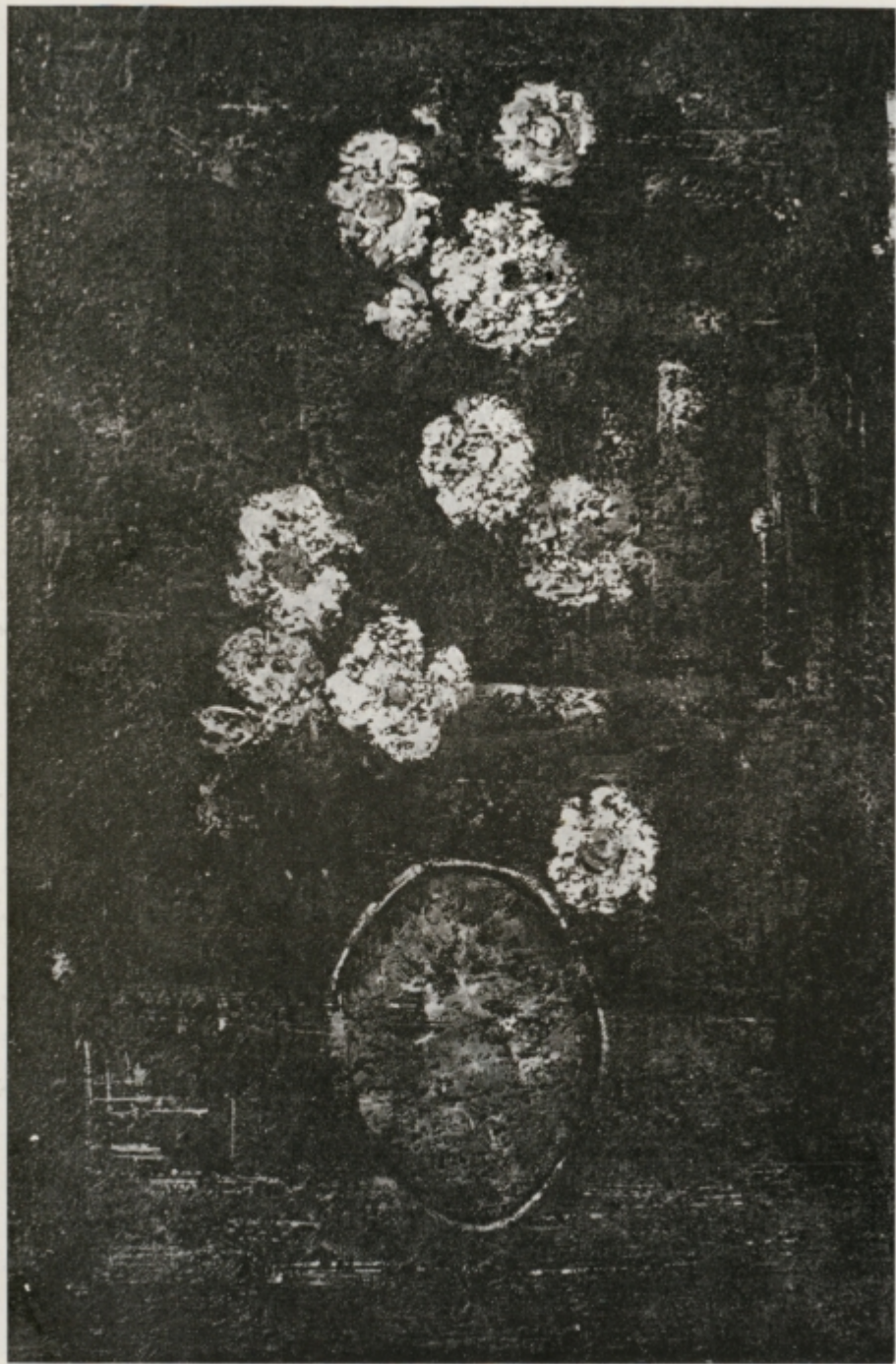
»Moj, moj grobek.«

Obmolknili ste. Stala je poleg vas; ne tako lepa, da ne bi bila samo natararica — za po njenem poslu in v pijanosti. Zato ste le napol poslušali zgodbo nekega očetovstva in materinstva:

Bile so kavbojke in črni lasje in bilo je punče, ki je zbiralo slike Paul Anka. Bili so neki starši, ki so pognali »barabo«, in bila je sama deklica s sobo. Bila pa je še neka družčina, ki je za zabavo živela ponoči na mostovih in pod cevmi revolverjev. Nekoč so šli in zadavili neko žensko. Pet jih je bilo in kavbojke med njimi. Sodili so jim in sodili tudi kavbojkam tlako za vrati, ki se bodo pozno odprla. Ostalo je punče z Bojančkom, pozabljeno in samo. Tri mesece po svojem prihodu se je Bojanček spet poslovil od mamice. Punče pa je dobilo obvestilo, da je lastnica nepremičnine na Žalah.

Pogledali ste ji v obraz. Zdaj ni bila več samo natararica. Zato ste jo povabili na kosilo, potem pa se poslovili od nje. Kajti vi ste hoteli samo natararico, ta pa je bila lastnica grobka. Vi niste še imeli premoženja, zlasti ne nepremičnin. Sicer pa ni imelo pomena. Pozneje nekoč ste jo videli v baru. Odšla je zjutraj, pijana, z osivelim, lepo zalitim gospodom...

FLORIS OBLAK:

Dvojica 1964; Cinije 1964; Nena 1964; Preprostost III 1964 (olja).

Neko popoldne pozneje ste morda vi, ki niste huligan, šli in kupili rože. Bilo vam je pač težko in nerazložljivo pri duši, pa ste se napotili proti Žalam. Sonce je sijalo in zelenje se je razbohotilo v pozni pomladi. Sli ste daleč okrog po pokopališču in šele pod večer prišli na levo stran med tiste grobke. Daleč v mrak je segalo polje malih gomil. Na eni ste odložili rože. Ne veste sicer, ali je bila ravno tista, pa saj je vseeno. Potem ste se napotili v mesto. Tisti večer niste pili — ali pa še bolj...

Snežak

Potem nekoč pride tista zima. Samo trenutek je; dobro ga spozna vsakdo, ki živi samo še od tega, ker se zaveda, da kadarkoli lahko konča — tiho in brez efektov za tiste, ki vsaki stvari pripisujejo neznanski pomen. Trenutek je kot enkratna priložnost, in natanko se ga zave vsakdo, kajti zorel je v njem od tiste ure, ko je prvič podvomil in se prvič uprl. Ta trenutek ni obup, je samo dopolnjeno zorenje. Hladen je in jasen, kot so hladne in jasne zvezde na zimskem nebu...

Nekoč si stal z njo sredi noči v veliki cerkveni ladji. Čemu in kako sta zašla tja, še zdaj ne bi vedel povedati. Pred tedni si jo spoznal — jasne oči in topla usta — pa si začutil bližino brezimnega, ki je nad to deklico in teboj. V pobožni sreči in nevrednosti zanjo si se zalotil v želji, da bi molil. Nisi znal ne »očenaša« ne »glorije«, niti besede kateregakoli obreda, vse v tebi pa se je vzdignilo za tisto pesmijo, ki se je to noč izvila izpod visokega svoda. Bila je pesem svete noči — tista pesem, ki napolni v trenutku vso ladjo, zavalovi čez brezbrežne planjave zasnežene zemlje, jo združi v občestvo miru in jo vzdigne k nebu kakor eno samo srce tavajočega človeštva... Vsa tvoja družina je tako stoletja hodila po mir in pozabljenje. Ti, ki si huligan, si se moral vrniti v svoji nemoči nazaj v to ladjo. Polovico svojih znancev iz lokalov si to noč našel tam. Nekateri so resda razgrajali, kajti odpadniki so povsod, vsi drugi pa so prišli tako kakor ti. Stal si med njimi in z njo: jasne oči kakor luči na lestencih, usta topla kakor soba za razsvetljenim oknom... Pesem vaju je vzela vase in postala sta del brezimnega... Stal si tam... Kdaj je bilo? Morda nikoli in nikjer.

Pozneje nekoč si jo pospremil proti domu — za en poljub... Kaj je to njej — zate, ki bi bil storil vse za ta poljub, nič pa na primer za avto?

»Poljub? Si zato šel z menoj?« In v jasnih očeh ni bilo ne resnobe ne ljubezni. V tistem trenutku te je zbolela sreča one noči in zaslutil si, da ti je bila poslana kakor govedina in kozarec vina na smrt obsojenemu.

»Nekoč boš razmislil o tem. Videl boš, da sem bila dobra s tabo.« Takrat si se spomnil deklet, ki si jih že ljubil. Vse so bile dobre s tabo. Tudi vdala se ti je katera, ker je bila dobra s tabo. Kdaj pa si videl oči, ki bi medlele v ljubezni? Morda enkrat ali dvakrat. Vse drugo je bila tista

velika ženska dobrota in usmiljenje — skorja kruha na smrt žejnemu. No, na koncu ti je še obljubila, da se najdeta jutri, da se te je znebila ...

Ko si se naslednje jutro opotekel k umivalniku, si poslušal mater:

»Tako mlad, pa tako zlumpan! Gnusiš se mi. Nikar ne misli, da boš takšen v življenju kaj dosegel. Toda ne krivi pozneje drugih; sam si si ga zapravil ...« Vse to si že davno vedel; le mislil si, da mati še verjame vate. Tvoja mati je, pa se ji gnusiš — kako se tedaj ne bi drugim?

Tvoja ura je blizu — tudi sneg se že pripravlja — toda šel si še, da poiščeš prijatelje.

Srečal si enega iz prejšnjih let. Skupaj sta se v nekem komiteju bojevala za raj na zemlji, ker sta si rekla, da ljubita človeka in da je ubog. Zdaj pa pravi, da je bral tvoj esej ...

»Kaj poziraš in se greš mučenca? Ali si bil morda poleg, ko so gradili to družbo? Tedaj nimaš pravice ničesar kritizirati. Kaj pa si ti storil zanjo? Si ti koga ustrelil? Raje poglej svoj moralni profil — pijanec in ženskar ...«

To ti je rekel nekdo, ki si ga imel za pol norega ...

Na koncu ulice zaviješ v svoj lokal. Tvoja ura prihaja, zato naročiš žganje. Sneg zunaj se je usul v debelih kosmičih. Vendar še čakaš prijatelje.

Pride star znanec. Nekoč je govoril, da vse stavi nate, zdaj pa se obregne, ko sede k sosednji mizi: »Kaj delaš tu? Tvoja sedi v sosednjem lokalu z onim tipom.«

V lokalu, mimo katerega greš raje trezen pa bolan, kakor da bi stopil vanj, in s človekom, ki ne pomeni več kot stara neumna baba.

Zdaj čakaš poslednje prijatelje.

Zunaj sneži. Jutri ga bo cel meter. Žganje! Žganje!

Potem pridejo. Niti plašcev ne odlože.

»Randi imam,« pravi prvi. Kje je zdaj tvoje dekle?

»Mama ima rojstni dan,« se opraviči drugi. Kdaj ga ima tvoja?

»S kolegi slavim izpite,« se pohvali tretji. Ti ne delaš nobenih izpitov.

»Prijatelj me je povabil,« se poslovi četrti.

Obsediš in se zaveš, da nihče ni opazil, kako si ostal tu.

Tvoja ura je prišla. Zdaj piješ samo še žganje. Do zadnjega dinarja. Potem prevrneš kozarec, kajti slabo že razločiš svet.

»Vi pa vedno razbijate,« se razjezi natakaraica. Nekoč si ji plačeval maraskino in vodil njeno hčer v teater.

»Pa prinesite še enega, Tončka.«

»Saj veste, kako! Ničesar ne dobite. Bog me varuj takšnega sina. Domov, k mami pojdite ... Jutri ...«

Domov? — Kam je to? Jutri? — Kaj je to?

Zdaj je dopolnjeno. Počasi se vzdigneš — le počasi, nikamor se ne mudi. Najprej je treba sneti šal. Glej, jutri bi ga moral dati prat, tako je že umazan. No, zdaj še plašč. Kolikokrat si ga že oblekel! Gumb mu manjka. Jutri bi odletel še zgornji. Nato stopnice ... Pravzaprav čudno, da jih šele zdajle tako vidiš — zelene, malo zaokrožene in obite z medenino. Tako si jih najbrž doživel samo prvič. Danes je vse tako kakor

prvič... Koliko se jih je že zvalilo po teh stopnicah prav do dna, ko so se ga nažrli zaradi Taje ali Barbare ali Nataše ali Eve. Toda ti so prišli samo do tal lokala. Ali bi zdajle pozdravil Tončko? Morda bi se ji jutri to zdelo posebno znamenje, tej ženski... Nič ne pozdraviš.

Prav karakterni sneži. Ti čevlji ne bi vzdržali niti teden več.

Tudi denarnica ne. Iz sobe bi prav gotovo letel...

Gaz je, ki drži iz mesta v hrib; med klopami parka, kjer sta hodila nekoč z Bredo, mimo drevoreda, kjer se ti je scemerila Nataša, skozi gozd, kjer sta hodila s Heleno v živalski vrt. Kjer se gozd razmakne, je travnik. Dobro si si ga zapomnil. Zdaj je velika kopa snega. Vse, kar bi lahko spominjalo na neimenovano, je pokrito z belim blagoslovom. Na vrhu stoji cerkev. Komaj opazno se boči potka pod njo. Za obronkom je samotno rogovilasto drevo; tepka ali kaj... Sama in črna stoji sredi neskončne beline, ki je izgladila dolino s hribi, zemljo približala sivkastemu nebu...

Deblo tepke je nekoliko nagnjeno od smeri, v kateri se blešči morje lučic. Tam nekje zdaj spi Eva, lepa Evica. Kdo ve, ali bo zaječala v sanjah? Sedeš in gledaš v tisto smer za gozdom pod teboj. Iz neba sipa, sipa, sipa. Toplo ti je. Če iztegneš nogo, je še topleje. Kako prijetno, prisloniti jo k pečki. Ne, ni potreba luči. Dovolj sveti ta rdeča žareča pečka. Tudi kavč je ravno prav visok. Zares utrujen si že bil... Potem odpreš oči: Pred tabo v soju pečke kleči...

Kdo je? Bel, rahlo zabrisan obraz; plemenito urezane ustnice; pogled, tako ljubeč, mameč, medleč... Nekoč si že videl ta obraz. Toda kje, kje? Ne moreš se domisliti.

»Veš, kdo sem?« se nasmehne in čaka.

Ne veš. Ne moreš vedeti. Še pomisliti si ne upaš.

»Jaz sem, ki te ljubim. Veš zdaj, kje si?«

Ne veš. Zunaj je premračno, da bi razločil ulico.

»Pri meni si. Nikamor te ne pustim. Ničesar si ne smeš storiti...«

Toda rekla je, da te ne more ljubiti...

»Saj ni tako. Nisi prav razumel. Vseskozi sem te ljubila. Tudi piti ne smeš več.«

Toplo je od pečke in mehko na kavču. Spati, samo spati. Vse je rešeno. Glava ti klone v njeno naročje, njene dlani poiščejo tvoje čelo. Njene prsi so tople, prijazne in domače. Vse postaja belo, belo, rešeno.

Ob jabolko zvonika zadene jutranji svit. Pod potjo je rogovilasta tepka in pod njo sedi snežak. Sedi in strmi v mesto. V tem mestu vse hiti in bega za pomembnimi, bolj pomembnimi, najbolj pomembnimi opravki. Nekam hite tudi beli škorenjci... Le on sam sedi tu zgoraj, visoko nad mestom...

TOMAŽ ŠALAMUN: STVARI

*Med dvema točkama v prostoru
zmeraj lahko potegneš ravno črto
in kje je pot med istim krajem*

November 1963

*Padel je
kot pade sonce na nebo
a ni opravljal take funkcije
motila ga je gladkost
vlažne kože prisesanega Moloha
zato je z malim zlatim strojem
oddelil olupke
olupke z dlako na notranji strani
Svojo strast je po nekem
ključu iz višje matematike
razdelil na štiri grupe
in vsako grupo dal v škatlo iz lepenke
Potem je dolgo časa urejal to svojo biblioteko
le predstavnike je pustil za spomin
obešene kot ure
Včasih ko je sonce zunaj zahajalo
s tistim mirnim načinom umiranja
se je priplazil
in z belimi nitkami
prisluškoval eksplozijam
v škatlah iz lepenke*

Kako različen glas je imela
grupa A od grupe B
in grupa C s svojim mehkim utripom
Tega ni razumel
Nekega dne je prišlo
kar se je moralo zgoditi
nerodno se je obrnil
in strgal je štiri bele nitke

Odgovornost

Ali ste že videli boga
kako teče da bi prišel pravočasno ob pol treh
odgovornost odgovornost
ne začetku ne koncu ne približaš
nepremična privezana
namesto da bi bingljala z nogami kar tako
odgovornost odgovornost
svet brez narave
svet brez pogovarjanja
neodgovorna so drevesa dokler rasejo
in kaj naj beseda z njo počne
ne rabi je sonce pri svojem zahajanju
ne nebo ki je samo modro in nič drugega
v začetku je bila prosojnost
svet stvari in pravega jezika
besede so bile stvari
stvari so bile besede
koga je vprašal bog
ko je ustvaril metulja takega kot je
ko bi mu pa lahko naredil noge s 15 cm v prerezu
odgovornost odgovornost
barok prehrana naroda

Roka

Nekega dne se zaveš da je roka
da je že davno navajena da je roka
nabrekla od svoje ročnosti
gleda te motna, navajena da je roka
vendar kaj zdaj in kakšne bodo posledice
divje odmetavaš kar ni tvojega
in prosiš, zakaj si ravno roka
bodi pesek ali voda
ali prehod iz svetlobe v temo
ne maram reče roka, predolgo nisi vedel
nisi ti ampak sem roka
vendar kaj zdaj in kakšne bodo posledice
kdo bo določil nove meje
nisi dobro razumel reče roka
nisi ti ampak sem roka ki se širim
potem sem rama
bled sem in pojem glasno pojem
in delam posteljo
Nehaj že enkrat s to svojo majhno porumenelo mislijo
nisi bled nisi pel nisi glasno pel
ne delal postelje
zakaj NISI TI AMPAK SEM ROKA
svet je razpad sveta
vendar kaj zdaj in kakšne bodo posledice

Križ

Narisal bom križ
✠
vijuge na mojem gugalnem stolu
kako otožno visi srajca
ko jo je zapustilo telo
vendar je še vedno srajca
in tu je ključna točka našega poraza

in kovček in ravnilo T

Ali ste že videli stol

ki bi tekal od kopalnice proti kuhinji

ali pa v obratni smeri ker to ni važno

in histerično spraševal

kaj bo z mojim posmrtnim življenjem

ali ste že videli balkonsko ograjo

ki bi rekla dovolj mi je

dovolj mi je

dovolj mi je

tudi jaz ljubim svoje majhno življenje

tudi jaz moram imeti nekaj od tega

in če ste šli po glagoljaški ulici

in zagledali med hišo številka tri

in vodnjakom star škorenj ki leži tam

od tistega leta ko so bile

zadnje nočne regate in je zmagal Mario

ali vas je vprašal škorenj

dober dan oprostite

da vas kar na cesti nadlegujem

ali se vam ne zdi

ali se vam ne zdi

ali se vam ne zdi

Nedoumljive so stvari v svoji prekanjenosti

nedosegljive besu živih

neranljive v nenehnem odtekanju

ne dohitiš jih

ne zagrabiš jih

nepremične v strmenju

MARIJA GORŠE: PENELOPA II.

Beg

Pride dan, ko odvržeš črnino,
poiščeš v skrinji belo oblačilo,
preperelo od časa.

Zažgeš tančico čakanja.

Duh po gorečem predivu
napolni hišo.

Dim sili solze v oči.

Veter odpira okna,

vrtinči,

igra se

z zoglenelimi vlakni.

Zgroziš se in zbežiš.

Veter zapira za tabo vrata
mrtvega doma.

Črni ptič

Dolgo blodiš po pusti pokrajini.

Mrak te dohiti na obrežju.

Skala ti ponudi plosko rame
za zglavje.

Poslušajš valovanje vode.

Prvič spoznaš,

da je tudi morje ujeto.

Sredi noči prileti velik črn ptič,
ki mu ne veš imena.
Z ostrim kljunom ti razpara prsi
in izkljuje srce.
Potem ti z mehko perutjo hladi
rano,
zjutraj je samo temna sled
brazgotine.

Zjutraj ne najdeš svojih rok
ne kretenj.
Ko se skloniš nad gladino,
uzreš obraz tujke.

Srce

Ustaviš se na obrežju.
Skalo prepoznaš po ploskem ramenu.
Sedeš.
Ne veš, zakaj obsediš.
Mrmraje prepevaš starodaven otožen
napev.
Potem strmiš v šumečo temo.
Včasih se ti zazdi,
da morje tožeče ponavlja:
Vrni ji srce,
vrni ji srce.
Sredi noči prileti ptič.
Od daleč spoznaš prhutanje kril.
Dolgo kroži nad tabo.
Potem ti s kljunom razpara prsi.
Z mehko perutjo hladi rano,
zjutraj je samo temna sled
brazgotine.

Zjutraj najdeš svoje roke,
kretnje,
svoj obraz.
Najdeš svoje čakanje.

Odhajaš.
Smehljaš se, ko slišiš
mrmranje morja za sabo:
Nič te ne more rešiti, ženska.

Srečanje

Zakrnel pomarančevец.
Čreda ovc za sivo ogrado.
Hiša iz kamna.
Modrikast dim nad ostreškom.

Lakota te tira do vrat.
Mož v pastirskem oblačilu te povabi
k ognjišču.
Na glinastem pladnju prinese
pečene ovčine.

Dolgo te gleda.
Hiša potrebuje ženske roke,
pravi.
Ostani... Rodi mi sina.

Plaho stiskaš tkanino na prsih.
Sredi noči je priletel črn ptič...
ne morem roditi sina.

Svetlo oko potemni.
Vstaneš in greš.
Za tabo se po stezi kotali
kamen.

V krogu

Veter.

Iztegneš roko in pomisliš:
Gnezdi na zapuščenem hodniku,
zapira okna mrtvega doma.

Nekoč ti prinese vonj
tlečega prediva.
Prinese žvenket oken —
slepe oči iščejo sled
ubeglih stopinj.

Cemu se vračaš?
Ne veš.
Stopinje uravnavaš po soncu
in zvezdah.
Morje ti odmerja čas.

Povojna lirika Antona Vodnika

Boris Paternu

Pred nedavnim je *Anton Vodnik* (1901) izdal novo zbirko lirike pod naslovom *Srebrni mlini* (1964). Knjiga pomeni spet neko vidnejše znamenje Vodnikove pesniške prisotnosti v slovenskem kulturnem prostoru. Na to svojo prisotnost je avtor tokrat opozoril tako, da je z obsežnim izborom predstavil lastno pesniško pot skozi cela štiri desetletja poetičnega snovanja. Zbirka je torej take narave, da daje pobudo k obravnavi, ki mora poseči v širši kompleks Vodnikove lirike in njenega mesta v naši novejši poeziji. Tu naj se omejim na pozornejši pregled njegove povojne lirike.

*

Vodnikov prvi vidnejši povojni nastop je še iz leta 1948, ko je pri Slovenskem knjižnem zavodu izdal nenavadno obsežno pesniško zbirko *Srebrni rog*. Ta najizrazitejši predstavnik religioznega ekspresionizma v slovenskem pesništvu dvajsetih in tridesetih let (*Zalostne roke*, 1922; *Vigilije*, 1923; *Skozi vrtove*, 1941) se je tokrat predstavil tudi s celo vrsto pesmi, ki ga vključujejo v tok povojne družbeno angažirane poezije. Hkrati pa ima velik del njegove zbirke táko obeležje, da pomeni že zelo viden odstop od vodilnih teženj naše lirike prvih povojnih let, mestoma celo poudarjeno idejno, pa tudi slogovno opozicijo zoper njo. Prav ta globoka notranja dvojnost pomeni najbolj viden problem Vodnikove prve povojne pesniške knjige. Pojav zahteva pozornejšo analizo, če hočemo razumeti smer avtorjevega kasnejšega snovanja in določiti mejne možnosti, do katerih je to snovanje zmoglo seči v petdesetih in šestdesetih letih, torej v našo neposredno sodobnost.

Razmerje omenjenih dveh idejnih prvin *Srebrnega roga* je na prvi pogled zapleteno.

Vodilna kompozicijska črta zbirke kaže neko zelo očitno avtorjevo voljo. V prvo polovico knjige je uvrstil pesmi svoje izrazito spiritualistične ali celo religiozne odmaknjenosti od stvarnosti (razdelki I do VII). Hkrati so to dela, ki teže v očitno dematerializacijo pesniške besede. V drugi polovici *Srebrnega roga* pa slede teksti postopnega približevanja življenjski objektiviteti, trganja iz verskega mita, vključevanja v narodno-osvobodilno misel in v povojno družbeno zavest (razdelka IX do X). Po-

javljajo se tudi primeri znatno bolj opredmetenega, materializiranega izraza. Vsebinska razporeditev gradiva je torej taka, da želi izpričati korak iz spiritualizma v neposredno zgodovinsko resničnost. Poudariti hoče v nekem smislu podobno idejno dejanje, kot sta ga že dolgo pred vojno tako dramatično in daljnosežno opravila oba vodilna pesnika iste ekspresionistične generacije, Srečko Kosovel in Miran Jarc. V pesmi *Manom Mirana Jarca* (obj. že v *Novem svetu* 1946) se Vodnik res deklarativno vključuje v njun krog in želi svojo notranjo usodo približati njuni duhovni poti, ki je vodila v revolucijo.

Toda Vodnikova pot v povojno družbeno angažiranost je vendarle zelo drugačna. Njeno posebnost nam odkrije ravno primerjava obojih idejnih plasti, ki strukturirajo zbirko iz leta 1948, to se pravi onih plasti, ki izhajajo iz avtorjeve predvojne pesniške preteklosti, in pa nekih novih, ki so se tako očitno uveljavile že v sami kompozicijski zasnovi zbirke.

Že prva pesem *Preludij* kaže globoko in zavestno zakoreninjenost v lastno pesniško tradicijo, saj je to le rahlo spremenjena uvodna pesem iz *Žalostnih rok*. V nadaljnjih dveh razdelkih sledi nato cela vrsta besedil iz obeh ekspresionističnih zbirk dvajsetih let. Čeprav so ti teksti mestoma močno spremenjeni (razširjeni in včasih bolj dekorirani), izražajo Vodnikovo zvestobo nekdanjemu doživljanju in oblikovanju sveta. Docela neokrnjeno kontinuiteto s predvojno ekspresionistično tradicijo, pravzaprav njen podaljšek v povojni čas pa kažejo tudi novejše pesmi, kot rečeno, tja do zaključka VIII. razdelka. Vse to je namreč poezija, ki teži k veliki osebni oddaljenosti od stvarnega sveta, ki je že znano Vodnikovo iskanje harmonične lepote, eterične tišine in čiste duhovne svetlobe. Moto v prvi del knjige bi bili lahko verzi:

Oblak na vas, na polje
kakor mreže, kakor dim
dolge sence meče —

Za njimi kot pastir hitim,
roké stegujem v sinje,
kot da segam v inje
sladkó skeleče ... (V *zlatem krogu*)

V skladu s to poglavitno težnjo je njegova nenehna dematerializacija sveta in dematerializacija osebne eksistence, pa naj gre za ljubezensko, krajinarsko ali kakršnokoli drugo doživetje. Vodnik tudi zdaj ne gleda sveta, narave, predmetnosti ali človeka v njihovih objektivističnih mejah ali odnosih, temveč mu je vsa ta stvarnost samo stopnišče k nekemu duhovnemu, metafizičnemu središču vsega. Zato se mu lirski prostor še vedno najčešče razširi v vizijo. In zato se njegov pesniški jezik izogiblje realističnega izrazja, ostaja izbran, skrbno gojen ter svečano odmaknjen, še posebej estetiziran v likovnih in muzikalnih predstavah. Tudi njegova znana epitetoneza — bela, srebrna, zlata, sinja in kristalna — ki mu je tako značilno obarvala predvojno poezijo, še vedno vztrajno živi ter opravlja svojo razpoložensko in duhovno dematerializacijo resničnosti.

* Seveda bi bilo vse to lahko samo nekakšno idilično poetiziranje življenja in bolj ali manj nezanimivo estetiziranje — daleč onstran resničnega ekspresionizma — če ne bi nosilo v sebi tudi temnega nasprotja, neke posebne notranje napetosti, ki priča, da pesnikovi apolinični vrtovi tišine ne obstajajo sami zase in samo zaradi sebe, temveč je včasih zadaj človeška stiska, tesnoba in muka. Prav tu pa drži most, čeprav ozek in večkrat zelo zakrit most od Vodnikove svečeniške začaranosti v »zlate kroge« k odčarani, dinamični, ne samo zlati življenjski resničnosti.

Narava teh disonanc, njih razsežnosti in mej, smer njihovih sproščanj in ukinjanj, vse to zelo bistveno določa idejno osnovo pa tudi zmogljivost Vodnikovih pesmi. Že *Senca* odpre globljo razglašenost v avtorjevem osebnem svetu, in sicer znotraj njegove ljubezni. Ljubezni, ki se opoteka med velikimi nasprotji: med vizijo krčemskih počestnic in vizijo svetniške Veronike, med krikom telesa in krikom duše, med senzualizmom in mističizmom. Seveda gre za problem, ki je v naši poeziji znan že od dekadence naprej, pa tudi pri Vodniku ni več nov, saj je bil eden izmed motivnih krogov njegove prve in druge pesniške zbirke (npr. pesem *Bolnik v žalostnih rokah in On, ki pred njim jecljamo v Vigilijah*). Tudi tokrat seže doživetje do razmeroma ostre samoodtujitve:

Kakor da sem brez oči,
kakor da sem senca
iz noči ... (*Senca*)

V novi zbirki so se pomnožili motivi, ki presegajo zgolj zasebno intimnost in odpirajo disonance tudi v razmerju do sveta sploh. Pesem *Prošnja* je na primer polna mučnih slutenj in tesnobe pred katastrofalnim uničenjem sveta.

Nekje me temen veter čaka,
črne vislice dreves
.....
preden se bo zemlja
kakor zvezda utrnila,
kot kristal se zdobil svet. (*Prošnja*)

Podobno občutje časa prinaša v enostavnejši lirski pripovedi *Zlati curek*:

Ne morem spati —
Roka se mi trese,
ko s tesnobo
odstrem zavese
in stopi mrak v sobo.

Glej, tam zunaj
med vrbami na trati
srebrn šotor pri šotoru,
pred njimi sence
nepremične
kakor temni bori.

Seveda je tudi doživetje tesnobne osamljenosti sredi družbenih dogajanj in ljudi znano že iz njegove mladostne lirike. Od tam ga v prvo povojno zbirko neposredno prinaša npr. pesem *Zapuščenost* (obj. v *Vigilijah*), kjer so mu ljudje bratje, toda »bratje, ki govorijo tujo govorico...«

Sunki razglašenosti posežejo naposled tudi v pesnikov religiozni svet. Pesem *Skozi noč* prinese tele verze:

Gol sem, ves ubog
in brez sijaja...
Ne znam skleniti
trudnih rok,
stopiti v zlati krog,
ki vanj prihaja
med oblaki Bog.

Še močnejšo in mnogo globlje razjedajočo depresijo verskega čustvovanja srečamo v ciklu *Pesem o smrti*, ki končuje prvi del knjige. Toda religiozne krize pri Vodniku prav tako niso nič novega, njegovo pesem spremljajo že od nekdanj, najizraziteje v zbirki *Skozi vrtove* (cikel *Zalostne, Pogovor s smrtjo*).

Take so disonance, ki jih Srebrni rog prinaša v precej drugačno slovensko pesništvo prvih povojnih let. Toda zanje je značilno, da so vselej omejene in same sebi vendarle nezadostne. Avtor namreč v nobeni izmed naštetih pesmi ne obtiči v stanju odprtih ali celo razkrajajočih protislovij. Neprestano išče pa tudi nahaja svojo idealiteto, ki vedno znova spet umiri, obvlada ali celo odpravi notranjo dinamiko njegovega doživljanja sveta. Ta idealiteta je pri Vodniku izrazito abstraktna, saj obstaja docela zunaj objektivnih, družbenih kategorij in se v tem bistveno loči od običajnih idejnih perspektiv, h kakršnim je bila obrnjena takratna poezija na Slovenskem.

Vodnikova abstraktna idealiteta živi in se pojavlja v različnih oblikah. Včasih v takih, ki mu ne trgajo živega, osebnega razmerja do sveta in ne uničujejo možnosti umetniškega oblikovanja, včasih pa tudi v takih, ki s svojo statiko zapirajo pot obojemu.

Iz obsežnega pesniškega gradiva lahko razberemo tri vidnejše oblike ali stopnje Vodnikove »odrešujoče« idealitete.

Njegovo napeto in vedno prisotno hotenje prebiti se iz vsega »motnega« in »kalnega« v popolno katarzo daljnih tišin, v presvetljeno, breztežno eksistenco, se včasih izživlja še znotraj narave.

Svet je kot zelena struga,
jaz sem pod srebrnim valom
žejni mah na njenem dnu — (*Pomladni dih*)

Že v zbirki *Skozi vrtove* (še posebej v ciklu *Nove pesmi*) se je Vodnikova metafizika začela približevati zemlji in otipljivi predmetnosti, najbrž tudi pod Kocbekovim vplivom. V prvi povojni zbirki je postala naturalizacija njegovih predstav na nekaterih mestih še bolj očitna. Toda vedno

znova porojeno hrepenenje k »zlatim krogom« mu ne dopušča, da bi obstal v njej. Z ekstatičnim zagonom razmika stvarne obrise naravnih prvin, jim jemlje težnost in odpira njihove globlje, tudi kozmične razsežnosti.

O čudežna pot
do svetlobnih vodá
v zadnjo globino
svetá
na zvezdnati prod... (*Sleherni dan*)

V *Pesmi o dežju* (obj. tudi v *Novem svetu* 1946), ki spada med njegova pomembnejša dela, se mu je klaviatura narave res nenavadno razširila. Saj sega od skrajno oprijemljive, vizualno in avditivno izpolnjene konkretnosti vse do zadnjih meja pesnikovih daljnih duhovnih središč. Prehode od stvarnih obrisov v abstraktno duhovno ekspresijo obvladuje z virtuožno lahkotnostjo.

O dež, svileni dež,
kako se lesketajo ti zenice!

Zdaj godeš kakor mačka,
žametna in topla,
drhteča, vsa zasopla.
Zdaj gruliš, golobica,
na strehi sij prebel.

O dež, nevidna ti predica!
Iz bisernih niti
predeš in predeš,
dokler ne zamedeš
nam praga in věže
s podleski in plavicami.

.....

Ta skrajno subtilna lirska simfonija o srebrnem dežju je v resnici oda zmagujočemu, svetlemu principu življenja znotraj narave same. Seveda principu, ki ga pa Vodnik vrže iz materialnih tečajev, ga poduhovi, dematerializira.

Prisluhni, veter, čuj,
kako je zvok svetá
globok in čist
in nič več tuj — —

.....
Nalahno
ziblje me zeleni val
više in više me nosi
med žareče otoke
zvezdnih koral.

Tudi *Vabilo* je zanosna pesem sončnemu vetru (ki bo »siv pepel... razvel na vse strani« in »motno žalost presijal«, da bo svet spet »kakor biser« čist), je oda lepoti in obilju zemlje, njenemu harmoničnemu duhu.

Glej klas pri klasu!
O neprestani šum
šibečega se silja,
ko zvonki glas
se tajno bliža glasu
v trepetu tisoč strun
in tone vate
kakor v zlat tolmun.

Toda prav v tej pesmi se široka, panteistično odprta klaviatura narave postopoma zapira in se naposled izteče v tradicionalno predstavo iz krščanske mitologije:

Preljuba, glej —
angel že kleči pred nami!
V rokâh prosojnih
mu žarijo ključi,
ki z njimi se odprejo
naši zadnji hrami.

In tu smo pri drugi, zelo pogostni obliki Vodnikove idealitete, ki se giblje že v bolj strogo začrtanih religioznih mejah. Najčese gre za osebna doživetja narave ali ljubezni, ki pa preko obrednih ali biblijskih simbolov nenadoma preidejo v krščanski mitos. Preidejo na področje, ki avtorju postopoma zožuje možnosti docela individualnega doživljanja in izražanja, ker ju začne podrejati znanim podobam ali sistemom krščanske verske pomiritve.

Med najizrazitejše pesmi, ki kažejo take premike, sodi *Pomladna noč*. Ekspresivni pejsaž se tu nenehno preveša v religiozno obrednost in v biblijske podobe. Večerno zvonjenje po poljih in gričih se npr. nenadoma spremeni v sinje kadilo, človeški domovi v starodavna svetišča, zemlja v preprogo pred oltarjem, svet v katedralo, zelena dolina v raj z Marijo, srno in angelom ob belih rožah; besede postajajo tihe, svete, še veter med topoli sklonjen moli. Skratka, vsa resničnost izgublja svojo realno težo, postaja »daven obred tega kraja«. Podobnih primerov bi lahko našli pravo množico. Celo izrazito erotična *Pesem*, ki nosi v sebi še mnogo naturalizirane metaforike, se izteka v podoben konec: doživetje srečne ljubezni, ki mu je kot »roč lesketanje«, (kot »valovanje trav in žit«, kot »ptičje krilo« ali kot »snežnobel metulj« — v hipu odvrže lupino vsega zemeljskega in osebnega, postane mistična daritev, ki jo prinaša »skoz zlato tišino Gospod na oltar«. Torej spet mistična erotika, kakršno smo srečali že v njegovi poeziji dvajsetih let.

Cikel *Pesem o vodnjaku I—IV* (Novi svet 1947) prinaša najbolj celovit lok Vodnikove poti iz naturalizirane v denaturalizirano idealiteto. Zazrt v globočine samotnega vodnjaka za vasjo, se najprej s polno, žejno čutnostjo potopi v zemeljske prvine sveta, nato sprošča svoje duhovne sile in z njimi razmika materialno resničnost:

kakor medice
(bi) pili in pili
zemljó in nebó,
oblake in zvezde,
prst, korenine —
globoke jasnine,
čiste kot sneg
vrh planine...

Ze v drugi pesmi istega cikla se neomejene razsežnosti tega očišče-
vanja ob vodnjaku prvin začno krčiti v privid krščanskega obreda, v
idejo obhajila:

Kakor da sveto darilo
nemo sprejemamo,
z vedrom kovanim
pobožno zajemamo
živo vodó-srebrnino,
ki v zarji spreminja
v zlato se vino —
in jo podajamo
kot obhajilo
mrtvim in živim...

Čeprav se Vodnik še vrača v »globoko omamo« zemeljskih sokov,
se njegova vizija človekove presvetlitve v nadaljnjih dveh pesmih istega
cikla vse bolj osredotoča v pobožno obrednost pred »portalom neznanega
svetišča« (*Pesem o vodnjaku IV*).

Skrajni preskok iz naturaliziranih, mestoma celo senzualističnih
stanj v mistično ekstazo pa lahko opazimo v pesmi *Katedrala*. Vodnikov
mit svečeništva, ki se s presledki pojavlja skozi vso njegovo peozijo
sploh, se tokrat — med katedralskimi svetniki — povzdigne v osebni
religiozni titanizem,

Zaliva me svetlobe val.
Stojim, blestim
kot sredi zlatih skal.
Trepečem, strmim —
izvoljenec božji,
maziljenec, kralj,
ki se sleherna stvar
v rokâh mu spreminja
v prozoren kristal.

.....
blisk ognjen me nosi
neznankam.

.....
Pod mano krožijo
temine, globočine...

Tvegana spiritualistična tekma z nekdanjim Župančičem?

Naposled najdemo v prvi polovici Srebrnega roga še celo vrsto pesmi,
kjer je Vodnikova religioznost izgubila poslednjo notranjo dinamiko
in se bolj ali manj seela pokrila z običajnim verništvom in s tradicional-
nimi obrazci krščanske simbolike. V tej tretji obliki njegove idealitete

skoraj ni več prostora za izrazito osebno doživetje, niti ne za izviren pesniški slog.

Prehod iz gibljivega religioznega doživljanja v konvencionalni verski kult kaže pesem *Srebrni rog*, po kateri je zbirka celo dobila naslov. Za zgled zadošča začetek in sklep pesmi.

Skoz hram tišine
z zvezdnimi svodi
in sinjimi vhodi
Marija, naša sanja,
mene, tebe vodi.

Iz jasnih noči
na ustih angelov
srebrni rog zveni.

Vodnikov vzpon k »zlatim krogom«, njegovo iskanje odrešitve ali očiščenja je obtičal v negibni statiki, ki ima samo še na zunaj različne podobe. Obtičal celo v idili domačijske pobožnosti (*Hčerka moja*, Kol. MD 1950), v mitu betlehemskega odrešenika (*Ob jaslicah*, Kol. MD 1947), v mitu Marijinega oznanjenja (*Oznanjenje*, Kol. MD 1948), v mitu čudežne spremembe vode v vino (*Zenitnina v Kani*, Kol. MD 1948), v mitu angela odrešenika (*Pesem o angelu*) ali v kultu svetniškega mučeništva (*Sveti Doroteji*).

Brez tebe moja sanja
bilà bi mračna, revna —

O sveta Doroteja ...

Te pesmi v resnici niso kaj prida več kot anahronistični podaljšek konfesionalno programskega, katehetičnega pesništva »za ljudstvo«, že kar nerazumljiv podaljšek v sredino revolucionarnega 20. stoletja. Toda v kompoziciji prvega dela zbirke jim je avtor dal obsežno in presenetljivo vidno mesto. Postavil jih je zvečine celo v vrh prvega dela knjige (VI. razdelek) in z njimi opravil pomiritev vseh prejšnjih tesnob.

Ta idejno kompozicijski postopek pa ni slučajen in tudi ni nov. Njegove *Zalostne roke* so na koncu prav tako prinesle pesmi *Sveta Cecilija*, *Sveti Frančišek Asiški*, *Ave Marija*; ljubezenske *Vigilije* so se iztekale v besedilo, kot je npr. *O večnost-grombeseda*; pot *Skozi vrtove* pa ga je pripeljala do *Večnega psalma*. Ideja vztrajanja v krščanski verski iluziji in njeni tradicionalni mitologiji je torej tudi v pesniški knjigi iz leta 1948 ostala nepopustljivo prisotna.

Naposled jo potrjuje še cikel sedmih *Pesmi o smrti* (VII. razdelek), ki končuje prvi del knjige, tako da stoji v njenem kompozicijskem središču. V ciklu je strnjeno zajet ves pesnikov doživljaljski razpon, ki smo ga izluščili iz prvih šestih razdelkov. Izhodišče te lirске meditacije o smrti je spet globoka notranja kriza, je doživetje osamljenosti, tesnobe in izvrženosti, ki razkraja njegovo svetlo idealiteto: smrt — nekoč »zlati val od svetlih obal« — mu zdaj počrni v privid stare, hladne in krute kraljice; angeli —

nekoč »prozorni kot kristal so zdajci potemneli« in vanj se »tuje zastrmeli«; tudi njegovi svetniki so »z glave sneli svoj zlati sij«; ves svet se mu je spremenil v »noč brez oči«. V tretji in črteti pesmi cikla se ta razglašnost najbolj stopnjuje:

Svetla mi roka
je omahnila,
kakor bi ptici
se krila zlomila.

Kakor tempelj
se ruši
nad mano tišina,
zvezde ugašajo — (Pesem o smrti III)

Nosnice zaliva
duh mi trohnobe. (Pesem o smrti IV)

Toda v peti pesmi, ki jo uvaja vzklik »Zakaj si me zapustil, Bog?«, se začenja odločen obrat v nekakšni razsvetlitvi in pomiritvi. In kje se končuje njegov pohod iz odtujitve?

Nad mano
novo se nebo razpnè (Pesem o smrti VI)

Vse višji, vse svetlejši
poprej je nizki strop — (Pesem o smrti VII)

Med svetnikov gnečo,
kot ogenj žarečo,
Mati Marija
priplava z nebes. (Pesem o smrti VII)

Vodnikova »odrešitev« se je spet končala med »svetnikov gnečo«, v starodavnem krščanskem mitu, v togi, docela konfesionalni in konvencionalni katarzi. V katarzi, ki je taka, da ustavi njegovo notranjo inspiracijsko gibljivost, jo razosebi in zacementira. Sicer pa tudi oni prvi, disonančni, življenju odprti pol opisane pesnitve ni nikoli res do kraja odprt. Vselej se namreč obrača proti iluzijskemu središču, samo bolj oddaljenemu, a vedno prisotnemu in vse osmisljujočemu središču Vodnikove duhovne eksistence — proti Bogu. Najbrž ni samo naključje, da je v Srebrnem rogu ponatisnil iz *Vigilij* svojo *Zapuščenost*, ki se končuje takole:

le eden še bedi
pri blede zori —
Jezus
le eden še bedi,
na Oljski gori.

Živa protislovja sodobnega človeka imajo v njegovem pesništvu omejen prostor, saj se nenehoma izravnavajo v harmonično iluzijo. Preprosto, njegove disonance imajo vedno v rezervi tradicionalnega Boga.

Opisani idejni ustroj Vodnikove lirike določa tudi njeno stilno strukturo. To je pesniški jezik, ki ga še vedno lahko vključimo v pretežno ekspresionistični stil; vključimo zato, ker je označevanje predmetov, stvari, bitij in odnosov med njimi najčesče tako, da močno razpušča njihovo objektivno, realno pa tudi individualno obstojnost in jo spreminja v duhovno bistvo avtorjevega lastnega jaza. Pri Vodniku poteka to spreminjanje predvsem v smer abstrakcije, in še naprej v metafizično ali religiozno vizijo (npr.: »kraji bleščanja«; »vsak grm je ogenj, vsak kamen kristal«; »jutro... in zarja večerna... kot dvoje kerubov žari«; »veter-angel črni«). Ekspresionistična je tudi njegova barvna epitetoneza, saj je brez odtenkov, je močno skrčena, stilizirana in polarizirana. Giblje se med poli: temno, črno, rdeče, sivo-sinje, belo, srebrno, zlato itd. Drugi, svetli del epitetoneze prevladuje, se zelo pogosto ponavlja in daje pesnim osnovno barvo, ki jo uvaja že sam naslov zbirke *Srebrni rog*. Kot drugi ekspresionisti tudi Vodnik barva predmete in pojme večkrat docela subjektivno, neodvisno od naravnih barvnih zakonitosti (npr.: »srebrni mrak«; »sinji domovi«; »zlat tolmun«; »ustnice snežne«; »golobji mrak«; »svileni dež«). Tudi metafore, komparacije in personifikacije često snuje na osnovi presenetljivih zvez (npr.: »dan je šotor«; »svet-katedrala«; »veter-angel črni«; »smrt... roka kristalna«; »smrt... noč brez oči«; »zvočenje kot sinje kadilo«; »stene so »kakor trate ognjene«; »tla »kot vroča preproga«; »rjuhe »so vroče kot v soncu čeri«; »breza sij«; »sanje so zasijale«, »veter je svilena jadra zvil«, svetniki se »gneto kakor grozd ob grozdu« in »kot otrple bube vase so se stisnili«, da »nekoč iz njih metulj bo zletel, spreminjast kot dragulj«).

Cim bolj je avtorjev duhovni svet gibljiv in odprt, tem bolj je gibljiva tudi njegova metaforična domišljija. *Pesem o dežju* je primer prefinjenega in skrajno svobodnega korespondiranja metaforičnih predstav. Dež se v virtuozni lahkotnosti Vodnikove fantazije spreminja v celo vrsto čisto drugih pojavov: postane mu »zastor iz srebrnih šib, ki zveni kot flavta, poje kot kristal«; spremeni se v »svetle, hladne kite«; v žival, ki »lesketajo (ji) zenice«; v »mačko, žametno in toplo«; v golobico, ki gruli na strehi »sij prebel«; v predico, ki prede iz »bisernih niti«, dokler ne zamede »nam praga in veže s podleski in plavicami« itd.

Vendar so vsi ti pojavi ekspresionizma oziroma modernizma, ki razpušča metaforično logiko klasične poetike, pri Vodniku precej zadržani. V ekstazi *Zalostnih rok* je še čutil potrebo, da bi radikalno razbil stari pesniški izraz, ko je zapisal:

Ne znamo govoriti,
le kot rogovi mogli bi v noč tuliti — —

(Ob vodah babilonskih)

Toda tega niti takrat ni storil, še manj pa v *Srebrnem rogu*. Njegova ekspresionistična metaforika in epitetoneza sta ostali nekje pripeti na tradicionalni jezikovni racionalizem. Zelo očiten znak te zveze so npr. ne navadno pogostni »kot« in »kakor« — mostovi v metaforične menjave

predstav (prim. *Pomladna noč, Pesem o dežju, Katedrala, Pesem o smrti*). Sistem komparacij se včasih spusti na še bolj racionalna tla in uporablja celó zvezo »podoben« (Skozi zarje; Vabilo):

O smehlaj
na ustnicah snežnih,
podoben preletu
sapic bežnih
iz gaja v gaj!

Zemlja podobna
je težkemu satu.

Vodnikova vizija se kljub lahkotnemu poletu velikokrat ne more odlepiti od razumsko določenih časovnih zvez, ki so tako vidno označene s pogostimi »ko«, »kadar«, »preden«, »naenkrat«, »nenadoma«, »tedaj«, »odslej« (prim. *Pomladna noč, Pesem o dežju, Zadnji hram*). Njegovi stavki so močno speti v razumske, hipotaktične zveze, tako da mu lirski izpoved teče še skozi razumarsko mrežo odvisnikov. Vodnikova sintaksa je v bistvu še vedno opisujoča in pripovedna. Njeno težo skriva le bogata vizualna in muzikalna ponotranjenost.

Toda bogata glasbena spremljava je velikokrat onstran pravih ekspresionističnih disonanc, saj je pretežno harmonična in melodiozna. Sistemi dvozložnih in trizložnih rim, dopolnjeni še z notranjim korespondiranjem samoglasnikov in soglasnikov, so izredno pogostni (npr. *Pesem o dežju, Pesem o vodnjaku*). Pesnik Srebrnega roga v tem pogledu nadaljuje Gregorčičevo in Župančičevo tradicijo. Celó sredi »najhujše« notranje razklanosti poje v skrajnje uglašeni verzih, ki se prevešajo že v čisto glasbeno liriko:

O da blazina
bila bi meglica,
rahla in hladna
kakor pomladna
sapa nenadna...

(*Pesem o smrti III*)

Kot na likovno vizualnem tako tudi na muzikalnem področju Vodnikov izraz mnogokrat prehaja že v dekoracijo. Kačasto dolge rime niso redke (npr. v *Pesmi: sijanje-sanje-lesketanje-spanje-valovanje-pomladanje*; ali *pesem V zlatem krogu: sanja-panja-pozvanja-kotanja-sklanja; cvet-svet itr.*). Na meji dekoracije so tudi pogostni jezikovni arhaizmi.

Sicer pa likovna, glasbena in »folklorna« estetika Vodnikove poezije odpira vprašanje neogotskih, neobaročnih in neoklasicističnih variant ekspresionizma.

V pesmih, kjer se avtorjevo doživljanje sveta zapira v konfesionalni kult, doživlja tudi njegov izraz očitno estetsko krizo. Živa vizija okrni v znane biblijske šablone, osebna metaforika v verske alegorije, svobodni glasbeni ritem v okorno, gostobesedno verzifikatorstvo. Skratka, tu nekje se mu zapirajo možnosti resnične umetniške tvornosti (npr. *Hčerka moja, Ob jasicah, Oznanjenje, Zenitnina v Kani* itd.).

V drugo polovico *Srebrnega roga* je Vodnik uvrstil liriko, ki kaže neke opaznejše premike ali celo odmike od njegove tradicije.

Že sami naslovi pesmi, zbranih v VIII. razdelku, opozarjajo na vidno spremembo zunanjega izpovednega medija: *Faraon*, *Ehnaton*, *Hvalnica Atonu*, *Orfej in Evridika*, *Hegeso*. Krščansko mitologijo nenadoma izpodriva »poganska« mitologija starih Egipčanov in Grkov. Toda ne samo v podobah, tudi v vsebini so vidne spremembe.

Faraon je vizionarna pesem na témo človekove neomejene moči in volje; je ekstaza človekovega telesnega in duhovnega »faraonstva«; je himna osebnemu titanizmu, ki suvereno vlada zemlji, nebu, vesolju, smrti, času in samemu sebi, gnete ves svet v svojo voljo. Tudi izraz je postal trši, bolj opredmeten, manj eteričen.

Jaz sem lok napet,
ki iz njegove tetive puščica
noč prevrta, zapiči se v svet
in novo mejó zariše...

Orjaške pesti sem udar,
ki zmelje in zdrobi
najdražjo stvar,
da na novo svet zgradi
iz najtršega granita...

Moja duša nadletava
Oriona ozvezdje
kot goloba orel...

Vsa zemlja je moj krog.
Jaz sem faraon —
sem kralj in bog.

Pri Vodniku bi bila ta pesem težko kaj drugega kot individualistični upor zoper vsakršno utesnjenost, najbolj pa zoper uklenjenost v meje lastnega verskega mita. *Faraon* je ena izmed bistvenih stopnic njegovega sestopa z višin udobne religiozne iluzije. Pri tem koraku mu je — komaj opazno — segel pod roko tudi nekdanji Župančičev pogum.

To Vodnikovo stanje pa je bilo, kot vse kaže, samo prehodno. Že takoj v naslednji pesmi *Ehnaton* (NS 1947) je ovrgel vizijo individualistične idealitete.

O, nisem faraon,
ki le z bogovi govori.
Nisem večji od ljudi.
Njih tegobe in skrbi
me tarejo kot peza...

Sledi odločen obrat k ljudem, k ženi, k ljubezni, skratka, sledi človeško in socialno čuteči del njegove dume. Glavni idejni ritem drugega dela zbirke je s tem že jasno nakazan.

Toda Vodnikov človeški in socialni eros ne vzdrži na realnih tleh, temveč spet seže po metafizični opori. Zdaj, ko je, kot pravi sam, stare

bogove pahnil » v temine«, išče »nove hrame«, novo »nebo«, novega boga. Novo luč najde v sončnem bogu Atonu. *Hvalnica Atonu* je himna zmagovalcu teme, vseosvetljujočemu in vseoživljajočemu soncu, bogu življenja, rasti, dela, večne katarze.

Svetla je zemlja,
kadar slovesno
se dvigneš na vzhodu,
presiješ temine
in kamne, rastline
medleče vzravnaš,
kot bisere oči prižgeš
živalim in rodu
človeškemu, Aton!

Noč je zbežala
kot kača strupena.
Tema je pregnana.
Najbolj skrita rana
ne skeli več v duši.
Odpirajo se usta
in oči, zasute
s prstjo mraku.

Kdo, povej, se upira
tvoji ljubezni, o Aton,
kdo se obotavlja?
Možje, ki jim koža
je kot kostanj zagorela,
pridno kot mravlja
v svetlobi, v pripeki
opravljajo dela
na polju, na reki.
Težko se ziblje klas
v sapicah srebrnih,
ribe se leskečejo
v mrežah črnih...

Optimistično ubrano sožitje s svetom in z življenjem se je izvilo iz krščanskega mita, toda ohranilo je metafizične razsežnosti in se preselilo le v nove, tokrat »poganske«, nekoliko svobodnejše in času morda ustreznejše mitične oblike. Vodnikovo presvetljevanje stvari, njegova dematerializacija in harmonizacija sveta obstajajo, le da vse to zdaj gledamo v drugem mitološkem gradivu. Sem sodita prav tako pesmi *Orfej in Evridika* ali *Hegeso*. Seveda tudi tu opazamo doživljajska zoženja v znane mitološke vzorce in obrazce, preočitno okrasnost, gostobesedno pripovednost, verzifikatorstvo.

V pesmih naslednjega, IX. razdelka je doživela Vodnikova abstraktna idealiteta daljnosežne spremembe.

Napoveduje jih najprej motiv vračanja iz daljnih »globin« in »sinjih« k domači zemlji.

Med deteljo in ajdo
naskrivaj se vrni,
pobožno približaj
vodnjaku se sredi vasi
in tiho počakaj,
da v izbah luč zagori.

(*Na svetlem pragu*)

Svetla, očiščujoča ubranost se je prestavila iz abstraktnih in mitičnih daljav spet v stvarnejši svet kmečke predmetnosti. Notranji zanos je postal bolj utišán, izraz pa — kljub nenehnemu iztekanju v abstraktno — znatno bolj opredmeten, naturaliziran.

O, zdaj je svetló
pod našimi krovi,
ki so kakor novi
in prosojno beli

Kot ribje luskine
zdaj šibe zableste
iz temine...

(*Mesec na vasi*)

Včasih pesnik zapusti prefinjeno mrežo podob in bogate zvočne instrumenacije ter pristane v preprosti pripovednosti.

Vem le to, da si mi drag
da imam te srčno rada...

(*Kot pečat*)

V pesnitvah *Tamar* in *Pesem o loku* je domača pokrajina že kar zemljepisno določena. Kljub temu v resnici ni kaj več kot pobuda ali izhodišče za ekspresijo pesnikovih notranjih stanj. Doživetje Tamarja se je namreč iz realne pokrajinske reliefnosti razmahnilo v notranjo ekstazo uporne, pokončne človečnosti, ki se nato poganja nekam navznoter, v »brezdanjo globino« sveta. Toda zagon v »zlate tišine« je tokrat ves spojen z elementi narave.

Vse više in više
nam strele bodo pot kazale
med gole, razbeljene skale,
ki sonce in vihar
jih brusita v kristale.

Njegovo »novo nebo« se trga iz tradicionalnih mitov in dobiva panteistično obeležje.

Izginil davni je oltar.
A dim daritev žgalnih
še polni nam nosnice,
ko se kakor čez stopnice,
izsekane za velikane,
vzpenjamo v oblakov žar..

Doživljajska odprtost in pa izraz, ki kaže polno, zares močno in zbrano udeležbo pesnikove metaforične in muzikalne instrumentacije, uvrščata to delo med najboljše dosežke njegove lirike.

Tudi v *Pesmi o loku* se realistična krajevna oznaka (»S poti na Vršič«) povezuje z zanosno notranjo idejo. Le da ta ideja že razklene pesnikov osebni lirski prostor in preide v aktualno politično misel, v globoko skrb nad usodo neosvobojenih Slovencev onstran meje, »sester in bratov«, ki »niso še stopili v naš svetli krog«. Tu se lirika Srebrnega roga vključuje v »bojni spev« časa, v družbeno angažirano, programsko, celo graditeljsko poezijo prvih povojnih let.

Najtežje skale naložite
nam na mlade rame!
Kot orjaki bomo jih nosili
in s sanjami gradili
nove svetle hrame,
ki nihče jih ne poruši.
Nihče nam več ne vzame
ne enega sladkega zrna
domače prsti — !

Vodnikovo iskanje »novega neba« in »novih hramov«, ki je šlo tolikokrat v metafizično ali celo konfesionalno smer (prim. iste izraze v *Pesmi o smrti VI*, v *Ehnatonu*, *Mesecu na vasi*, *Tamarju*), se je tokrat izteklo v zgodovinsko perspektivo bodočnosti. Skozi sinjo lino v visokih pečinah je uzrl pesnik »novi svet«, ne več novega boga. Pojavil se je tudi pojem »novih svetlih dni«.

Tudi stari Vodnikovi izrazi, kot npr. »sestre«, »bratje«, »svetli krog«, »srebrna vrata«, »novi svetli hrami« itd. so v tej pesmi spremenili svoje simbolne vrednosti. Namesto z abstraktno, metafizično ali mitično vsebino so zdaj napolnjeni z zgodovinsko idealiteto, so aktualizirani, po svojem učinku pa so celo spolitizirani.

Tudi ta Vodnikov korak v »bojni spev«, ki nad Trento »od srda tuli«, ni bil brez Župančičeve opore. Vpliv pesmi *Veš, poet, svoj dolg* je ne-utajljiv.

Nastavi rog, pàstir,
zatrobi — od ljubezni
kot od burje gnan —
na ono stran,
da bodo v Trenti čuli
naš bojni spev,
ki od srda tuli.
Njegov odmev
se kakor kragulj
bo divje žaganjal
od skale do skale...

Toda hkrati, ko Vodnik lovi korak z Župančičem, mu s svojim pastirskim rogom ljubezni tudi že očitno nasprotuje!

Pohod v aktualistično poezijo avtorju Srebrnega roga ni bil vedno lahak. Estetsko stilne krize so ugotovljive v okornih epskih odmikih, v

razvlečeni opisnosti in še kje drugje. Vendar je Vodnik v svoji notranjosti nosil toliko zmožnosti za ubrano razmerje s svetom, da je ujel korak z optimističnim pesništvom časa. Tudi on je pogledal na svet

nenadoma
brez sanj in bolečin.
V tem kristalnem času
tiho, pretiho zorimo
kakor zrno v klasu,
kakor sad
v noseče žene pasu...

(*Kakor zrno*)

Vodnikova idealiteta se je spustila še na neko drugo področje sodobne realne vere. *Hvalnica kruhu* je tenko prečustvovana himna delu, mlademu jutru sveta, bodočnosti in poeziji, skratka, do kraja očiščeni podobi življenja, ki se steka v takrat popularno rimo »svet« — »cvet«. Pesem se mestoma prevesi celo v programsko tezo:

Bodimo kakor svatje,
ki zarje so jih ogrnile
novih svetlih dni,
pozabimo bolečino!
a srcé o mladem jutru
vsem bo pelo, pelo, pelo.

Torej tudi pri njem zdaj misel na pesem za vse ljudi! Zato tudi želja po novi, sočni, živi in jedrnatih besedi:

nestrpni, vroči, smeli,
napeti kot tetiva,
brneči kot puščica,
a vendar čudno mirni.
Sleherna beseda
bilà je kot sredica
sočna, kakor ptica živa.

Zadnji, X. razdelek nato prinaša Vodnikove vojne in partizanske teme. Osrednji motiv te njegove lirike je smrt. Kot se je prvi del zbirke končal s ciklom *Pesem o smrti*, tako se tudi drugi del končuje ob isti temi. Vendar so vsebinske razlike med tema dvema kompozicijskima vzporednicama zelo bistvene. Tokrat ne gre več za spiritualistična razmišljanja, ki bi bila omejena v prostor čisto osebne duhovne stiske in odrešitve. Gre namreč za realno, vojno, nasilno smrt najbližjih, za pojav, ki je trdno spét v mreže resnične zgodovine, bolj točno, v spopad okupatorjevega uničevalnega nasilja in ljudskega upora v letih 1941—1945. Pesmi so bile objavljene v l. 1946—1947 in pomenijo najvidnejši del Vodnikovega sopotništva s splošnim tokom povojne lirike.

Smrt je pesnik nekoč doživljal kot spiritualističen pojav, ki mu ni pomenil konca človekove eksistence, temveč celo njeno višje, svobodnejše stanje. Bila mu je »zlati val... od svetlih obal«, »soj in nasmeh« itd.

Zdaj jo doživlja kot izrazito tragično dejstvo, doživlja jo namreč z bregov
človekovega življenja in narodnega obstoja, skratka, z vidika objektivnih
vrednot. Pretresljivost balade *Kurirju Janezku* raste prav iz kontrasta
med grozovitimi slikami ubitega otroka borca in sanjskimi prividi njego-
vega radoživega otroštva — če bi ga mati lahko še enkrat rodila!

Pri njej bi se moral spočiti,
ogreti, na novo roditi.
Telo bi se kot breskev ti napelo,
koža bi kot svila te ovila,
kot divja roža zadehtela,
v votlinah pod čelom
sladka bi luč ti zatlala . . .

Ves moten od nočne omame
kos kruha bi hlastno odrezal —
pri tem bi si prste obrezal —
optal si šolsko torbo čez rame,
po bliskovito odhitel
kar čez travnike in trate
med svoje mlade brate
novo pomlad praznovat,
kot šel bi rdeče jagode brat.

Napetost raste iz nedoumnega nasprotja med principom življenja in
principom smrti; iz nasprotja, ki kolje Vodniku svet na dvoje.

Utihnil je rafal.
Svet se je razbil,
razklal,
kot oko razlil.

Vendar ta razklanost ni obtičala v grozljivi, uničujoči tesnobi. V ku-
rirjevi tragediji je našel Vodnik tudi opogumljajočo točko. Našel jo je
v moralni veličini »malega heroja« in v nadosebni funkciji žrtve.

Zdaj je tišina
krog tebe in v nas,
zdaj v tebi kali
domovina.

Ne da bi ji odvezel življenjsko tragiko, človekovo smrt osmisli, najde
njen namen. Toda namen, ki ni več mističen, temveč zgodovinski, saj
se steka v pojme »domovina«, »novi svet« itd.

V *Mrtvem bataljonu*, posvečenemu padlim pohorskim junakom, je
Vodnik smrt docela napolnil s heroizmom, ki jo v resnici premaga in
spremeni v večno živo, zgodovinsko delujočo silo.

Zdaj skala smo, granit,
ki v njem se lomi svet
vekóv bodočih — —

Med zobmi tiščimo ekrazit,
da se znova kakor kače
tuji ne priplazijo biriči . . .

Vodnikovo omejevanje človekove smrti pred popolnim uničenjem, natančneje, njegovo postavljanje mostov med smrtjo in nadaljnjim življenjem, pa ni oprto samo na novo zgodovinsko oziroma družbeno perspektivo. Ima še neko drugo, bolj filozofsko zaledje. V pesmi mrtvim pohorskim borcem naletimo tudi na tele verze:

Trideset nas je ostalo.
Ko sneg tu gori bo skopnel,
sonce bo na nas sijalo,
iz srcá pognal bo teloh bel...

Ne gre samo za slučajno pesniško domislico in podobo. Tudi v drugih pesmih namreč često srečujemo podobne metamorfoze. Človekovo smrt pesnik dojema kot prehajanje v novo klitje »dišeče prsti (*Veter nočni, Mrtvi sin*), kot vračanje k čistim zemeljskim prvinam (*Kurirju Janezku*) ali celo kot vrnitev v kozmos.

Lepó je v tej vsemirski školjki,
v prosojni višnjevi lupini...
.....
Obraz ti mesec je svetel,
srcé ti je zveneč kristal...

(*Mučenici*)

Vodnikovo doživljanje človekovega obstoja, boja in smrti se je torej odločno premaknilo v stvarni zgodovinski prostor in se napolnilo z aktualno idejo, toda hkrati je ohranilo tudi neke nadrealne, panteistične in kozmične razsežnosti.

Se več. Čeprav se je pesnik z vojno in partizansko tematiko skrajno oddaljil od svojega religioznega mita, se s presledki vendarle vrača vanj (*Na njenem grobu; Manóm Mirana Jarca, Talcu Alešu*). Celó v njegovem najbolj bojnem in aktivističnem spevu *Mrtvi bataljon* ostajajo vrata v religiozno idealiteto odprta.

Tu stražimo mejó.
Kot kovači nad goró
smo sklonjeni —
nad črno nakovaló.
Nov čas žari nam izpod rok...

Tako
je zapovedal Bog.

Tako tudi njegovo najboljšo »partizansko pesem« spremljajo še sestavine krščanskega mita:

Na zlatem griču,
ki ga jata ptic
(o njih zategli klic!)
je temno preletela,
ko tanko bilko
te pokosil je rafal.

Angel,
ki je poleg tebe stal,
s krvavimi dlanmi
zakril si je oči —

V skladu z idejnimi razponi Vodnikove vojne slike sveta je tudi njegov pesniški slog.

Naturalizacija izraza je očitnejša. Eterično svetla epitetoneza se močno preveša tudi na temno stran in ustvarja ostrejša razpoloženjska nasprotja.

Nad poljem in vasjo
oblaki prhutajo
kot ranjeni golobje,
obrizgani s krvjo.

V biserni sinjini šip
nenadoma
škrlatno potemnijo
kot v večerni vodi
sence gomazečih rib.
Kot volčje jagode
so črne mi zenice.

(Mučenici)

Vodnikove srebrne vode postajajo zdaj črne, rože suhe, hoste gluhe in vasi mrtve (*Na njenem grobu*). Verzi se začno včasih zgoščevati v rezke, ostro obrobene slike resničnosti in predmetnosti, ki močno spominjajo na Borove partizanske balade.

Kot pepel je trpek molk,
mraz grize kakor volk —
a kaj nam mar je burje?

dež kosti bo naše pral,
iz lobanj lisice bodo pile..

(Mrtvi bataljon)

Apolinična vizija se mu razkraja, vanjo vdirajo čisto novi izrazi: bombe, bajoneti, puškomitraljezi, tanki, avioni, armade, ekrazit (*Kurirju Janezku, Mrtvi bataljon*). Pokažejo se prizori zločinskega mučenja: iztikanje živih oči, žganja prsi itd. (*Mučenici*).

Toda to novo, črno začrtano stvarnost še vedno spremlja pesnikovo starejše, že znano izrazje, ki teži v svetlo abstraktnost: »sestre«, »bratje«, »nova pot«, »pomlad«, »svetli griči«, »zarja«, »svit«, svetlejši hram«, »višnjevi mir«, »rajski sad«, »nebesa«, »oznanjenje« itd. Le da se ti izrazi, kot smo videli, zdaj polnijo z novo, bolj ali manj aktivistično vsebino, z idejo zgodovinskega boja in upanja. Tudi besedi »skala« in »granit« tokrat ne nosita več ideje osebne titanizma kot v *Faraonu*, temveč idejo kolektivnega upora delavcev in kmetov (*Mrtvi bataljon*). Svoj srebrni rog je Vodnik vzel od ust mističnim angelom in skozenj zapel spev osvobojenih množic.

Sedaj
ne čutiš moje več samo dlani,
zdaj čutiš vroči stisk
sto tisoč rok
mož, žená, deklet, otrok.

S srebrnimi rogov
pomlad je zmagoslavno prihrumela
s svetlih gričev, iz gozdov...

(*Talcu Alešu*)

Tudi pri njem se je razklenil krog nekdanjega razboljenega individualizma v zavest odrešujoče skupnosti.

Nihče ne sme več biti žalosten
in sam — —

(*Mrtvi sin*)

Nekdanja subtilna instrumentacija besede je otrdela in postala glasnejša, izpoved prehaja v obliko kolektivne recitacije (*Mrtvi bataljon*). In tudi njemu prihaja pod pero optimistična rima: »cvet« — »svet« (*Kurirju Janezku*).

Toda obsežna plast abstraktne ali celo religiozno alegorične metaforike kljub spremenjeni vsebini, kljub vsej odprtosti aktivizmu ni docela pretrgala vezi s svojimi prvotnimi idejnimi izhodišči. Te vezi so ponekod čisto očitne (*Na njenem grobu, Talcu Alešu*), drugod zastirte ali celo nevidne.

Neutajljivo je še eno dejstvo. Nikoli in nikjer Vodnikova vojna resničnost ne obstane v mejah realističnega doživljanja in oblikovanja. Njegov lirski prostor je zdaj res mnogo bolj kot kdaj poprej napolnjen z objektivno resničnostjo (pesmi imajo celó epsko prigodniški okvir z resničnim dogodkom in resničnimi osebami), toda vedno se mu ta realnost razširja še v neke druge, daljnosežnejše dimenzije. Celó v glavnih dveh pesmih na partizansko temo je ritem prostorninskega valovanja skrajnje razsežen. Od realnih situacij se vedno znova zaganja v vizijo: od dejstev v sanje, od sedanjosti v bodočnost vekov, od zemlje v kozmične daljave, od človekove samoodločitve do ukaza, ki ga je zapovedal »Bog«. Ko npr. partizan Janezek opravlja svoja kurirska pota, nenadoma z njim kot zvoň zapoje vsa zemlja in nebo. In ko pohorski borci branijo svojo zemljo, ne ostane pri tem. Oni postanejo pogumen drobci veselja, neuničljivi »prah«, ki se bojuje sredi pošastnega kolobarja »hudournikov-planétov«.

Mi branimo zemljó,
hoste in planine,
vodé in tišíné,
zvezde, temine
in zadnje globine...

Tako
je zapovedal Bog.

Pregled avtorjeve prve povojne pesniške zbirke je pripeljal torej do naslednjih sklepov.

Vodnikova lirika je prav ob vojni in partizanski tematiki razklenila svoje »zlate kroge« religioznih daljav in tišin, stopila na resnična življenjska tla in našla dejavni stik z usodnim zgodovinskim dogajanjem. Ta premik je potegnil za sabo tudi njen izraz, ki se je zelo opazno odprl procesu naturalizacije oziroma materializacije. Nekdanja eterična abstraktnost in krščanska alegorija se polnita z novo, aktualno idejo zgodovinskega upora, žrtve in upanja, hkrati pa dajeta prostor nazornim, rezkim slikam krute resničnosti. S temi postopki se je Vodnik vidno približal Župančičevi in Borovi partizanski baladi ter se vključil v splošni tok slovenske poezije prvih povojnih let.

Toda Vodnikov prehod v družbeno angažirano liriko je potekal na poseben način in segel samo do neke meje. Svoje metafizične ali religiozne idealitete, v katero so se stekala in kjer so se razreševala pesnikova notranja protislovja že tam od začetka dvajsetih let naprej in v njem ohranjala svetlo, harmonično razmerje do sveta, ni zavrgel. Vanjo je vključil le novo, bolj realistično, bolj zgodovinsko misel, to se pravi: narodno in socialno osvoboditev ter optimistično vizijo njune bodočnosti. Zato tega zgodovinskega dogajanja in usod ljudi nikoli ni doživljal samo z zemeljske, realistične ravni, temveč skozi svojo panteistično ali krščansko religiozno duhovnost, preprosto, skozi takega ali drugečnega »Boga«. Tako se tudi njegov lirski prostor nenehoma izteka iz zemeljskih v kozmične in religiozne razsežnosti. Njegov jezik kljub racionalistični strukturi ostaja odprt abstrakciji in alegoriji, njegova optimistična ubranost z družbenim razvojem pa odprta harmoniji z naravo, vesoljem in bogom.

Skratka, Vodnik je svoj predvojni religiozni ekspresionizem, ki je imel poleg notranje razglašenosti ali odtujenosti vselej tudi izrazito harmonične sklepe, približal realistični, družbeno angažirani, optimistično ubrani liriki časa. Približal tako, da se ni docela odpovedal niti svoji nekdanji idealiteti niti svojemu nekdanjemu ekspresionističnemu slogu.

Še več, v letih 1947—1948 je v Koledarju Mohorjeve družbe objavljaj tudi svojo najbolj konservativno versko verzifikacijo in jo v celoti ponatisnil v prvem delu Srebrnega roga. Tako zbirka nosi ne samo znamenja Vodnikove organske sinteze med njegovo pesniško preteklostjo in sodobnostjo, med religioznim ekspresionizmom in angažiranim realizmom, temveč že tudi očitno ideološko opozicijo zoper sodobno liriko. Seveda opozicijo iz brezupne preteklosti.

Toda Vodnikov prehod v družbeno angažirano liriko je potekal na kazala v bodočnost. V epilogni pesmi *Hvalnica jutru* srečujemo program, v katerem pesnik napoveduje odločen obrat tudi od lastne poezije prvih povojnih let.

Srcé, kar je biló, pozabi
in prisluhni glasu,
ki te vroče vabi...

Svoj »srebrni rog«, ki tu znova zapoje, zaobrbe zdaj spet v subjektivne in iracionalne daljave, pod »neba oboke« in v »vesoljstva globočine«:

Stopil bom skozi zarje
v neurje luči
pred kozmične oltarje...

Koliko je ta pot vodila v novo smer in koliko nazaj v avtorjevo preteklost, kažejo njegove nadaljnje pesniške zbirke.

Naslednja Vodnikova knjiga *Zlati krogi* (1952, Slovenska Matica) prinaša obsežen izbor pesmi iz prejšnjih dveh zbirk *Srebrni rog* in *Skozi vrtove*, med njimi pa je še cela vrsta besedil iz precej bolj zgodnjih *Zalostnih rok* in *Vigilij*. Zlati krogi nosijo jubilejno obeležje avtorjeve petdesetletnice, vendar niso samo to. V takratnem položaju pomenijo dokaj očitno opozorilo na pesniško tradicijo ekspresionizma, do katere je Vodnik tudi v docela drugače usmerjenem času ohranil najbolj viden most kontinuitete. Spremna beležka na koncu knjige poudarja Vodnikovo prizadevno skrb za »nove motivne in izrazne možnosti v slovenski poeziji«, opozarja na njegov »skrajno poduhovljeni izraz«, njegovo sliko sveta pa prikaže kot »ponotranjeno, vase obrnjeno stvarnost«. Vse naštete lastnosti so takratno, precej drugačno slovensko pesništvo hote ali nehote opozarjale na odmik od realistične poetike.

Izboru iz prejšnjih zbirk je Vodnik na koncu dodal tudi skupino novih pesmi. Zanje je spet značilen odmik od objektivne resničnosti, volja po razpustitvi sleherne zemeljske teže v vsem, kar ga obdaja, hotenje po brezbrežni razklenjenosti stvari, prostora, časa, samega sebe; in preko vsega tega — hrepenenje v zadnje tišine svetle, osvobodjene, harmonične eksistence. Zato so najbolj pogostni motivi pomladi, prebujanja, razsvetlitve itd. (*Sončni veter*, *Pomladni sli*, *Pomladni spev*, *Sneguljčica*, *Vrnitev*, *Nočni jezdec*). Za moto njegove nove poezije bi lahko bili verzi:

Svet se kakor pav je
razblestel na vse strani.

(*Prebujenje*)

To prebujanje sveta v omamno »godbo« v »melodijo flavt«, v »slavje luči«, v čisto jasnino in blesketanje spremljajo zelo gibljive preobrazbe vsega naravnega. Pesnikove oči in njegov sluh grade nove, čisto subjektivne slike sveta.

Potihoma pojoč
srebrnega konja
jezdim skozi noč.

Vse bolj in bolj
bleščijo mi zenice,
odstira se mi svet.

(*Nočni jezdec*)

vse je trepetanje,
žareče in brezdanje,
mojega srcá — —

(*Pomladni sli*)

Njegov najbolj opazni izrazni prijem postaja svobodna komparacija, ki med stvarmi razpušča naravne in ustvarja nove odnose.

Okrog mene vse stvari,
drevje, ptiči, skale,
na tihem so se zbrale
kakor zvesta čreda,
ki z mirnimi očmi
iz dna svetá me gleda —

(Pomladni spev)

Prevzet, razvnet
sem od žarenja,
nočnega bedenja
neznanih stvari.

(Nočni jezdec)

Metaforika se mu je bolj kot kdaj prej osvobodila statičnih obrazcev tradicionalne krščanske alegorije. V njegove komparacije prodira lahkotna, skoraj igriva, včasih tudi pravljlična fantastika.

Pod teboj
sijala je, plesala trata.
Kot preproga samoleta
skoz jasnine te je nesla,
bleščečo od škrлата,
pred ognjena vrata
sončne katedrale.

(Vode so pele)

Toda vse te prizadevne novosti Vodnikovega stila še nimajo globljega zaledja v kakršnikoli bistveni spremembi doživljajskih ali idejnih osnov. Obrat od družbeno zavzete poezije časa je sicer zelo viden, ugotovljiv celo v prenarejanju nekdanjih bolj ali manj »aktivističnih« pesmi (npr. *Hvalnica kruhu*, *Orfej in Evridika*). Toda ta odmik je tak, da se Vodnik v resnici vrača v smer svoje nekdanje abstraktne idealitete in notranje harmonije. Zato stilne novosti niso dosegle bistvene kakovostne preobrazbe, temveč so ostale na ravni pretežno kvantitetnih sprememb. Zato so v teh pesmih tudi tako pogostne izpovedi hotenja, volje, cilja, preveva jih skoz in skoz programska nota. In za to nosijo — kljub vsej sproščenosti domišljajske igre — tako trdno racionalno osnovo, ugotovljivo predvsem v sistemu komparacijske metaforike in v tradicionalni sintaksi. Končno lahko enake pojave ugotovimo tudi v samih figurativnih plasteh pesniške besede. Komparacije se namreč nenavadno močno raztezajo in kopičijo druga poleg druge. Tako se njih učinek pogosto preveša iz ekspresije v dekoracijo (npr. *Vode so pele*, *Pomladni sli*, *Vrnitev*). Edina pesem, ki kaže nekoliko več obetajoče, nove kvalitete, je *Nočni jezdec*.

Skratka, z novimi pesmimi, ki jih je Vodnik leta 1952 vključil v svoje izbrano delo, je opazno izpovedal programski odmik od povojnega pesniškega toka. Toda ta odmik od »objektivizma« k »subjektivizmu« je uresni-

čil tako, da je najprej naravnal korak nazaj proti idejnim in stilnim možnostim, ki mu jih je dala že njegova predvojna ekspresionistična lirika, zlasti njen harmonični, apolinični pol. Odmik v novo smer torej ni mogel biti in tudi ni bil razburljiv. Takratni poeziji je pomenil predvsem opozorilo na neke bolj subjektivne izrazne možnosti, toda možnosti bolj ali manj nekdanjega tipa.

Vodnikova tretja povojna zbirka *Glas tišine* je izšla leta 1959 pri Mohorjevi družbi. Prinesla je obširen izbor pesmi, ki so nastale med letoma 1952 in 1958. Tako šele ta knjiga daje dokončni pregled Vodnikovega deleža pri preusmeritvi slovenske lirike petdesetih let.

Tokrat se je avtorjeva literarno programska volja omejila predvsem na uvodni moto iz Lorcovih misli o poeziji: »Poesía es amargura... Poezija je trpka, nebeški med, ki curlja iz nevidnega satja, ki so ga naredile duše...« S tem geslom je Vodnik zaznamoval svojo dokončno vrnitev v liriko lastne »duše«, ki naj bi jo predstavila knjiga samih novih pesmi, urejenih v šest razdelkov.

Zdi se, da je Vodnik svoj obrat k lirskemu intimizmu opravil v nekem pogledu podobno kot večina pesnikov na prelomu štiridesetih in petdesetih let, še posebej pesnikov takratnega srednjega rodu. Opravil ga je namreč preko ljubezenske teme. Tako vsebuje prvi razdelek erotično liriko, ki je izrazito osebna, včasih tudi zasebna, v javnosti pa jo je prvič objavljal med leti 1951 in 1956.

Vodnikovo izpovedovanje ljubezni obnavlja celo vrsto lastnosti, ki so znane že iz njegove predvojne poezije. Sem spada predvsem težnja k tenkočutni poduhovljenosti ljubezni in k nje polepotenju. Eros mu je spet čustvena pobuda, preko katere zapušča svet tegob in se vzpenja v neka privzdignjena, razpoložensko in estetsko prečiščena stanja. Ta stanja so se na skrajni točki osvobodila vsega razen avtorjeve duhovne sprostitve in estetske zadostitve, osvobodila so se celo erotike same. Ljubezenska doživetja se iztekajo npr. v takele sklepe:

Na topolih in zvonikih
se zabliska novi dan,
po poljih zažari pšenica,
v jasninah kakor plamen
zaiskri se prva ptica — —

(Prebujenje)

Ali pa:

Ko stopim skozi vrata,
me kot senco presvetli
jutranja svetloba zlata.

(Pomlađni veter)

Vendar se njegovo ljubezensko doživljanje kljub vsej svoji obrednosti tokrat ne steka več v metafiziko, kot se je nekoč, temveč ostaja, tudi kadar je najbolj abstraktno, v mejah čisto osebnega sveta. Celotni motiv smrti, ki

včasih spremlja novo ljubezensko vsebino, pušča nekdanjo Vodnikovo poslednjo dimenzijo ob strani.

Opuščanje metafizičnega reda, ki je nekoč tako močno zoževal prostor Vodnikovega lirskega navdiha, ni ostalo brez nekaterih ugodnih posledic. Vsebinski razpon ljubezenskega doživljanja mu postaja širši. Očitneje in bolj neposredno kot nekoč se zdaj uveljavljajo tudi pesnikove čutne plasti. Te že same po sebi včasih zavirajo eterizacijo čustva in vežejo nanj nekaj zemeljske teže, kar v Vodnikovem tipu poezije lahko pomeni le osvežitev. Čeprav je treba dodati, da je ta osvežitev razmeroma bleda in za današnjega bralca najbrž že kar neopazna ali v opaznosti rahlo sladka. Mnogo bolj pomembno kot zunanja razširitev erotičnega registra pa je nekaj drugega: nekakšna notranja okrepitev doživljanja in v zvezi z njo vidnejša individualizacija dojemanja. Vodniku se večkrat posreči ujeti pod pero nenavadno subtilna, lirsko do kraja stanjšana, zares enkratna osebna razpoloženja. In ta razpoloženja kljub pogostnim abstraktnim formulacijam dajejo nekaj več prostora opredmetenemu sporočanju. V najboljših primerih Vodnik zmore svojo notranjost prenesti v prefinjeno govorico narave, njenih stvari, bitij, barv, zvokov in vonjev. Toda kot je ta utrip narave v besedilu pesmi čutno oprijemljiv in zato v nekem pogledu lirsko opisen, ga avtor hkrati suvereno pretaplja v enkratni medij zgolj lastnega jaza. V medij, ki realnost razvezuje njenih naravnih nujnosti in jo večkrat spreminja v čisto fantastiko ali vizijo, preoblikuje jo v nekaj, kar je zgrajeno le še po zakonih pesnikove notranje ekspresije. Začetni odlomek iz pesmi *Spomin* (*Obzornik*, 1954) je izrazit primer takih postopkov:

V lahni modrini
iskrim se
na zlati blazini
večernega sonca.

Srcé kot curek
mi cingljá v tišini.

O — kobilice v travi,
ki z murni mi iz tal brni,
kako vas zrem z velikimi
otročkimi očmi
kot konje prosojno zelene
z nevidnimi jezdecí —

So torej mesta, kjer Vodnik prepričljivo uresničuje novo »poetiko« petdesetih let, se pravi, poetiko ekspresivno svobodnega »orkestriranja« z zunanjo predmetnostjo. V novi slog se je kot nekdanji ekspresionist najbrž celo laže vključil.

Vendar mu preteklost ni bila samo v pomoč, temveč tudi v breme. Tradicionalni obrazci njegovega nekdanjega ekspresionističnega slovarja (najbolj opazni v znani epitetonezi vedno enih in istih barv) ga ne spuste z vajeti. Naporen boj za novi slog postaja neutajljiv in velikokrat prehaja v pretirano dekoracijo. Ugotovljiva je v vsestranski preobloženosti izraza: npr. v pridevniški gostoti; v nakopičenosti že omenjenih barvnih

šablon (ki ne le zajemajo pridevniška in prislovna področja izraza, temveč prodirajo prav tako v samostalniške ali glagolske strukture); v kačasti množičnosti rim; v včasih vse pregosti mreži fantazijskih montaž; v dobesedni cvetličnosti besedila (marjetice, trobentice, vijolice, perunike, ciklame, anemone, encijan); v izbiranju arhaičnih izrazov itd. Hkrati ostaja sintaksa do togosti okorna in težka.

Skratka, ljubezenski »cikel« na nekaterih mestih kaže viden korak k sproščanju osebnega doživetja in novega sloga, obenem pa ni mogoče prezreti mest, ki pričajo, da je ta korak močno negotov in nekje hudo obremenjen.

Pesniku Vodniku ni stal na poti ves čas. Spoprijeti se je moral z nečim mnogo težjim, z resnično človeško in umetniško zmogljivostjo svojega jaza.

Drugi razdelek zbirke je posvečen smrti. Tudi ta motiv je dobil oprijemljiva doživljajska izhodišča, saj je zelo pogosto oprt na konkretne smrti avtorjevih najbližjih ljudi (mati, Srečko Kosovel itd.). Vendar Vodnik nikoli ne ostaja v mejah opisne ali lirsko prigodniške obravnave teme, temveč jo vedno razvija v ontološke razsežnosti, bolje rečeno, v svoje globlje razmerje do vprašanja človekove smrti sploh. Problem smrti, postavljen v taki obliki, pa je zahteval od avtorja mnogo bolj totalno opredelitev do sveta kot ljubezenska čustvenost. Na ostrejšo preizkušnjo je postavil tudi vprašanje, kako je s pesnikovo poslednjo »rezervo«, z njegovo metafizično iluzijo.

Nekatera znamenja pričajo, da je skušal Vodnik v petdesetih letih tudi vprašanje smrti reševati zunaj metafizičnih kategorij. Tako se njegovo tesnobno srečanje s »temnimi vrtovi nevidnosti« in z »zadnjim, najbolj hladnim spanjem« včasih nenadoma sprevrže v prvinsko slo ali vsaj domotožje po življenju.

Kakor deček bi švignil
v zelenkasti mrak
najvišjega kostanja,
da bil bi blizu ščebetanja
toplih ptic,
budečih se iz spanja — —
(Zelena dolina)

Pod škrlatnimi oblaki
kakor zelene košute
planine v noč hité —
ognjeno
obrizgane s peno
večernega sonca.

(Kristalni brod)

V takih primerih je njegovo doživetje odprto notranji drami človekovega obstoja. Izrazni register postaja obsežnejši, obenem pa enkratno in bolj osvobojen obrazcev preteklosti. Prav omenjeni pesmi imata take lastnosti, zato spadata med vidnejše dosežke obravnavane skupine.

Toda ob vprašanju smrti Vodnik ne vzdrži na krutih bregovih re-
sničnosti in take človekove preizkušnje. Kot nekoč začne predstavo smrti
polniti z neko njej sami tujo vsebino. *Glas iz groba* mu spregovori:

Ne boj se temine!
Pridi, razgrni
kakor v svetišču
zavese tišine — —

In tako začena Vodnik človekovo izničenje postopoma spreminjati v
obredni misterij. Smrt mu postaja spet zadnja luč in tišina, poslednja
presvetlitev, odrešilni pohod nekam na »vesoljstva tihega otoke daljne,
zlate« (*Pomladni triptih*). Vračanje v panteistično idealiteto je očitno.
Z njo skuša osmisliti tudi smrt. Spreminja jo celo v nekakšno višje, traj-
nejše življenje. Tako se je smrt spremenila v *Tolažnico*, ki človeku pri-
naša čarobni dar večnosti.

O smrt — tvoj glas
kot grlica me vabi
v vigradno začarani
smaragdni gaj...
Onkraj temne meje
višnjevo sneži sijaj
in večnost
vse svetleje veje — —
(*Tolažnica*)

Kot prej doživetje ljubezni, tako zdaj tudi doživetje smrti prestopa
svoj lastni krog in se mu izteka v čisto osebno presvetlitev in estetsko
zadostitev.

Naposled je Vodnik pustil za sabo še to poslednjo možnost svobodne,
panteistične idealitete. V sklepni, že čisto programski pesmi *Introitus*
(obj. v Kol. Mohorjeve družbe 1955) se je zatekel spet v tradicionalni
krščanski mit. Dilema življenje—smrt se končuje v alegorični viziji
Device—Matere, ki mu edina lahko podari »venec nesmrtnosti«. Tako se
njegova tesnoba navsezadnje razrešuje v najbolj konvencionalnem ob-
razcu verniške tradicije.

Ob vprašanju smrti je Vodnikov poskus, da bi našel novo osebno
razmerje do življenja in samega sebe, pokazal še manjšo odpornost kot
v erotiki. Klonil je v trpno podreditev tradicionalnemu krščanskemu
mitu. V skladu s tem tudi njegova modernistična poetika izgublja živo
podlago in prehaja v golo estetiziranje. V estetiziranje, ki je bolj ali
manj umeten navrhek, včasih samo še dodatek k programskemu, ale-
gorično racionalističnemu verzifikatorstvu. Prvi dve kitici *Introitusa* sta
precej prepričljiv dokaz za to kritično stanje stvari.

Ze kopné temine,
ki jih angel iz sinjine
kakor ogenj je poslikal
z meseceem in zvézdami,
z iskrecími se ptički —
ametisti in rubíni —
v viticah srebrnih trt.

O, kmalu zacvetel bo vr!
 V bujni zelenini
 studenci bodo zazveneli,
 škrjančki živo zažareli,
 v lapuhu rose se napili,
 iz listja temnega zleteli
 in nevidno žvrgoleli
 v prozornem gnezdu
 kakor sij v nebá globeli.

Tretji razdelek zbirke prinaša ljubezensko *Svatovsko pesem* (I—IV), ki zanikuje spopad med življenjem in smrtjo, kakršnemu smo lahko sledili skozi prva dva razdelka. *Svatovska pesem*, zapeta »prijateljici Esteri«, je ekstaza Vodnikove privrženosti vitalizmu, ne več principu smrti. To svoje hotenje ohranja in krepi tako, da se z njim prebija v neko nadresničnost, namreč v apolinični svet, ki je onstran »vsake te-snobe« in onstran »sleherne teže« (V), skratka nekje, kjer »ni temè in ne zidu« (IV). To pot imenuje »globočino neznanih sanj«, njena sled pa se končuje v kozmičnih prostorih »brezmejnih jasnin«. Jasnin, ki triumfirajo, kot se zdi, nad vsemi mukami človekove stvarne eksistence.

Kako se nad vama
 vse više in više
 strinjajo svodi
 neskončne modrine,
 škrlatno poslikani
 z novimi sonci,
 ki se utrinjajo
 kakor rubini
 v mraku — —

(*Svatovska pesem VI*)

Duhovni umik v vizijo lepотно ubranih stanj pri Vodniku ni nič novega in nepričakovanega. Novo tudi ni to, da je pobuda ali vsaj izhodišče takih zagonov ljubezensko doživetje. Pač pa je novost *Svatovske* pesmi v tem, da avtorjeva kozmična ekstaza v presledkih lovi ravnotežje s čutno ljubezensko ekstazo, in ravno ob koncu izpovedi se obe zlijeta. Pojav je tak, da pesnitev do neke mere razbremenjuje abstraktnega estetiziranja in ji daje nekaj sunkov vitalizma, ki prepričljivo potrjuje pesnikovo privrženost življenju, vsaj na področju ljubezni. Na področju, ki se je doslej pokazalo kot najbolj osebno in najmanj podvrženo udobju metafizičnega mita. Toda kot se mu je v obravnavani pesnitvi posrečilo obiti to idejno čer lastnega jaza, tako mu ni uspelo zatreti nekaterih pretiranih nagnenj k zunanjemu lepotičenju izpovedi. Njegovo besedje je nenavadno polno bele, sinje, srebrne, zlate, jasminaste, hiacintne, alabastrne, brokatne, biserne, rubinaste in celo porcelanaste dekoracije.

Četrti razdelek pomeni spet očiten odklon od sproščene in nevezane osebne doživljanja. *Bogomila* je opisna lirski pesnitev na temo Bogomiline ljubezni, ki združuje v sebi ljubezen do boga in ljubezen do Črtomira. V drugem delu se ta dvojnost religioznega in človeškega erosa

za hip razkolje v obetajoč konflikt, ki pa ga Vodnik naglo zapre ter naravna spet v notranjo ubranost. Naslednja pesnitev, *Romarska pravljica* (obj. v Kol. MD 1955), še bolj zožuje prostor doživljanja. Delo sodi že v tisti krog nepomembnih in dolgoveznih verzifikacij, kjer se avtor do naivnosti podreja tradicionalnim verskim zgodbam in podobam. Tu srečujemo tudi takele stihe:

Marija — ali mati? —
me za róko je vodila,
da se mi nožica
ne bi spotaknila...

Kompromis s konservativno miselnostjo in hkrati s konservativnim slogom je tu dosegel stópno, ki je nikakor ni več mogoče uskladiti z Vodnikovim programom pesniškega modernizma.

Peti razdelek prinaša nato v zbirko nekaj zares novih in nepričakovanih tonov. Osrednjo témo predstavlja nenadna izvrženost iz ljubezenske sreče, ki je bila vse do tod najbolj vidna vzmet pesnikovih vzponov v daljne, presvetljene in pomirjujoče jasnine duha. Ta vzmet se tokrat lomi in zlomi. Ljubezen kot glavno pa tudi skoraj edino izhodišče resnično osebnega razmerja do sveta doživi globoko krizo in notranji razkroj. Z njo vred pa se zdaj spreminja ali celo podira, čeprav obotavlja je podira tudi njena polepótana duhovna vrhnja stavba, segajoča vse tja do daljnih vesoljskih ubranosti ali metafizičnega iluzionizma. Vodnikova svetla vizija sveta temni, vsa zemlja se mu »kakor ječa zmrači«, stvari postajajo »tuje«, mrzle« in »slepe«, sam pa utrujen, v srcu »razcefran« in »izvotljen«.

Ta preobrat k disonancam sam po sebi ni nov, saj bi podobne črne postaje zlahka ugotovili tudi že na njegovi prehojeni pesniški poti. Növa je le neka posebna zaostritev razglašeni in njena doživljajska daljnosežnost, ki povzroča vidne stilne spremembe. Tokrat mu ne zadoščajo več obzirne podobe »potemnelih angelov«, temveč sega tudi po bolj rezkih, bolj naturaliziranih vizijah. Samo nekaj primerov:

Okoli prebodéne glave
mi senca kroži kakor netopir...

(Samotna pot)

Prežeča, črno ždeča noč
kot pasji gobec se odpre,
da mi v tesnobi dih zamre.

(Zadnji krik, NO 1957)

Kot val brzicé se gubim
med hladne, zelene čeri,
v črni, kačje spolzki mah...

(Nokturno, NSd 1957)

Prazen sem od tvojega objema.
Brez sijaja ... Kakor sad črviv ...

(*Temni mesec*, NRzgl 1957)

v sijaj, ki ni ga več, strmim.

(*Nokturno*)

Vse to so položaji, ki ukinjajo tako subjektivno kot objektivno pesnikovo idealiteto in odstranjajo njegova nekdanja iluzijska zatočišča. Odnos do resničnosti postaja sredi takih pretresov intenzivnejši in neposrednejši, hkrati pa bolj poln, saj se izvija iz apolinične statike, odpira tudi nasprotni pol avtorjeve človeške eksistence. Zato se Vodnik prav tu najmočneje osvobaja svojih nekdanjih lepotnih stilizacij, oziroma jih razkraja ali dopolnjuje z vizijami »nelepe« resničnosti. S takim doživljanjem in slogom se vidno vključuje v neоекspresionizem petdesetih let, ki ga radikalno uveljavlja mláda generacija prav v tem času, saj je Vodnik večino omenjenih pesmi objavil leta 1957.

Toda taka stanja in taki slogovni postopki pri Vodniku ne pomenijo nič trajnejšega. So pravzaprav le izjemni koraki, ki se takoj nato spet obrnejo k iskanju izgubljene idealitete.

Ah, senca moja, brž od tod!
Protí zarji, na neznano pot ...

(*Zadnji krik*)

Ni pesmi, kjer ne bi bilo vsaj rahlo naznačenega obrata k tisti idealiteti, ki se trdovratno upira pesnikovi odtujenosti, brani njegovo notranje ravnotežje in hoče za vsako ceno ohraniti subjektivno harmonično, znosno podobo sveta. V skladu s tem poglobitnim vsebinskim ritmom zbirke se tudi sklep petega razdelka izteče v svetel, spodbuden ukaz:

Globoko spati, spati, spati
in s plamenom zadnjih sanj
nekomu v skrítí mrak sijati!

(*Temni mesec*)

V zadnji, šesti razdelek je avtor uvrstil pesmi, ki teže k suverenemu obvladanju obeh skrajnih inspiracijskih polov njegove izpovedi — življenja (ljubezni) in smrti. Oba motiva sta nenehno prisotna, toda njuno razmerje tokrat ni spopad in ni izločanje drugega z drugim, temveč ubrano prelivanje. Vodnikov radoživi zagon v prečiščene kozmične prostore, njegova volja prodirati »vse dalje in dalje v zvezdno globino« dobiva spet nov zamah, toda ta zagon redno spremlja tudi občutje smrti in mu daje svojevrstno elegično obeležje. Disonanca teh dveh polov pa se postopoma umirja. Smrt postaja bolj in bolj lahka, svetla, vse bolj osvobodjena »trohnobe«. Spreminja se mu v poslednjo, najglobljo, do kraja prečiščeno »tišino« bivanja. Prav tu, na zadnji, poduhovljeni stopnji se mu je princip smrti ubrano strnil z nasprotnim, prav tako poduhovljenim

vitalističnim principom. Prostor in pojem »tišine« je točka, kjer se dileme in protislovja njegove notranje eksistence združujejo v harmoničen krog.

V zadnji pesmi, ki jo je pesnik štel za toliko bistveno, da je po njej naslovil celotno zbirko, srečujemo verze:

ti ogenj si, ki vzpne se,
sine —
goré najvišje preleti,
noč pod sabo razsvetli
in nenadno se pogrezne
v svoje spet tišine —

Kot je bila v prejšnjem razdelku črta življenje—smrt razlomljena, ponekod celo v popolno razglašenost, tako je tu sklenjena in skladno zlita, hkrati pa dokaj dinamična. To harmonijo omogoča Vodniku ponovna okrepitev abstraktne idealitete, ki ima v večini pesmi šestega razdelka panteistično obeležje. Tako se je avtor dokopal do ravnotežja vseh polov svoje notranje eksistence, ki zdaj ni več samo kozmična in tudi ne zgolj zemeljska. Svoje skrajnosti — uklenjenost in svobodo, smrt in življenje, telo in duha — sprejema kot neizogibno, celo smotno danost.

Mar nisem
drobčen žužek črni
A kot blisk in orel
preletim
najgloblje brezno,
divji slap srebrni!

(*Glas tišine*)

Uravnovešanje skrajnosti povzroča, da se Vodnikov patos znižuje v čistejši, subtilnejši in prepričljivejši lirizem. Tudi njegova fantastika se iz abstraktnih shem prebija na raven osvežujoče predmetnosti. Metaforično in muzikalno estetiziranje se je razredčilo ter uklonilo resnični izpovednosti. Tako na koncu knjige nahajamo celo vrsto pesmi, ki pomenijo dognan uspeh Vodnikove zrele umetniške zmogljivosti (*Sončni mlini*, *Zareči val*, *Zlata vrata*, *Večerni oblak*, *Ognjena ptica*, *Glas tišine*).

Naštete pesmi so bile prvič objavljene v letih 1954—1956, torej pred tistimi iz prejšnjega (petega) razdelka, na katere smo posebej opozorili. Vodnik je torej v sklepni vrh zbirke raje uvrstil nekoliko bolj zgodnje pesmi, se pravi tiste, ki so osrednji problem zbirke (življenje—smrt) kazale še v izrazito harmonični podobi. Ta kompozicijski postopek dopušča domnevo, da avtor sam ni hotel postaviti teže na tisti del svoje poezije, ki se je hote ali nehoté približeval alenativnemu toku moderne, predvsem mlajše slovenske lirike.

Prehled Vodnikovega glavnega pesniškega dela iz let 1952 do 1958, zbranca v knjigi *Glas tišine*, omogoča naslednje sklepe. To je poezija, s katero se je avtor — v skladu s splošnim razvojem takratne slovenske lirike — spet zaobrnil v izrazito subjektivna področja svoje pesniške inspiracije. Most vanjo pomenijo motivi ljubezenskega intimizma in smrti

pesnikovih najbližjih ljudi. Motivna kroga pa se postopoma poglobita v ontološko dilemo življenja in smrti, ki daje zbirki poglavitno vsebinsko obeležje. Srečanje teh dveh principov se včasih zaostri do skrajnih disonanc, ki načenjajo Vodnikovo apoliničnost in njegovo liriko vključujejo v radikalni tok novega ekspresionizma, rastočega iz notranje odtujenosti in rezko opredmetene ekspresije. Toda sem lahko štejemo samo posamezna, bolj ali manj izjemna mesta Vodnikovih izpovedi (peti razdelek).

Trajnejše in prevladujoče plasti njegove nove lirike so mnogo bolj pogojene z avtorjevo pesniško preteklostjo. Skozi celotno zbirko namreč lahko sledimo že dobro znanemu ritmu Vodnikovega doživljanja, ritmu, ki kaže: od teže v breztežnost, od zemeljske uklenjenosti v brezbrežje prostora in časa, od vsega temnega v čisto svetlobo daljav, od razglašenosti v ubranost, in v skladu s tem, od materializiranega izraza v dematerializirano in estetizirano lirsko besedje. Tako se tudi spopad življenja in smrti naposled končuje v njenem harmoničnem zlitju, v duhovno odmaknjenem in presvetljenem glasu tišine.

Toda opredmetenost pesniških slik je tokrat v splošnem močnejša, fantazijska dinamika omejena v strožjo izpovednost, lirizem subtilnejši in sugestivnejši. Zbirka (predvsem šesti razdelek), prinaša vrsto pesmi, ki jih lahko postavimo v vrh Vodnikove lirike. Lirike, ki je v petdesetih letih pri njem doživela nekakšno prenovitev oziroma dopolnitev z novo dimenzijo ekspresivne predmetnosti.

Vendar to ni bil premik, ki bi v jedru menjal ali celo razdril Vodnikova predvojna idejna izhodišča. Njegov pesniški svet ostaja večidel znotraj abstraktne idealitete, znotraj harmoničnega iluzionizma, znotraj panteizma. Nekatere pesmi pričajo, da je njegovo omejevanje pred polno dialektiko življenja včasih še ožje, saj se je tu pa tam spet podredil konvencionalnemu krščanskemu mitu ali pa se zatekel v nasprotno smer, v golo estetiziranje.

Skratka, Vodnikov korak v novo smer sodobne lirike je bil močno zadržan in hudo obremenjen s tradicijo. Pomemben je bil predvsem z vidika te tradicije, saj jo je mestoma razvil in dognal do polne izbrusenosti.

* * *

Naslednja Vodnikova knjiga *Sončni mlini* nosi letnico 1964 (DZS) in z izjemo treh besedil predstavlja obsežen avtorjev izbor iz vseh njegovih dotedanjih pesniških zbirk, od *Žalostnih rok* do *Glasu tišine*. Gre torej za Vodnikovo antološko bilanco nad več kot štirimi desetletji njegovega pesniškega ustvarjanja.

Knjiga ima sedem ciklov ali razdelkov, ki v približnem zaporedju izhajajočih zbirk povzemajo vse tisto, kar se pesniku danes zdi najboljše. Zgodovinska kronologija mu pri tem ni kdove kako bistveno merilo, zato se je velikokrat tudi ne drži. Isto velja za besedila pesmi, ki jih tu pa tam spreminja (z naslovi vred), čeprav je glavne »korekture« opravil že v *Zlatih krogih*. Vendar nam taki Vodnikovi posegi v lastno

pesniško preteklost povedo razmeroma malo, saj z redkimi izjemami (npr. ob pesmi *Med gorami*) ne pomenijo kaj več kot rahlo stilistično variiranje. Vprašanje, koliko je pričujoča antologija »aktivna« in koliko »pasivna«, to se pravi, do kolikšne mere je v njej zaživel zares novo ustvarjalno dejanje ob gradivu lastne pesniške preteklosti, je treba načeti po drugi poti.

Na uvodnem mestu stoji pesem *Preludij*, ki je ločena od »ciklov« in pomeni usmerjevalno intonacijo v svet njegove poezije. Za ilustracijo zadošča nekaj verzov:

In bil sem luč na zlati vodi sanj.
In bil sem v vetru belih perutnic
nemiren plamen, bil sem klic,
ki skoz daljine šviga kot puščica,
a je slajši kot cvetlica.

To isto pesem, ki jasno, skoraj programsko znamuje poglobitvo miselno pa tudi slogovno smer Vodnikove lirike, nahajamo že na uvodnem mestu *Zalostnih rok* leta 1922 (čeprav tam še v nekoliko drugačni stilni varianti). Nato jo beremo kot uvod v prvo povojno pesniško zbirko *Srebrni rog*, zatem spet kot začetno besedilo *Zlatih krogov* in naposled še tu, v antologiji iz leta 1964. Isti tekst z isto idejo o pesniški dematerializaciji sveta in o duhovni ter lepotni zadostitvi, ki je onstran realnosti, v prostorih »zlatih sanj« in kozmičnih »daljin«, se torej vztrajno ponavlja. Še več, ostaja Vodnikovo programsko geslo tudi na bistvenih prelomnih točkah naše povojne lirike, saj ga je vrgel v svet leta 1948 in 1952, končno pa zapisal še na prvo stran generalnega obračuna z lastno pesniško potjo, dolgo dobrih štirideset let.

Drugo zelo opazno mesto njegove antologije kažejo sklepi vseh sedmih razdelkov. Prve tri končujejo pesmi *Senca*, *Psalm* in *Katedrala*. Vse tri pomenijo poskus ali uresničitev krščanske religiozne katarze, ki je zamejena v biblijske ali obredno fantazijske simbole. Sem se stekajo, povzpenjajo in se umirjajo nemirni ritmi pesnikovih doživetij, ki polnijo prvo polovico antologije. Naslednje štiri razdelke končujejo pesmi *Hvalnica jutru*, *Glas tišine*, *Zareči val* in *Val daljine*. Njih skupna lastnost je, da avtorju prav tako pomenijo nekako dokončna, vrhunska in pomiritvena stanja notranjih iskanj. Le da so se ta stanja zdaj razbremenila krščanske določenosti pa tudi biblijske simbolike in se odprla panteistični širini ter dinamiki. Seveda Vodnikov notranji iluzionizem pri tem ni doživel bistvene kakovostne spremembe. Sklepni verzi zbirke, zapisani v pesmi *Val daljine* (izšla v NSod 1963), ubrano korespondirajo z uvodnim *Preludijem*:

Iz biserne skodele
prelivam v skodelo
tvojih sanj sija —
kar je zablestelo
na tvojem dnu
in se iz temine
kakor curek vzpelo,
v sinjini zazvenelo.

Ta kompozicijska dejstva kažejo, da se Vodnikov pesniški program ni bistveno spremenil, temveč je tudi ob velikem obračunu s preteklostjo ostal zvest lastnemu izhodišču.

Do podobne ugotovitve bi nas privedlo pozornejše opazovanje samega izbora pesmi. Značilno je že to, da je največ pesmi izbral iz dveh knjig, iz *Glasu tišine* (pri tem je najmočneje zastopan šesti, umirjevalni »cikel«) in pa iz zbirke *Skozi vrtove* (1941). Vojne teme, vsaj tiste, ki so bile bolj neposredne, je tokrat docela opustil. V knjigi kot celoti kljub nekaterim disonancam prevladuje izrazito apolinični pol njegovega ekspresionizma, prevladuje res tisti del Vodnikove poezije, ki pomeni bolj ali manj čisto uresničitev *Preludija*. Končno tudi naslov antologije *Srebrni mlini* govori isto, saj med vsemi naslovi njegovih povojnih zbirk z največjo gotovostjo in umirjenostjo sporoča avtorjevo filozofijo pesništva.

Hkrati pa prav ta napis že sam po sebi izdaja Vodnikov princip vztrajanja pri vedno znova posrebrenih, vedno znova polepotenih vizijah življenja, ki teče skozenj. Seveda se njegov princip vztrajanja pri večno srebrnih mlinih razkriva tudi kot nekaj, čemur smemo reči statika. Namreč statika ponavljanja istih stanj, istih gibov, istih doživetij, istih hotenj, ki si iščejo le še novih estetsko stilnih variacij:

Iz biserne skodele
prelivam v skodelo
tvojih sanj sijaj —

Vodnikova antologija potemtakem pomeni bolj pogled nazaj kot iskanje naprej, pomeni pritrjevanje lastni pesniški preteklosti, predvsem tistemu njenemu delu, ki je bil najbolj oddaljen od konfliktov z življenjsko danostjo.

Srebrni mlini nam naravnost vsiljujejo opredelitev, ki kaže bolj v preteklost kot v bodočnost. Ob tej antologiji se je težko ubraniti vtisa, da je Vodnik na svoji dosedanji poti izvirno in do kraja izčrpal tiste možnosti ekspresionizma, ki so mu jih dopustila Sardenkova in Zupančičeva izhodišča, od katerih se v svojem jedru ni nikoli do kraja poslovil. Iz teh izhodišč je poskušal in deloma tudi znal razviti novo varianto moderne religiozne lirike. Nove in moderne seveda toliko, kolikor je zmožeg zapustiti tradicionalni krščanski mit in vsaj preko svobodnejšega panteizma najti bolj osebno in bolj neposredno razmerje do sveta. Na tej poti pa je moral skozi celo vrsto ustvarjalnih kriz, ki jih je poskušal izpolniti s čistim estetiziranjem pesniške besede.

Slovenska dramatika zadnjih dvajset let

(Predavanje v Društvu avstrijskih književnikov na Dunaju
27. novembra 1964)

Vladimir Kralj

Problem nekega časovno določenega literarnega ustvarjanja se ne da izolirati od problema družbe in njenih idej, v kateri je nastalo in za katero je bilo napisano. V tej zvezi govorimo o tako imenovanem »climat moral«, s katerim razumemo neki za določeni čas pristojni svet idej in temu svetu idej odgovarjajočo ali nasprotujočo družbeno strukturo. In takega snovno bogatega »climat moral« na začetku obravnavane dramatične tvornosti gotovo ni manjkalo. Bilo je to uporniško gibanje slovenskega ljudstva, njegova rekonkvista proti fašistični in nacistični okupaciji, torej domovinska vojna, v kateri se je pod vodstvom komunistične partije izvršila tudi preobrazba poprejšnje razredne v novo, brezrazredno družbo. Na to štiri leta trajajočo rekonkvisto sta se na področje literature navezali dve veliki pričakovanji, ena bolj domoljubne, druga vseskozi politične narave.

Slovensko pripovedništvo in dramatika predvojnih let, obravnavajoča tematiko iz kmečkega in mestnega življenja, sicer ni bila nikoli brez zanimivih konfliktov in problemov, vendar je bila zaradi svoje oddaljenosti od velikega svetovnega dogajanja vedno nekoliko alpsko provincialna. Od heroične, krvave rekonkviste, ki se ni borila samo za svobodo svojega ljudstva, marveč tudi za svobodo vsega človeštva, se je vodilna literarna kritika nadejala »velikega besedila«, v prozi romana kakor Tolstojev *Vojna in mir*, v gledališču velikih zgodovinskih dram po načinu Shakespeareovih histories. Pri tem je seveda pozabila, da je za tako veliko podjetje potrebna ne samo prava pesniška genialnost, marveč tudi določena časovna razdalja. Ko je v prvih povojnih letih v krogu hrvaškega pesnika in dramatika Miroslava Krleže prišel razgovor na možnost takega velikega dramskega teksta, je Krleža menil, da si more tako odrsko delo zamisliti samo v Shakespeareovem stilu, kot boj na življenje in smrt dveh velikih antagonistov, v kralja verujočega Mihajlovića na eni in v socializem verujočega Tita na drugi strani. Krleža sam se tega sujeta nikoli ni lotil, izkušeni umetnik in politik je občutil tesnobo pred to še vedno ognjeno-tekočo zgodovinsko snovjo.

Kaj pa, če se te potrebne časovne razdalje neče počakati in se hoče za vsako ceno spraviti veliko dogajanje na oder? Tedaj se je pač treba zadovoljiti s časovno dramo v črno-beli maniri, z ono odrsko zvrstjo, ki je bila v Sovjetski zvezi že dolgo en vogue in je kot agitka obvladala celotno sovjetsko pisanje za gledališče.

Na tem tiru so startali Raztrganci pesnika in dramatika Mateja Bora, pač najboljša stvar, ki jo je Matej Bor sploh napisal za gledališče. Ta igra je izrazito frontno delo, napisana sredi na fronti in za ljudi fronte, umetniško nezahtevna, vendar z vseskoz neapriorističnim slikanjem človeških značajev in kriznih situacij vseskoz blizu resničnosti in daleč od vsake črno-bele pisarije. Vse poznejše, že po vojni napisane tezne igre Mateja Bora se vzlic spretnemu dialogu ne morejo meriti s to dramatično napeto in svežo odrsko sliko slovenske rekonkviste.

Po vojni je dobila tako imenovana časovna dramatika v črno-beli tehniki številne posnemalce in uporabnih konfliktov očitno tudi ni manjkalo. Na eni strani meščanski svet, tisti, ki se je rekonkvisti odmikal, z okupacijskimi silami uganjal črno borzo ali pa celo ostal v službi sovražnih sil, in na drugi strani bojaželjni pristaši OF, tako imenovani novi človek. Vendar razen okupacijske situacije, ki je bila nova, marsikaj v teh časovnih dramah ni bilo bogvedi kako novo, saj že v slovenski predvojni dramatiki, celo pri klasiku Ivanu Cankarju, tako imenovani meščanski človek ni imel najboljšega moralnega slovesa in docela nov tudi ni, ta »novi človek« na odru, on je pravzaprav že v predvojni dramatiki obstoječi levoliberalni intelektualec in levoliberalni so skoraj vsi avtorji teh časovnih dram. Tako tudi ni prav nič čudno, da se skozi te drame vzlic njihovi očitno revolucionarni uravnavi le prepogosto prebija neka meščanska, da celo malomeščanska sentimentalnost.

Na tem sentimentalnem humanizmu laborirajo tudi drame levoliberalne pisateljice Mire Miheličeve. »Svet brez sovraštva«, prvenec te pisateljice je kot naslovno ime uporabljen čustven krik neke meščanke, ki jo z drugimi jetnicami vred muči fašistična policija, krik po čustvenem humanizmu in to še v času akutno bojevitega socializma.

Na razumevanje med ljudmi, na splošno človekoljubje apelira tudi druga drama Mire Miheličeve »Veverica ne more umreti«. V neki zbombardirani vili, v kateri si najdejo zastopniki starega in novega sveta zasilno stanovanje, grenijo meščani, pravzaprav malomeščani novemu človeku življenje. V prvem in zadnjem prizoru skaklja preko odra veverica, simbol splošnega človekoljubja. S sentimentalnostjo so prešite in obšite tudi ostale igre Mire Miheličeve — Ogenj in pepel in Operacija.

V toku takih časovnih dram v črno-beli maniri in s sentimentalnimi obšivki vodi tudi levoliberalni pisatelj Ivan Žmavc svojo dramsko proizvodnjo. V svojem prvencu, »V pristanu so orehove lupine« se kaže avtor še vseskoz revolucionar, čeprav že tu skozi značaje in dejanje predira njegov izrazit sentimentalni humanizem. Junak te drame, Veljko, reven študent in nezakonski sin proletarskega porekla, vrhu tega še obremenjen z enako revno in že nosečo ženo, zavrača ponudbe svoje matere, naj bi si v udobni hiši njenega moža, nekdanjega meščanskega podjetnika, spletel

svoje zakonsko gnezdo, materino ponudbo zavrača v imenu svoje proletarske vesti in zavesti. Za Veljka je namreč ta od meščanskih predsodkov okužena hiša — pristan, kjer mu ni obstanka. Dozdevno tako revolucionarni junak pa svojo socialistično občutljivost ne dolguje nemara novemu času, pač pa sentimentalizmu že davno minule findesiècleske literature.

Še bolj opazna je sentimentalnost v njegovi naslednji drami »Rok in Lea«. Lein mož Rok je od dela preobremenjen menager nekega socialističnega podjetja in osamljena žena se tolaži z Rokovim prijateljem Petrom, ki izgradnjo socialističnega gospodarstva očitno ne jemlje tako resno. Ko doseže Leino ljubezensko razmerje s Petrom svoj višek, in ji njen mož zastavi vprašanje ločitve, se Lea spomni svojih otrok in se skesano vrne k svojemu možu. Morala drame je jasna kot beli dan. Nikoli in v nobenem imenu ne razbijaj družine! Toda ta morala se zdi vzlic vsemu nekoliko stara, tako rekoč 'out of date'.

Tudi njegovo naslednje delo »Jubilej« boleha na konkretnem času tuji sentimentalnosti. Je melodramski hommage neki veličini iz preteklosti, nekdanjemu partizanskemu komandantu, ki se v ekonomiki novega časa, v družbenem samoupravljanju, ne obnese.

Meščanska sentimentalnost prevladuje tudi v igran Igorja Torkarja, dramatika, ki je tako rekoč obseden od pisanja za gledališče, od gledališkega ekshibicionizma za vsako ceno, čigar dela v odsko tehninem pogledu pa niso nezanimiva. Tudi Igor Torkar pripada levoliberalni smeri, vendar zna v nasprotju z naivno sentimentalnim Ivanom Žmavcem sentimentalnost pri svoji publikli dobro vnovčiti. Njegovi dve partizanski igri »Velika preizkušnja« in »Pisana žoga« sta zanimivi tudi po tem, ker razkrivata Ahilovo peto slehernega militantnega intelektualca v totalni vojni, namreč v bistvu neheroično čud mestnega, duhovno usmerjenega človeka.

»Velika preizkušnja« kaže na odru dva neenaka partizana, ki čakata v policijski ječi svoje negotove usode. Eden od njiju, robustnejši in ljudskejši, veliko preizkušnjo opravi, drugi, mestni intelektualec pa iz strahu pred mučenjem izda svoje tovariše. Vendar njegovo izdajstvo, in to je avtorjeva ljubezniva uslužnost do svojega občinstva, nima nobenih posledic. Ujetnikom pride pomoč od zunaj, policijsko ječo naskočijo in ujetnike rešijo. Predvsem odsko tehnino zanimiva drama Igorja Torkarja »Pisana žoga«, delo, ki je bilo po vsej Jugoslaviji uprizorjeno z velikim uspehom pri občinstvu, je pravzaprav sentimentalno humanistična kritika tako imenovane nagle sodbe v partizanih. Nekemu partizanu, Renku po imenu, je naloženo, da likvidira partizanko, osumljeno vo-hunstva in sodelovanja z okupatorjem. Izvršitev kazni je junaku Renku tokrat tem težja, ker spozna v svoji žrtvi nekdanjo šolsko tovarišico Gašo, ki se ji ima vrhu tega zahvaliti za rešitev iz KZ. Po daljšem razgovoru med obema se likvidator Renko docela prepriča, da je dekle brez krivde, toda njegovo spoznanje pride prepozno. V gozdu je sovražna patrolja že opazila dekle, ta ona se zruši v ognju njenih rafalov, Renka pa doleti v naslednjem trenutku ista usoda. V smrtni agoniji pa ima

likvidator vizijo. Mrtvi Gaši izpove, da ga je prepričala o svoji nekrivdi in da je ne bi bil likvidiral. Ta vizija pa ni edina vizija v tej drami, kajti vsa drama je samo grozljiv preivid, moreče sanje nekega mladega abiturienta na predvečer bodoče totalne vojne.

Tudi Mirko Zupančič, ki pripada drugi mlajši pisateljski generaciji, je pričel svoj start s čiste sentimentalne pozicije, toda kmalu si je utrl novo, dramatično bolj obetavno pot z ibsenovko »Hiša na robu mesta«.

V tej hiši gospoduje v meščansko tradicijo zaverovana mati, katere mož je bil zaradi kolaborantstva pobegnil čez mejo. Njuna otroka pa sta že drugega duha in zlasti sin Vid, junak te drame, za nekdanjo meščansko moralno nima dobre besede. Ima se za žrtev očetovih grehov, kot sin pobeglega kolaboracionista ne more upati na štipendijo in se mora zato visokošolskemu študiju odreči in kljub nadarjenosti opravljati nižja uradniška dela. Ko se nazadnje oče kot havariran emigrant vrne domov, ga neljubeznivi sin s svojimi očitki požene v samomor. Vrhu tega je mladi mož izrazit novodobni »homme revolté« in mu tudi nova družba ni prav nič po volji. Prav od srca mrzi te notranje nesvobodne in zlagane kariériste, ki zdaj na novih položajih vedrijo in oblačijo.

Vse drame, o katerih je bil doslej govor, najsi obravnavajo partizansko ali pa novo družbeno tematiko, so skoraj vse izdelki mestnih levoliberalnih pisateljev. Kmečke probleme iz tega kritičnega časa prinaša na oder pisatelj Ivan Potrč, ki je že pred vojno obravnaval kmečko tematiko. Ni levoliberalen, marveč partijec in vrhu tega kot pravi kmečki sin niti malo sentimentalen. Od njegove kmečke trilogije je najbolj zanimiva tretja drama, »Krefli«. Družinsko ime Krefli se tu uporablja kot vrstno ime za slovenske kmete svobodnjake sploh. Formalno sicer Ivan Potrč ni posebno originalen, saj se njegova dramska kompozicija zvesto zgleduje po sovjetski agitki, toda povsem nova je moralna vsebina te igre. Medtem ko so v sovjetskih kmečkih igrah kulaki, nekoliko sicer bolj groba in masivna zvrst zapadnih gruntarjev, slikani vseskoz kot brezsrčni izkoriščevalci, pijavke svoje služinčadi in vaške revščine, so pri Potrču Krefli tragični. Njihov padec iz tako imenovane zgodovinske nujnosti je tragično na smrt obsojena veličina. Kot kmečki sin Ivan Potrč dobro ve, da so Krefli vzlic vseskoz asocialnemu čustvovanju svojega klana vendarle od ustvarjalnega nagona obsedeni garači, pri delu brez usmiljenja do samega sebe in do vsakogar, ki ga jemljejo v službo; in kot pisatelj enako dobro ve, da so ti kmečki svobodnjaki v nasprotju z moralno mnogo bolj labilnimi, prilagodljivimi, celo vetrnjaškimi meščani edini na svojih tleh ukoreninjeni, svoj materni jezik in ljudsko svojskost skozi stoletja ohranjajoči sloj, katerega padec in pogin usodno prerašča okvir zgolj odrske tragike.

V zadnjih odstavkih smo se že dotaknili marsičesa, kar je v konkretni zvezi z onim drugim pričakovanjem, ki smo ga spočetka omenili in na katerega je nova socialistična družba trdno računala. Gre za tako imenovani socialistični realizem, ki se je v Sovjetski zvezi že dolgo tega razvil v splošno obvezno normativno estetiko.

Po zmagi štiriletnega osvobodilnega boja je jugoslovansko politično vodstvo pričelo v svojih deželah ne samo uvajati že skozi dolga leta

utrjene izkušnje Sovjetske zveze v upravni in ekonomski politiki, marveč uveljavljati tudi njeno politiko, njen socialistični realizem. Prav v tej točki pa so se pokazale nepredvidene težave. Pri tem ni toliko tehtala okolnost, da je bila vsa pomembnejša literarna tvornost jugoslovanskih dežel v preteklosti vseskoz usmerjena na zahod, to bi nihi tolikanj ne motilo, saj je vendar sleherna velika revolucija že od nekdanj popoln prelom s preteklostjo in je bila nova socialistična revolucija v Jugoslaviji izbojevana vseskoz proti volji zahoda. Tehtnejša je bila okolnost, da so veliki pesniki in kritike te dežele bili na strani osvobodilnega boja, da se je npr. Josip Vidmar, vodilni kritik v Sloveniji, nahajal ves čas rekonkviste v glavnem štabu slovenske OF, da je hrvatski pesnik, kritik in dramatik Miroslav Krleža z vsem svojim obsežnim delom utiral pot neki bolj humani in socialni podobi družbe in da je Koča Popović, sedanji jugoslovanski zunanji minister, v osvobodilnem boju militantni partizan, pripadal v predvojnem času k prvoborcem francoskega surrealizma v srbski književnosti, torej neki skrajno zapadni umetniški smeri.

Kar je te politično in umetniško ugledne ljudi najbolj motilo na brezrazredni estetiki po Stalinovem okusu in službeni vnemi Zdanova, ni bil samo njen primitivni etastični utilitarizem, ki je mogel tudi rojenega pesnika zapeljati v puhlo hvalisanje petletnih planov, marveč predvsem okolnosti, da tako imenovani socialistični realizem literarne ustvarjalnosti ni pojmoval kot zadevo človeške in družbene vesti, marveč je mogel naspotno voditi k popolni ohromitvi, onemitvi sleherne vesti.

Nova brezrazredna estetika pa je bila vendarle oktroirana in je našla tudi številne privržence, sicer manj v vrstah že priznanih pisateljev, toliko bolj pa med ljudmi, ki so se odlikovali bolj s politično vnemo kot umetniškim čutom in spretnim peresom.

Po politično ideološkem prelomu Jugoslavije s Sovjetsko zvezo leta 1948, je z mnogimi drugimi zadevami izginila tudi estetika Zdanova v preteklost. Po tem političnem prelomu izvršena decentralizacija v vodenju ekonomike in državne uprave, ki je kulminirala v novo ustvarjenem družbenem samoupravljanju, je imela logično za posledico tudi liberalizacijo kulturne politike. Partijsko vodstvo je sedaj uvidelo, da se njihovi že od nekdanj nekoliko svobodnjaško uporni, če že ne malce anarhoidno razpoloženi državljani ne dajo tako zlahka prešolati v »inženirje duš« po Stalinovi želji in je popustilo vajeti tudi na estetskem področju.

Liberalizacija kulturne politike je skoraj čez noč spremenila prejšnjo estetsko zagatno situacijo. V nekaj letih so jugoslovanska gledališča s svojimi repertoarji dohitela zahodne odre in pisatelji drugih socialističnih ljudskih republik kot Poljske, Madžarske in Čehoslovaške so z zavistjo gledali na velikodušnost, ki jo je za krivoverskega razvpiti Titov režim naklonil svojim državljanom. Novi, liberalizirani gledališki repertoar je kmalu vplival tudi na domačo dramsko proizvodnjo.

Marsikaj, kar je veljalo doslej kot socializmu docela tuje, se je odslej brez težav uprizarjajo, celo od Lukácsa trdovratno preganjani P' art pour P' art je dobil zdaj svojo prepustnico. Ves v pariškem umetniškem ozračju se izživljajoči pesnik in dramatik Jože Brejc-Javoršek je mogel svoje

večidel umetniške probleme obravnavajoče komedije, kakor Kriminalno zgodbo in Veselje do življenja brez škode spraviti na oder. Celo neka sicer ne povsem polnoletna družbena satira je zdaj spregovorila v Administrativni baladi mladega dramatika Miloša Mikelna in našla tudi posnemalce.

Prav v tem času, ko je dosegla liberalizirana kulturna politika svoj višek, je nastopila tretja, najmlajša pesniška generacija. Zanja je značilna predvsem okolnost, da z meščanskim svetom in njeno moralno nima več osebnega stika, da se imajo mladi pisatelji za državljane novega socialističnega internacionalnega sveta in da jim je vse malomeščansko, provincialno purgarsko na moč zoperno. Ti vseskoz pismeni mladi pisatelji, pesniki, novelisti in dramatikci so tako rekoč prvi pravi otroci socializma, čeprav, kar je tudi treba povedati, nekoliko uporni, napadalni in celo samovoljno oblastni otroci novega družbenega reda. Kar jih bistveno loči od prejšnje starejše ali srednje levoliberalne generacije, ki si je svojo socialistično vedoželjnost na zunaj zadostno utešila z raznimi kratkimi kurzi o marksizmu, je ta tretja pisateljska generacija v marksizmu dobro podkovana. Mnogi člani te literarno, filozofsko in sociološko orientirane generacije so dokončali svoj študij na ljubljanskem sociološkem inštitutu in si na studiozen način prisvojili znanje o mladem, srednjem in poznem Marxu. Hkrati so dostopni tudi za moderne miselne tokove, predvsem za Sartrov eksistencializem in v umetnosti za novo avantgardno gledališče.

Kakor vsaka mladina laborira tudi ta mladi pisateljski rod na kompleksu oče — sin in enemu od njih Marjanu Rožancu je Osbornov Look back in Anger s svojo problematiko očitno segel v srce in je ob tem navdihu napisal svojo izvirno in vseskoz konkretno družbeno problemsko igro Jutro polpreteklega včeraj.

V tesni mansardni sobi se merita v nenehnem pričakovanju dva mlada človeka, Primož, visokošolec meščanskega porekla, ki k zmagi novega družbenega reda ni prida prispeval, ki pa je prinesel v novi čas svoj prirojeni smisel za gospodarstvo in predvsem svojo voljo, uveljaviti se v vsakem času in v vsakem družbenem redu in napraviti kariero, in njegov antipod Ludvik, izrazit jezljivi mladenič proletarskega porekla, tačas ne posebno discipliniran in delaven nameščenelec v nekem socialističnem podjetju. Ludvik od vsega srca mrzi svojega sostanovalca. Ve, da bo ta stremuh nekoč priplezal do najvišjih klinov družbene lestve in bo s svojo nalezljivo, sebično malomeščansko moralno posvinjal ves njegov socializem.

Groteskna komedija Dominika Smoleta, ki je pesniško najbolj nardarjen v tej skupini, njegovo Potovanje v Koromandijo, je naravnost ilustrativna za moralno duhovni razvoj te generacije.

Tone, junak te igre, se ne počuti prav nič dobro v svoji sicer mehko oblazinjeni službi. V njem vstajajo dvomi, ali ima njegovo trenutno uradovanje sploh kak smisel, ali odgovarja njegovim visokim ciljem, ki jih goji že od otroških let. Čuti se utesnjenega v mehničnem okviru svoje dnevne dejavnosti, ki ga duši in mu ne da dihati. V tej duševni stiski mu svetuje njegov skeptični prijatelj Luka, naj vendar poskusi potovanje

v Koromandijo. Ta svet je sicer najboljši od možnih svetov, škoda le, da ne obstaja. Tone pa je drugega mnenja. Če je najboljši od vseh svetov, potem mora tudi obstajati. In tako se odloči za potovanje v Koromandijo. Pred svojim odhodom pa doživi divje avanture v nekem baru, v prepiru pobije na tla Predstojnika, v strastnega socialista maskiranega stremuškega malomeščana in se nato zaplete v ostro prerekanje z nekim še bolj čudnim gostom, s hudičem, s svojim vesekoz skeptičnim drugim jazom. Groteskna komedija vzbuja miselne asociacije z Becketovim *Cakanjem Godota*, vendar je pisana v konkretnejši bližini z vsakdanjo resničnostjo.

Smoletovo najboljše gledališko delo in najboljšo, kar je bilo izza Ivana Cankarja napisane v klenem, poetičnem dialogu, je njegova *Antigona*, pesniško domiselna parafraza Sofoklejeve enakoimenske tragedije.

Osebe, konflikt in potek dejanja so isti, bistveno nova pa je okolnost, da je naslovna junakinja sicer vzrok vsega tragičnega dogajanja, sama pa na odru ne nastopi. *Antigona* ali s večno živa družbena vest je čista, brezkompromisna akcija, katere današnji svet sploh ni več sposoben. *Antigonino* nenastopanje na odru pa ima za posledico bistvene deformacije nastopajočih oseb. *Theresias*, ki je v tej igri najbližji svetovalec kralja Kreona, je oportunističen dvorni minister, pri Sofoklu nekoliko brezbarvni in plašni Haimon je tu izrazit uživač, ženskar, pravi princ pohotnik. In *Ismena*, po svoji naravi koketna in nečimrna kraljična, ne vztraja do konca na strani svoje sestre, ko vidi, da je njen položaj in sloves na dvoru zaradi *Antigoninega* vedenja ogrožen, preide na *Theresiasovo* stran. Najbolj zanimivo je naslikan Smoletov Kreon. Ni nepopustljiv samodržec kakor pri Sofoklu, marveč je preje moderen vladar, v čigar srcu se prerekajo liberalni in iliberalni notranji glasovi. V začetku je voljan *Antigono*, to je živo družbeno vest rešiti, ko pa njena brezkompromisna trma povzroči na dvoru pohujšanje, jo pusti pasti.

Med problemskimi dramami te pisateljske skupine je imenovati še dve drami: *Primoža Kozaka* *Dialoge* in *Afero*.

Kozakovi Dialogi so dramatična diskusija o zloglasnih Stalinovih procesih in to v dosledno stilizirani obliki, brez vsakih historičnih aluzij, kot potek nekega politično absurdnega mehanizma.

Od trinoške blaznosti vzdobujeni veleizdajniški procesi se proti koncu prevržejo v groteskno absurdnost. Nepričakovana rotacija v najvišjih oblastnih položajih napravi iz prejšnjih obtožiteljev jetnike in prejšnji jetniki postanejo obtožitelji ali pa so, kolikor so že mrtvi, na kar najbolj veličasten način rehabilitirani.

Kozakova Afera ima za svoj sužet tragiko sleherne revolucije. Prizorišče drame je neka fiktivna Zgornja Italija, in nastopajoči so poveljniki neke partizanske bojne enote. Na videz gre za spor o pristojnosti med političnim komisarjem Jeremijo in operativnim komandantom Simonom, v resnici pa za mnogo večji problem, za tezo realne ali idealne revolucije. Zagovornik idealne revolucije, Simon, skuša spraviti v sklad svojo revolucionarno početje s svojim idealom revolucije, njegov antagonist, politični komisar Jeremija, pa se zadovoljuje s tem, da more realno revolucijo, to je polastitev oblasti, obvarovati pred vsakim samovoljnim ogrožanjem.

V teku ostrega prerekanja za in proti, ki dobi kmalu značaj kazenskega postopka proti Simonu, skoči ta, da bi se rešil k svojim bojnim enotam, skozi okno sodne dvorane in je na begu ustreljen.

Oba antagonista, Simon in Jeremija, sta v tem problemskem sporu hkrati zmagovalca in poraženca. Simon je zmagovalec, ker pri nadaljnem revolucionarnem boju, ki deformira revolucijo samo, neče več sodelovati in je hkrati poraženec, ker njegova realna predstava revolucije ne zmaga. Jeremija je zmagovalec, ker je realno revolucijo, to je polastitev oblasti, obvaroval pred vsako individualno samovoljo, toda za previsoko ceno, ko podredi živo človeško misel realni revoluciji.

Kozakove drame se odlikujejo predvsem s svojim dosledno antitetičnim, kot britev ostrim dialogom.

Mlada pisateljska skupina dela tudi svoje avantgardno gledališče, po zgledu Ionesca, Becketta in Albeeja. Vendar je bistvena razlika med Beckettovo metafizično svetlobno zasnovo ali med Ionescovim surrealističnim razkazovanjem potujevanja človeške individualne zavesti po novodobni tehnificirani masovni civilizaciji. Izhodišče te avantgarde je bolj socialno filozofske narave in išče tal za absurdno, groteskno tega sveta pri mladem Marxu, pri njegovi misli o alienaciji vsega notranje človeškega po delu. Tako je igra Stavba Marjana Rožanca drama, po delu in delovnih razmerjih odtujenih ljudi. »Jetniki« Petra Božiča prikazujejo z ontološko vodeno dialektiko absurdnost sleherne svobode človeške vesti in dejanja in istega avtorja »Vojaka Jošta ni« absurdnost človeškega lastništva. Torej mnogo socialno filozofske ideologije in žal zelo malo umetniškega mesa, predvsem malo humorja, ki dela prav Ionescove igre tako atraktivne in ki celo v Beckettovih mračnih igrah blisketa kot črni humor.

V novejši slovenski kvalitetni dramatikii prevladujejo torej resne ali pa groteskne problemske drame, vse bolj ali manj mereče na absurdnost današnje eksistence. Ne navdušujem se za dramatiko smetnjakov, vendar ne morem zanikati vzročne zveze teh groteskno pesimističnih iger z našim današnjim svetom, s svetom brez notranjih obveznosti in vezi. In ali ni absurdno, ki tako rado straši po današnjih odrih, zgolj hrbtna stran nekdanjega absolutnega, svetobolna krinka za vse kozmično urejeno in smotno, ki ga naš čas tako pogreša, ali se ne zrcali v tem absurdnem neko potajeno, prikrito hrepenenje po človeško individualnem in sproščnem, ki ga tehnična civilizacija dvajsetega stoletja grozi uničiti. Tako je absurdno vendarle neki možni most, zveza ne le z bodočo bolj spodbudno podobo dramatike, marveč tudi z bodočim notranje človeško zopet čislajočim človeškim rodом in temu upanju se vzlic vsemu nečemo odreči.

Dolina nešteti radosti

Lado Kralj

1.

To razmišljanje si bo prizadevalo, da bi ob pojavu farse Mirka Zupančiča, *Dolina nešteti radosti*, seglo skozi pojav sam, mimo literarno teoretične in gledališko praktične kritične odobritve ali odklonitve in se soočilo z vprašanji, ki jih vzpodbuja to Zupančičevo delo v februarju leta 1965 in ki se zde vznemirljivejša od golega kritiškega posla. Vprašanja, ki nas tako obletavajo, so tale: kakšna splošna struktura, torej kakšna kulturnopolitična situacija, in kakšna posebna struktura dramskega avtorja Zupančiča je ustvarila to farso? In naprej: kaj ta farsa za to splošno in to posebno strukturo pomeni?

Temeljna postavka, iz katere to razpravljanje izhaja, je neki poseben odnos do *sodobne* literarne in še posebej gledališke ustvarjalnosti. Ta odnos postavlja v prvo vrsto stopnjo in mero avtorjevega tveganja pri snovanju besedne umetnosti. To tveganje je bralcu ali gledalcu pristopno in razvidno že ob prvem neposrednem srečanju z literarnim delom in ga ni mogoče ujeti v okvir oblikovne ali vsebinske analize.

Mišljeno je tveganje, ki ga ustvarjalec upravlja, ko s svojim snovanjem prestopa meje, kakršne mu postavlja družbena in zasebna nujnost, ki je njegovo življenje: pa najsi se bo lotil poskusa prevrednotiti neke ustaljene družbene norme ali neki okameneli odnos do literarnega snovanja, ali pa bo začutil neko lastno nezadostnost v odnosu do sveta in bo šel na pot iskanja novega odnosa. Takšno spreminjanje lastnega odnosa do sveta je še posebej tvegano, odločilno in vznemirljivo, kajti ko je ustvarjalec ta odnos podvrgel preizkusu sveta, je z njim podvrgel in tvegval pravzaprav vse, kar mu je doslej omogočalo duhovno ustvarjalno eksistenco.

Literarna ustvarjalnost, ki opušča omenjeno tveganje, ostaja v okvirih reprodukcije sveta, kakršen se avtorju prikazuje, ponuja, vsiljuje ali nanj pritiska. Takšna je ta ustvarjalnost bodisi zaradi pomanjkanja ustvarjalne potence, zaradi posebnega popustljivega, spravljivega ali razočaranega koncepta do literarnega ustvarjanja, ali pa zaradi zvijačnega mešetarskega spoznanja, ki literarnemu ustvarjalcu odsvetuje prizadevanje po preseganju, če hoče ohraniti svoj posebni družbeni in materialni stanovski položaj.

Poudariti je treba, da kriterij tveganja ni istoveten s kriterijem estetskega vrednotenja. Res je sicer, da literatura, ki opušča tveganje, redkokdaj doseže omembe vredno estetsko kvaliteto, vendar se ji lahko kdaj posreči, da ustvari bolj ali manj spodobno branje v okvirih normativne estetike. Po drugi strani se lahko litrarno delo hvali še s tolikšnim tveganjem, pa vendar kot celota ni nič drugega kot torzo, nedorečenost, polom besedne umetnosti. Pa vendar: čeprav je takšna besedna umetnost polomljena in okleščena, čeprav je skorajda poražena, je še vendar lahko močno, pristno pričevanje o svojem avtorju in svoji dobi, še vedno omogoča doživetje in ustvarja komunikacijo. Zatorej bomo na tem mestu literaturi, ki opušča tveganje, odvzeli naslov besedne umetnosti. Ostali del preletstva bo opravil čas.

O Zupančičevi farsii Dolina nešteti radosti sodimo, da jo opredeljuje element tveganja, ki rezultira iz razvoja avtorjevega odnosa do položaja umetnika v družbi.

2.

Oglejmo si ta razvoj od leta 1960 do 1965, od alegorične igre Rombino, žalostni klovn, do Doline nešteti radosti. Vmes se v letu 1962 pojavi ibsenovka Hiša na robu mesta, ki za naše premišljanje nima večjega pomena, razen posameznih znakov razkroja romantično zaupljivega odnosa do sveta.

Zupančičev odnos do umetništva in družbe, kakor se ta izkazuje v Rombinu, je mogoče najbolje opredeliti z izrazom romantični humanizem. Pri tem skuša ta oznaka zgolj kar najbolj ustrezno zaobseči Zupančičevo ustvarjalno pozicijo in se vzdržuje namena, da bi ideološko razvrednotila ali blagoslavljala.

Ko označujemo Zupančičev ustvarjalni odnos do sveta z romantičnim humanizmom, imamo v mislih tisti romantični odnos umetništva do družbe, ki je dediščina slovenske literature in s katerim se je najuspešneje bojeval in z njim skorajda opravil Ivan Cankar. Ta odnos se je, razumljivo, močneje spet pojavil v slovenski povojni literaturi, zakaj prav vzpodbujala ga je disonanca med revolucijskimi iluzijami in dnevno prakso. Ta odnos podstavlja, da se v jedru pojavov in razmerij, torej družbe, skrivata imanentna dobrota in pravičnost — saj vendar ne more biti drugače, ko družbo sestavljajo ljudje, ljudje pa ne morejo biti a priori slabi. Osnovno izhodišče torej ni takšna ali drugačna, veljavna ali zaradi popačenih medčloveških odnosov neveljavna družba, temveč abstraktni dobri človek. To osnovno izhodišče je tudi ustvarjalčev credo, je po njegovem mnenju edina trdna točka, ki mu omogoča umetniško eksistenco.

Tak avtor torej ne registrira družbenih odnosov neposredno, z evidenco, temveč z nekim vnaprejšnjim vedenjem o sestavnih delih te družbe, tj. dobrih ljudeh. Vendar pa se mu ta sestav prikazuje kot vseskoz nepriimeren in nečloveški. Tu je avtor prispel do Rubicona: ali se bo zvičajno odločil, da je nadaljnje prodiranje nevarno tako za njegovo duhovno

kot za njegovo materialno eksistenco, in bo zasnoval svoj umetniški svet tako, da bodo v njem nastopali »človeški«, dobri posamezniki, ki jih ogroža neko metafizično, nečloveško, tuje zlo, in bodo pri tem ostajali posamezniki zaradi pravilne zunanje ideološke usmeritve skoraj vedno zmagoviti; ali bo prenesel princip dobrega človeka povsem vase in prepuščal ideološkemu principu, naj uravnava metafizično zlo;

ali pa bo začel iskati neveljavnost, nezadostnost tako v sebi kot v družbi.

Zupančičev Rombino, »žalostni klovn in pajac«, je »čustveno razgibana natura«, ki pride v rodno Aretino ponudit in darovat svoje umetništvo. To pa je Aretincem tuje in zoprno, zakaj po besedah enega njihovih starešin je »največji humanizem služiti domovini«. V rodnem kraju torej Rombinu ni mesta, zato se napoti »v prihodnji svet iskat ljudi (in kos sreče zase) in za svojo Kolombino«. Pri tem svojem romanju zaide v svet »supercivilizacije, superekonomizacije in superstandardizacije«, kakor ga označuje Zupančič v spremni besedi. Tudi tu ni prostora za tiste Rombinove humanistične prvine, ki mu jih nalaga avtor: »ljubezen, prijateljstvo, navdušenje nad poezijo«. Superstandardizirani svet je zelo nezaupljiv do »človekovega intimnejšega, notranjega in čustvenega sveta«, če ga njegov nosilec ni pripravljen prilagoditi in staviti v službo. Tudi na tej postaji romanja pade Rombinov humanizem pod stražo in v zapor, na svobodo pa se ne reši morda zaradi lastnega delovanja ali zaradi spremembe v zunanjem svetu, ampak mu omogoči pobeg docela romantično naključno posredovanje Kolombine, večnega ženskega in erotičnega principa, in celo to z dopustitvijo dveh dobrih predstavnikov zlega sveta, nevojaškega vojaka Duma in vojaka Buma.

Ta rešitev romantičnega humanizma iz zlega sveta je komajda verjetna in prepričljiva, še bolj utopičen pa je končni, pravi humani svet, ki ga Rombino po napornem romanju vendarle najde: »naselje kovačev«, svet, v katerem so ljudje »človeški zaradi blagostanja, pa ne dovoljujejo blagostanja brez človečnosti«. Tu si mora Zupančič sam priznati: »Utopija? Morda, Rombino se je zanjo odločil.« V tem svetu se znajdejo vsi dobri ljudje iz prejšnjih svetov, za zle pa v njem ni prostora. Ta »svet je za Rombinov obstoj, oziroma za obstoj humanizma, ki ga nosi s seboj, nujen. Človek ob človeku — to je bistvo.« (Spremna beseda.)

Zupančičev romantični humanist je v iskanju sveta, ki bi našel mesto za njegov humanizem, prepotoval dva stvarna, neustrezna svetova in jima komaj ušel, ter si je izvolil utopični svet, »svet, v katerega verjame, a še ni ustvarjen«. Ob soočenju romantično humanega odnosa do sveta in realnega sveta si prvi lahko najde eksistenco le v utopiji. Da pa ta utopija, v kateri umetnik Rombino »ni več pajac in klovn«, temveč človek, ni Rombinova poslednja, pomiritvena postaja romanja, daje slutiti sklep igre: Rombino ne namerava ostati v varnem zavetju tega sveta, v svoji pesmi napove, da gre spet naprej, »v svet, v novi svet, kos sreče iskat«.

Zupančičev umetniški odnos do sveta, kakor se kaže v alegoriji o Rombinu, smo torej imenovali romantični humanizem zato, ker temelji na klasičnem dualizmu umetništva in družbe, obenem pa predpostavlja apri-

orno pravilno uravnanost sveta, ki jo je treba le prav poiskati, prav najti. Osnovna vrednostna kategorija tega sistema je človek kot vnaprej dober človek. Vse družbene deformacije, ki se zaletavajo ob romantičnega humanista, so le začasne in naključne postaje na poti do absolutne človeškosti. Osnovna je torej neka mistična vera v namišljenega, nebivajočega človeka, in ta vera se ne vprašuje po vzrokih konkretnih družbenih deformacij okrog sebe. Ta humanizem komaj vidi družbo, kakršna je, kajti ves že živi v družbi, kakršna bo. Umetniška poštenost pa mu ne dopušča, da bi se s to utopično, čeprav na videz eksistenčno nujno pozicijo zadovoljil ali jo celo postavil v službo ideologije. Zato se vprašuje po ustreznosti svoje pozicije, in preizkusi mu dokažejo, da je ta mogoča le v utopiji, torej nična. Zaključek alegorije o Rombinu nam napoveduje nadaljnje iskanje.

Povsem realistično zasnovana ibsenovka Hiša na robu mesta iz leta 1962 je v tem iskanju celo korak nazaj, saj se zdi, da se v celoti ujema s slovensko povojno mešetarsko-sentimentalno dramsko produkcijo. Novo je pri njej le neko čehovsko občutje vsesplošnega razpadanja vsakršne življenjske vrednote in komajda pričujoč delež obveznega tributa ideologiji, kakršen je sicer za tako dramatiko značilen. Na nekaterih mestih se v dramo že vtihotaplja spoznanje, da je romantično humanistična pozicija le neustrezna fikcija, ki omogoča, da z njo uspešno trgujejo manipulanti resničnega, stvarnega sveta: »Tujci smo, tujci. Humanizem so vzeli v zakup akademiki in zdaj vneto razpravljajo, kateri od vseh humanizmov je najbolj humanističen.«

3.

Farsa Dolina neštétih radosti pa je popoln prelom s pozicijo romantičnega humanizma, tragičen, boleč obračun in spoznanje o neustreznosti, neresničnosti te pozicije. Je odprto, neposredno, zaradi bolečine groteskno pretirano zrenje. Pogled se je iz daljne meglene perspektive zapičil naravnost v bestialni mikrokozmos situacije.

Osrednje spoznanje tega kreativnega akta velja razkritju, da je bil ves skrbno in naporno zgrajeni sistem o dobrem človeku, ki je bil vse doslej po umetnikovem mnenju nujen in neodtujljiv njegovi socialni in moralni eksistenci, da je bil ves ta sistem predmet in sredstvo najbolj banalnega prekupčevanja z dušami. Vsa dolinska »elita«, vsa dolinska »sublimacija narodove bodočnosti« terorizira in mešetari s pomočjo principov, ki jih je posredno in nehote pomagal afirmirati on sam. In medtem ko je Rombino, povrnjenec v Aretino, propagiral in iskal »človeka«, mora Andrej, povrnjenec v Dolino, sprevideti, da se v imenu tega abstraktnega človeka in iz njega izvedenih abstraktnih principov dogajajo kar najbolj nečloveške reči, cinično brutalen teror in barbarsko primitivno politikantstvo. Princip dobrega človeka in princip ohranitve dobrega človeka sta se spremenila v ljudožerskega boga, ki se mu v prid nesmiselnega višjega principa darujejo živi ljudje, Rombinova zahteva po dobrem človeku pa je bila cinično zlorabljena in groteskno sprevržena v lastno

nasprotje: »Človek je človek samo, če je človek.« »Lahko poginejo ljudje, ampak principi morajo ostati.« Da bi ohranila te principe, grize dolinska »izvršna oblast« »vratove, noge, ušesa«. Kajti: »Kdo bo koga požrl, to je dandanes narodna poezija.« Dolinska elita je »storila, kar se je dalo: nekaj smo že pokončali, ostalo še bomo!... Potihoma vladamo, a krepko!«

Zupančičev iskalec humanizma je torej spremenil zorni kot zrenja sveta, in tam, kjer si je bil poprej zamišljal vnaprej dobro in človeško uravnani svet, ki ga vodi in uravnava neka višja človeška ideja, bodisi telesna bodisi metafizična, je uzrl infernalni, groteskno spačeni mikrokozmos dejanskega sveta. Lirična alegorija se je sprevrgla v farso, Naselje kovačev v Dolino neštetih radosti. Himnično sprejemanje sveta se je spremenilo v tragično groteskno. Peter, pomočnik pri intrigi, ki ga prav tako kot Andreja, iskalca humanizma, lahko štejemo za delnega izpovedovalca avtorjevega odnosa do sveta in njegovih intencij, je prišel do grenko uporniške odločitve: »Rad bi se maščeval za nekaj, kar so zapravili drugi. Intriga, ki smo jo skovali, je zame protest. V današnji igri sem postranski, a zdržal bom v Dolini, mislil bom naprej.« In tik za tem ugotavlja še z grenkejšo ironijo: »Kar vidimo zdajle, je le drobec dolinske resnice. Ta je še hujša, veliko hujša.«

Pri pogumnem in tveganem preizkušanju ustreznosti romantično humanističnega principa o dobrem človeku je Zupančič doživel polom tega principa, zatorej tudi prelom v sprejemanju sveta, in priče smo avtorjevi grozi in osuplosti nad novo razkritim svetom. To je došledno izvedeno in tvegano ustvarjalno dejanje, ki spreminja ustaljene dimenzije in obvezuje tako njega kot publiko, ustvarja torej v tej sferi neko močno in prvobitno komunikacijo. Vendar je Zupančičevo reagiranje na ta svet, katerega groteskno popačenost je razkril, ostalo še malone docela romantično.

To drugo, romantično sfero farse, ki jo Zupančič zavestno in namerno ohranja, si bomo najlaže ogledali, če farso primerjamo s Cankarjevim Pohujšanjem v dolini šentflorjanski, kajti tu si je Zupančič ne samo sposodil motivni okvir, šlo mu je očitno za nekaj veliko pomembnejšega: nadaljevati problematsko temo razmerja med intelektualcem in vladajočo plastjo družbe, in to v novih, socialno in ideološko spremenjenih razmerah. Primerjava nam kaže, da je Cankar prav v tej farski v letu 1907 skoraj docela prešel svojo romantično uporniško pozicijo in jo prenesel na neki višji, mnogo bolj suveren in celosten nivo. Primerjajmo Cankarjevega Petra in Zupančičevega Andreja: oba so bili rojaki v mladosti pregnali in oba se zdaj vračata. Cankarjev Peter se vrača zato, da bi napravil dokončni obračun, opravil s preteklostjo, s svojim odnosom do dolinske elite, se poslednjič suvereno spoprijel z njo, in nato za vse večne čase zaživel v nekem drugem odnosu, mimo nje in nad njo: »Zamalo je umetniku, da bi nad to golaznijo kraljeval!« In še: »Sovražil sem in ljubil; zdaj se smejem, ker sem sám!« V navodilih gledališkemu intendantu opisuje Cankar Petra takole: »Patetičen ni *nikoli*, tudi ne v tistem verzu drugega akta, ko se nenadoma zasveti v njegovem spominu srd in bolešt preteklosti (... domovina, ti si kakor vlačuga; kdor te ljubi, ga zasmee-

huješ! itd.); tudi v teh verzih je poleg vsega srda še zmerom nekaj ironije.« Opis Petra v seznamu oseb prav tako priča, da Cankar ni imel v mislih takšnega grotesknega spopada, ki bi bil porojen iz bolnega srca in neutešene romantične pododbe o položaju umetnika, temveč nekaj povsem drugega: »Redi in debeli se od akta do akta.« Gre torej za farso, ki postavlja stvari na njihovo mesto, in umetnik Peter dobiva pri tem uteho in zadovoljstvo, bolesti toliko kot nič, kajti ves že živi v neki novi, pristnejši, bolj celostni človeški sferi, in v odnosu do banalno-nevarnih običajev šentflorjanske elite je kar najbolj suveren.

Zupančičev povrnjenec Andrej je drugačnega kova: ta ne bi hotel Dolincev zgolj osmešiti, jim v zrcalu pokazati njihovo podobo, temveč se ukvarja tudi z mislijo, kako bi jih ob tem spreobrnil. Mnogo bolj stvarna Milena, pendant Cankarjeve Jacinte, ga pred tem poskusom svari: »Ti bi rad pomagal Dolincem, jaz bi rada pomagala tebi. Svet ni sestavljen po tvoji podobi. To bi ti rada dopovedala, zato se udeležujem igre... Ti si vernik, zato boš prej ko slej končal na vislicah.« Takšna Andrejeva uporniška dimenzija seveda v spopadu z mikrokozmično dolinsko elito ne more najti ustreznega suverenega mesta, zato Andrej v tekstu skorajda ni prisoten in se omejuje le na posamezne patetične izbruhe. Njegovo vlogo v celoti prevzame Milena, ki pri Zupančiču ni niti simbolizirana umetnost niti pohujšanje, temveč predvsem praktično in razumno žensko bitje, ki se ukvarja z Dolinci »iz gole radovednosti... Ljubim igro in pustolovščine.« Na Dolince je ne veže noben globlji eksistencialni odnos, zatorej se vede kot radoveden turist in kot krotilec v cirkuški maneži obenem. Kot nosilka realnega spopada tudi ona ni prisotna.

Docela romantično naiven nasledek tega neprisotnega spopada je dejstvo, da se Andreju končno vendarle izpolni želja: pod bestialno prekanjeno in primitivno skorjo dolinske mentalne strukture je Zupančič vendarle ohranil kanček principa dobrega človeka, kajti ob koncu si dva Dolinca vzameta nauk k srcu in se spreobrneta. Andrejeva romantično humanistična misija je dosegla torej ustrezen utopično neveljaven uspeh.

4.

Ceprav nekako ne spada v okvir tega razmišljanja, pa je celotni podobi v korist vendarle potrebno pridati še pridržek tradicionalno dramaturške narave: gre za odrsko funkcioniranje dramskih oseb. Primerjajmo še enkrat Rombina in Dolino, alegorijo in farso. Alegorija in farsa sta si v sorodu kot pridna in objestna sestra, sta istovrsten izraz dveh povsem različnih življenjskih občutij. Obe uporabljata izražanje v podobah, v nasprotju s simboličnim izražanjem pa to izražanje ne »pomeni« neke zadaj skrite reči, temveč je ta reč sama, prestavljena v čutno dojemljivi predmetni svet. Ta zvrst torej zahteva, naj bo vsaki izmed dramskih oseb ostro določen in začrtan njen alegorizirani obseg: človeškost, nečloveškost, ljubezen (ali v klasični alegoriji: krepost, ošabnost itd.). Pri Rombinu se je Zupančiču to prav dobro posrečilo, in odrsko dogajanje je mikavno

in učinkovito. Tam je imel namreč Zupančič še opraviti z urejenim, torej skladno diferenciranim, čeprav utopičnim svetom. Ob Dolini nešteti radosti pa je bil prisiljen skočiti iz urejenosti v kaos, ki ga žal ni zmožgel zadovoljivo obvladati. V zverinjaku popačenih medčloveških odnosov so se mu osebe izmuznile iz rok, izgubile medsebojne različnosti in se zleile druga z drugo ter tako odtegnile možnost močnejšega odrskega učinkovanja. Vsi Dolinci so z malenkostnimi izjemami zamenljivi drug z drugim, prav tako Andrej in Peter. To dejstvo bi samo na sebi lahko bilo imeniten dramaturški domislek, vendar bi ga bilo treba izpeljati z docela drugačnimi sredstvi. Tako pa vzbuja občutek nepreglednosti, neobvladovanja in odvečnosti oseb, in resno ovira odrsko učinkovitost.

5.

V tem poskusu kritičnega razmišljanja smo se zavestno ogibali komunikativnega odnosa med avtorjevo farso in občinstvom in se osredotočili na odnos med avtorjem in njegovim delom, Skušajmo povzeti sklepe:

— avtor je s tveganim vdorom v lastni doživljajski svet pogumno in pošteno izpričal svojo socialno-eksistencialno stisko, torej pričuje tudi o stiski dobe, v kateri je delo ustvarjal;

— avtor pri reagiranju na to stisko ohranja svojo romantično uporniško pozicijo, ki ni v skladu s perspektivami preraščanja te stiske, kakor se nam kažejo danes in kakor jih je ob podobnem primeru nakazal že Ivan Cankar;

— obe komponenti se izražata v umetniški vrednosti in učinkovitosti Zupančičeve farse Dolina nešteti radosti. Ta je pristna in prepričljiva pri grotesknem, drznem bolečem prikazovanju popačene družbene situacije, in docela neustrezna pri zapletanju in razpletanju akterjev te situacije.

Posvetovanje o sociološkem raziskovanju komune v Jugoslaviji

Ljubljana 25.—27. jan. 65

Inštitut za sociologijo in filozofijo pri univerzi v Ljubljani je v sodelovanju z Inštitutom družbenih znanosti iz Beograda organiziral posvetovanje, ki so se ga udeležili skoraj vsi raziskovalci — in še drugi zainteresirani posamezniki, ki se ukvarjajo s problematiko komune v Jugoslaviji. Namen tega posvetovanja je bil, da dobimo pregled raziskovalne dejavnosti, ki je sedaj v toku, da vzpodbudi tesnejšo koordinacijo in sode-

lovanje in da nakaže tudi orientacijo za nadaljnje bolj sistematično in teoretično poglobljeno raziskovanje komune.

Kljub temu, da komuna predstavlja enega od temeljev celokupnega družbenopolitičnega sistema, eno od osnovnih enot socialistične demokracije in samoupravljanja, dosedaj namreč njena vloga še ni dobila ustreznega izraza tudi v znanstvenem raziskovanju in družbenoslovni literaturi. Dosedaj skorajda nismo še imeli dela, ki bi sistematično, induktivno — analitično obravnavalo komuno kot specifično družbeno skupnost in probleme njenega ostvarjanja. Zato — po mnenju organizatorjev tudi takšno posvetovanje lahko predstavlja pomemben korak naprej —

a) — kot pobuda za hitrejše, odločnejše in pravilnejše pristopanje k empiričnem raziskovanju in

b) glede na rezultate oz. gradivo, ki ga že samo lahko nudi.

Sam potek posvetovanja, kot tudi delo, ki je sedaj v teku (sodelovanje šestih institucij in okrog dvajset raziskovalcev) nas v tem povsem potrjuje. Na tem mestu lahko nakažemo le vsebinsko usmerjenost in številnost problemov, ki so bili predmet posvetovanja.

Udeleženci so pripravili 28 referatov, ki so jih na kratko povzeli na tridnevnem posvetovanju; na tej osnovi pa se je odvijala tudi živahna diskusija o posameznih temah. Nekateri referati so posegli v splošno — teoretična vprašanja raziskovanja komune npr.: dr. L. LUKIČ — »Poizkus teoretičnega definiranja komune«, Z. MLINAR — »Komuna kot predmet sociološkega raziskovanja«. Drugi so obravnavali problematiko odmiranja oblasti na ravni komune npr. J. Jerovšek — »Distribucija družbene moči v komuni«. Več referentov je obravnavalo strukturne vidike komune kot specifične družbene skupine (M. Janičičević, P. Jambrek idr.). Trije referati so posegli še posebej v problematiko ekološke oz. geografske strukture komune (dr. V. Klemenčič, dr. M. Jovičić, T. Stefe). R. Marinković je osvetlil nekatere probleme, ki se pojavljajo v odnosu komune do globalne družbe. Več referatov se je nanašalo na vprašanja, ki se pojavljajo v zvezi z družbeno participacijo občanov (npr. M. Kroflič: »Družbena participacija žena v samoupravljanju«, S. Tomić idr.) in v zvezi z njihovo informiranostjo (Ž. Tanić: »Informiranost občanov o komuni«).

Poleg tega so referenti obravnavali tudi delovanje posameznih institucij (tako kot npr. občinska skupščina — N. Jovanov, ali zborov volivcev — T. Klemen) in njihovih medsebojnih odnosov (dr. M. Golob, J. Županov, dr. O. Kozomara).

Komuna kot predmet sociološkega raziskovanja

Zdravko Mlinar

Splošna označba komune

Marksistični klasiki so izoblikovali koncept komune predvsem z mislijo na način upravljanja skupnih zadev, ki jih imajo prebivalci na določenem teritoriju. Komuna kot skupnost naj bi bila tista oblika družbenega sožitja, v kateri bi ne bilo več že tradicionalnih oblik državne oblasti. Prav s tega vidika se tudi mi lotevamo empiričnega raziskovanja komune.

Problem skupnosti torej povezujemo s problemom oblasti in v zvezi s tem ugotavljamo, da državna oblast izključuje resnično skupnost, tako kot jo samoupravljanje že predpostavlja. Glede tega smo si sicer v navzkrižju z nekaterimi dokaj razširjenimi sociološkimi pojmovanji »skupnosti«. Bodisi da vzamemo Tönniesovo »Gemeinschaft« (vis-à-vis Gesellschaft), bodisi Sorokinovo »kumulativno skupnost« (v nasprotju z agregati, razčlenjenimi na »funkcionalna združenja«), ali Mac Iverjevo pojmovanje skupnosti, nobeden od teh najbolj znanih sociologov, ki so se nadrobneje ukvarjali z družbenimi skupnostmi, ne vključuje v svoj koncept tudi pogoja, ki smo ga nakazali. Njihovo opredeljevanje gre v drugo smer — predvsem označujejo širino, globalni značaj skupnosti in pa tesnejšo medsebojno povezanost njenih pripadnikov (kohezivnost). Iz zgledov, ki so jih uporabljali, ali pa — kot recimo pri Tönniesu* — iz posebej razloženih značilnosti tega tipa družbenih skupin izhaja, da so označevali s pojmom »skupnost« tudi družbene skupine, v katerih se je kazala izrazita dominacija določenih posameznikov nad vsemi drugimi.

Ze Rene König** je opazil, da celo sociologi pogosto enačijo take postavke ali nepreskušene sodbe z dejansko obstoječim, tako da si npr. niti ne zastavljajo vprašanja, ali prebivalci določenega naselja zares sestavljajo skupnost, temveč štejejo to že za samo po sebi razumljivo. Znano pa nam je, da so (bile) npr. vasi kljub svojemu fizičnemu videzu (strnjeno naselje),

* Tönnies je celo idealiziral patriarhalno dominacijo kmečkih gospodarjev v družini oz. na vasi.

** Rennée König, »Grundformen der Gesellschaft: Die Gemeinde«, Rowohlt, Hamburg 1958.

kljub medsebojni bližini in medsebojnemu poznanju vaščanov v družbenem pogledu lahko razredno razcepljene na dve povsem nasprotujoči si skupini.

Cetudi se torej strinjamo z drugimi karakteristikami, ki jih pripisujejo »skupnosti«, nikakor ne moremo priznati za resnično skupnost vseh tistih vrst ali primerov družbenih skupin, ko se kaže diferenciacija njihovih članov po kriteriju oblasti. Oblast je namreč praviloma znamenje, da so posamezni člani nepopolno integrirani v dano družbeno grupacijo. Intenziteta integracije članov v skupino je eden izmed osnovnih podatkov o obstoju ali neobstoju skupnosti. Sele v okviru resnične skupnosti pa je po marksistični zamisli mogoča tudi resnična osvoboditev človeka.

V sociološkem postopku za preučevanje komune torej komuno najprej označujemo kot *družbeno skupino*. S tega zornega kota nam lahko rabijo splošne sociološke ugotovitve o družbenih skupinah. Ker pa je dosedaj zbrano znanje o družbenih skupinah nasploh razmeroma skromno ali presplošno, da bi lahko bilo osnova za konkretno empirično raziskovanje, je treba nakazati še določnejše in bolj specifične navezave na celotni konceptualni sociološki sistem.

V tem pogledu komuno določnejše označujemo s tem, da je — kot smo že nakazali — kvalificirana oblika družbenih skupin, tj. *družbena skupnost*. Kot skupnost se komuna razločuje tako od družbenih ustanov kot od raznih združenj. Pripadnike komune družijo ne le ta ali oni specifični interes (to npr. velja za člane združenj), družijo, povezujejo jih osnovne okoliščine skupnega življenja. V njej poteka ne le ena specializirana dejavnost, temveč skorajda nepregledna vrsta dejavnosti. Komuna je torej *multifunkcionalna* družbena tvorba.

Ugotovitev, da je komuna globalna multifunkcionalna družbena grupacija, ki relativno celovito zajema življenje svojih prebivalcev, kaže na eno od značilnosti komune kot skupnosti; hkrati pa moramo opozoriti še na drugo. Četudi živijo neki prebivalci pretežni del svojega življenja znotraj določene skupine, ta skupina še nima nujno značaja skupnosti (če so npr. med njimi velika nasprotja; če eni izkoriščajo druge ipd.). Sele na podlagi medsebojne povezanosti prebivalcev se izoblikuje *visoko kohezivna* skupina, ki je lahko resnična skupnost. Gre torej za skupnost, v kateri prevladujejo procesi sodelovanja in solidarnosti, ne procesi nasprotovanja ali boja.

Tako se torej tudi teorija in metodologija raziskovanja kohezivnosti (integracije) vključujeta v instrumentarij sociološkega raziskovanja komune.

Potrebni pa so nam še nadaljnji elementi (kriteriji) za določnejšo opredelitev komune. Uvodoma smo že nakazali, da je izhodišče marksističnega razpravljanja o komuni predvsem način, kako prebivalci upravljajo svoje skupne zadeve. Gre za skupnost, v kateri prebivalci sami, ne pa posebni državni organi ipd., rešujejo vprašanja, ki nastajajo zaradi njihovega skupnega življenja na določenem poročju. Če je v drugem pomenu sploh še mogoče govoriti o pravih skupnostih, se torej komuna od njih

razločuje po tem, da je skupnost z *razvitim samoupravljanjem*. Med najsplošnejša znamenja komune kot družbene skupine lahko nazadnje prištejemo še njeno *teritorialno dimenzijo*. Komuna je nujno vezana na določen teritorij, ki (praviloma) obsega mesto kot teritorialno središče in podeželska naselja, ki so zajeta v njegovo gravitacijsko področje.

S tem smo nakazali le najbolj približno uvodno opredelitev komune, ki nam omogoča, da lahko razpravljamo naprej. *Komuna je tip globalne (multifunkcionalne) in močno kohezivne teritorialne družbene skupine prebivalcev mesta in podeželja, ki samoupravno ustvarjajo možnosti za ustrežanje skupnim potrebam in za vsklajevanje različnih interesov.*

S to opredelitvijo nakazujemo glavno specifičnost komune, ki se kaže v njenem samoupravljanju in njeni kohezivnosti (kar kaže na skupnost). Obenem pa jo razmejujemo od »krajevnih skupnosti«, ki obsegajo ožje področje le podeželskih ali le mestnega naselja. Prav tako je razmejena tudi od večjih teritorialnih družbenih enot (regija, republika...).

Značilne poti za sociološko raziskovanje komune

Gornja opredelitev pa vseeno še premalo razčlenjuje komuno kot predmet sociološkega raziskovanja. Da bi lahko bila vodilo za empirično raziskovanje, bi jo bilo treba »operacionalizirati«. Potrebno bi bilo natančno določiti vsebino razmeroma zelo abstraktnih in nedoločnih pojmov, kot so: globalen, multifunkcionalen, koheziven, skupina, mesto, podeželje, samoupravljanje, potrebe, interesi ipd.

Na tem mestu se ne moremo spuščati v sam postopek operacionalizacije pojmov. Mislimo pa, da je treba izdelati razvejeno pojmovno »mrežo«, ki naj bi čimbolj celovito in s sociološkega zornega kota prekrivala komuno kot poseben determinacijski sistem.

Zdi se namreč, da komuna kot kompleksna, globalna družbena tvorba zajema v sebi vse družbeno dogajanje. Zato je razumljivo, da naša literatura o komuni obravnava najrazličnejše probleme (od živinoreje do amaterskih gledališč ipd.). Če želimo v tem konglomeratu najti tudi svoj lasten pristop, svojo lastno vlogo, potem je očitno treba postaviti neke omejitve, neke sociološke koncepte in kriterije.

Kot družbena skupina globalnega tipa komuna zajema vse življenjske sfere, vsa področja dejavnosti, vse osnovne kategorije prebivalstva, vse tipe naselij itd. Torej je vsebinsko in strukturno celovita družbena oblika. Zato smo ob raziskovanju komune pred izbiro:

— ali bomo raziskovali vso to kompleksno vsebino, in tedaj se lahko vprašamo, v čem se raziskovanje komune še razločuje od vseh drugih specializiranih poti (to pomeni raziskovati »vse mogoče«),

— ali pa bomo eksplicirali kriterije, v čem je specifičnost raziskovanja komune kot pojava sui generis, in s tem določili in razmejili komuno kot predmet sociološkega raziskovanja od najraznovrstnejših vprašanj, ki se sicer zastavljajo znotraj komune.

Prvi poizkus v tej smeri smo napravili že ob samem začetku dela s študijskim projektom »sociološko raziskovanje jugoslovanske komune« (gl. Zdravko Mlinar: »Konstitutivni elementi za sociološko definicijo komune« Bilten br. 1, Beograd 1962). Tedaj smo nakazali 8 konstitutivnih elementov komune:

1. Ljudje in prostor
2. potrebe ljudi
3. aktivnosti (dejavnosti, funkcije)
4. medsebojni odnosi
5. elementi kulture (informiranost, norme, vrednote)
6. družbena struktura
7. družbena mobilnost
8. kohezija (integracija).

Prepričani smo, da v bistvu enak konceptualni prijem lahko zagovarjamo še danes. Želeli pa bi vendarle vnesti tudi nekaj pomembnejših dopolnitev.

Zato naj opozorimo na naslednje:

1. Problem, ki ga niti danes še ne moremo zadovoljivo rešiti, je sama razčlenitev vsebine »družbenega univerzuma« sploh. Žal moramo ugotoviti, da nam sociologija še ne daje (zadovoljivega) odgovora na vprašanje, kaj je pravzaprav tisto, kar se kaže v vsaki družbeni skupini. Ali je sploh mogoče in če je, na katere elemente moremo razčleniti vsebino »družbenega«, tako da bi jo zajeli v celoti in da ne bi nastalo medsebojno prekrivanje (kontaminacija)?

Pri tem ne gre za sholastično-formalistična razglabljanja, kot bi se lahko zdelo, temveč za osnovna, »fundamentalna« teoretična vrašanja, od katerih rešitve je močno odvisen znanstveni napredek na tem področju. Če bi bilo mogoče izdelati popolno konceptualno shemo komune, bi s tem močno poenostavili raziskovanje v vsaki konkretni situaciji in podali skupen imenovalec za sistematizacijo in posploševanje empiričnih ugotovitev.

2. Drugo vprašanje zadeva medsebojna razmerja med sociološkimi koncepti, ki jih lahko uporabimo pri raziskovanju komune. Ne gre le zato, da nanizamo posamezne konstitutivne elemente enega poleg drugega, temveč je treba razkrivati tudi logiko njihove medsebojne povezave, da bomo mogli formulirati celovite modele za kompleksno raziskovanje komune. Le tako lahko premagamo deskriptivno — pozitivistični način raziskovanja lokalnih skupnosti, ki je vse doslej še prevladoval na področju sociologije in socialne antropologije, tako pri nas kot v drugih deželah.

3. Tretja zahteva v zvezi s splošno konceptualno shemo sociološkega raziskovanja komune gre za tem, da je treba natanko določiti zorni kot tega raziskovanja, ki bo zajemal specifičnosti naše družbeno-politične prakse in bo obenem skupni imenovalec konceptualno zajetih pojavov.

Ta zorni kot nam nakazuje naš osnovni interes za možnosti in za ovire osvoboditve človeka v družbeni skupnosti, v kateri poteka proces deetizacije vzporedno z integracijo te skupnosti. Že Marx in Engels sta ugotavljala, da je le v skupnosti mogoča resnična osvoboditev človeka: »Šele v skupnosti z drugimi dobi vsak posameznik sredstva, da vsestransko razvije svoja nagnjenja; torej je šele v skupnosti omogočena osebna svoboda.« (Prevedeno po hrvaški izdaji: Karl MARX in Friedrich ENGELS, »Rani radovi«, Zagreb 1961, str. 398).

S tega zornega kota torej gledamo nakazano konceptualno shemo in izdelujemo polideterministični načrt za raziskovanje komune kot posebnega družbenega sistema.

Prvotno konceptualno shemo (z osmimi konstitutivnimi elementi) smo na osnovi omenjenih zahtev nekoliko modificirali. Obenem pa tudi eksplicitno nakazujemo najbolj značilne analitične prijeme.

Ob prvi formulaciji konceptualne »mreže« smo le-to povezovali s procesom družbene delitve dela — kot indikatorjem družbene dinamike (stopnje družbenega razvoja). Izrekli smo vrsto hipotez, ki nakazujejo variiranje posameznih elementov glede na stopnjo družbene delitve dela, in specificirajo splošno hipotezo, da »razvojna stopnja v procesu družbene delitve dela določa način in obseg združevanja ljudi v geografskem in družbenem prostoru«. Od načina (obsega) tega združevanja pa je seveda odvisen tudi način upravljanja, čeprav tega v prvotnem modelu nismo posebej razlagali.

Préden bomo nakazali druge značilne prijeme, moramo opozoriti na neko nekoherentnost med posameznimi koncepti. Medtem ko npr. prva točka (ljudje in prostor) zajema tipično fizične elemente, posegajo drugi prvenstveno v »družbeni prostor« komune. Pa tudi drugi pojmi niso enakega »reda«: kohezivnost (integracija) ali družbena struktura sta npr. pojma višjega reda kot npr. aktivnost, odnosi, norme, vrednote ipd. Kohezivnost (integracija) ni elementaren, temveč že sintetičen znak obstoja skupnosti, ki ga dobimo na podlagi drugih (družbenih) elementov.

Po vsem tem smo prišli do modela, ki nakazuje osnovno orientacijo v raziskovanju komune:

STRUKTURA	potrebe občanov aktivnosti	INTEGRACIJA KOMUNE (KOHÉZIVNOST)
DINAMIKA	medsebojni odnosi informiranost norme, vrednote	DEETATIZACIJA (SAMOUPRAVLJANJE)

OKVIRNO DETERMINACIJSKO IZHODIŠČE	VSEBINA	POSLEDICE (CILJI)

V osnovnem modelu torej postavljamo strukturo komune in njeno dinamiko (razvoj, spreminjanje) kot determinacijski okvir za preučevanje

elementov »vsebine«, * s katerimi se izraža višja ali nižja stopnja integracije komune in procesa deetatizacije.

Praktično uveljavljanje komunalnega sistema lahko štejemo za eno od zavestnih sil družbene dinamike, ki poleg bolj ali manj stihijskih procesov (industrializacije, urbanizacije...) spreminja organizacijsko in sploh celotno strukturo komune in vzporedno s tem tudi posamezne elemente integracije komune in procesa deetatizacije.

Na osnovi »okvirnega« modela pa moramo konkretnije nakazati še več splošnih poti za raziskovanje komune.

Kateri so splošni kriteriji ali zorni koti, ki lahko omogočijo večjo sistematičnejšo in posploševanje rezultatov celotnega preučevanja komune? Oglejmo si najprej, kateri so ti relativno zaključeni kompleksi vprašanj, nato pa še njihove najpomembnejše povezave.

Celotno problematiko raziskovanja (obenem s tem pa tudi definiranja) komune lahko najprej razdelimo na tri problemske komplekse:

1. vsebinska vprašanja (v ožjem pomenu) oziroma elemneti, ki izčrpavajo sociološke vidike komune kot družbene skupnosti,

2. strukturni aspekti komune, ki le-te upoštevajo tako z vidika fizične diferenciacije (biološka oz. psihofizična diferenciacija prebivalcev in ekološka struktura njihove razvrstitve v prostoru) kot z vidika diferenciacije občanov v »družbenem prostoru«, torej z vidika družbene diferenciacije v ožjem pomenu (horizontalne in vertikalne),

3. tretji kompleks vprašanj zadeva dinamične vidike, tj. obravnavanje komune in njenih konstitutivnih elementov glede na družbeno spreminjanje oz. razvoj.

Vse tri navedene problemske komplekse lahko nadalje preučujemo (bodisi posebej bodisi v medsebojnih kombinacijah) še z vidika dveh kriterijev:

(A—B) Glede na to, kaj so v posameznem primeru programsko-normativni elementi komune (kar izraža začrtano smer akcije družbeno-politične prakse) in kaj stvarni, že obstoječi elementi komune kot »nastajajoče skupnosti«.

(a—b) Poleg nakazanega gre še za drug, nekoliko različen kriterij, ki bi ga bilo treba upoštevati predvsem zato, da bi zagotovili čimbolj neposredno povezavo s prakso in čimprejšnjo učinkovito uporabo rezultatov v praktični akciji. Gre namreč za to, da problemske komplekse vsebine, strukture in dinamike ne le preučujemo pod zornim kotom deetatizacije, temveč da pri tem upoštevamo tudi možnost njihovega spreminjanja pod vplivom zavestne človekove akcije.

Nedvomno človek namreč nima možnosti enako vplivati na vse sestavne elemente komune: nekateri od teh so bolj dostopni (in zato lažje spremenljivi) vplivom zavestnega delovanja »subjektivnih sil« družbe,

* Za sedaj bomo uporabljali kar ta pojem, čeprav se nam ne zdi najbolj primeren.

drugi pa bolj ali celo povsem neodvisni ali nespremenljivi.* Interes naše celotne družbeno-politične prakse bi moral biti določneje in bolj specifično usmerjen k tisti vrsti okoliščin (od vseh, ki zavirajo afirmacijo komunalnega sistema), ki se dajo najlaže in najhitreje spreminjati z zavestno, subjektivno akcijo. Seveda je ravno naloga sociološkega raziskovanja, da tako specializirano shemo o resničnosti čimprej izoblikuje.

S tem smo opozorili na najpomembnejše kriterije, ki so nam lahko izhodišča za bolj celotno in bolj sistematsko raziskovanje komune.** Začetna stopnja dela je že opis in razčlenitev omejenih problemskih kompleksov samih po sebi glede na to, kako se kažejo v svojem programatsko-normativnem in stvarnem vidiku, npr. kakšne oblike aktivnosti (družbene participacije) se kažejo v komuni, kolikšna je njihova intenziteta ipd.; obenem pa, kakšna naj bi bila aktivnost občanov itd.

Nadaljnja stopnja zajema predvsem dve bistveni povezavi:

1. struktura — vsebina,
2. dinamika — vsebina,
in še pojasnjevalno zvezo —
3. struktura — dinamika.

Oglejmo si sedaj nekoliko nadrobneje — čeprav še vedno le bolj ilustrativno — kaj obsegajo nakazani problemski kompleksi.

Vsebinski problemski kompleks

Preučevanje že navedenih (vsebinskih) konstitutivnih elementov z vidika integracije in samoupravljanja v komuni je jedro celotnega preučevanja komune. Tukaj ni mogoče prikazati celotne sheme elementov, njihove vsebine in medsebojnega odnosa. *Eksemplarično* bomo nakazali problematiko samo s stališča potreb državljanov.***

Potrebe (interesi)

Državna oblast je zmeraj izraz nekih nasprotij med ljudmi, ki se kažejo zaradi njihovih potreb oziroma različnih interesov. Zato je ena izhodiščnih točk za preučevanje komune kot skupnosti preučevanje različnih in nasprotnih interesov (potreb) njenih pripadnikov, tako med njimi samimi kakor v njihovem odnosu do drugih družbenih skupnosti.

* Prve bomo označevali kot — »sprejemljive«, »variabilne«, druge kot »nespremenljive«, »konstantne«, čeprav označba ni povsem natančna. Tudi »nespremenljivi« se lahko spreminjajo, vendar le zaradi objektivnega poteka družbenega spreminjanja, ne od človekovega zavestnega vplivanja. Delitev tudi ni alternativna, temveč gre bolj za stopnjevanje možnosti spreminjanja.

** Obenem so s tem podane možnosti za popolnejšo opredelitev komune z vsebinskega, strukturnega in dinamičnega vidika.

*** Toda to ne pomeni, da je treba jemati samo potrebe kot izhodiščno točko za pojasnjevanje vsega drugega dogajanja, kajti tudi potrebe posameznikov se spreminjajo v odvisnosti od njihovih družbenih odnosov, od aktivnosti (do katere je npr. najprej prišlo zaradi pritiska, a ne zaradi potrebe) od informiranosti itd.

Potrebe prebivalcev, ki žive na določenem teritoriju, so eden prvih družbenih elementov skupnosti in skupnega. To je osnovna motivacijska sila, ki vodi k združevanju posameznikov, in torej pomeni osnovo skupnosti. Obenem velja seveda tudi narobe: kadar in kjer ni skupnih potreb, je mogoče reševati vprašanja, ki različno zadevajo posamezne prebivalce, samo z naslonitvijo na oblast in prisiljevanje. Kolikor več je potreb (za katerih zadovoljevanje skrbi organizacija komune), ki so resnično skupne vsem njenim pripadnikom, tem bolj je teritorialno-upravna enota (»komuna«) resnična skupnost, tem manjša je intervencija oblasti.

Eno od nasprotij, ki izhajajo iz diferenciacije prebivalstva po njegovih potrebah in ki zelo omejujejo možnost afirmacije samoupravljanja v komuni, je naslednje:

Posamezniki imajo npr. zelo omejene potrebe, tako da pretežni del potreb zadovoljujejo že v družini (npr. stari ljudje, del žena — gospodinj idr.) in torej ni ustrezne osnove za njihovo integracijo v lokalno skupnost in (ali) komuno.

Tak posameznik torej s svojim omejenim družbenim življenjem ne dosega nivoja komune (niti) ne krajevne skupnosti.

Enako opažamo tudi nasprotni ekstrem, da namreč posamezniki »prehajajo« okvire komune, ki je zanje pretesna, in manjši del svojih potreb zadovoljujejo tudi v drugih komunah.*

Tako v prvem kakor v drugem primeru nastaja neskladje med potrebami posameznika in med potrebami te družbeno-teritorialne enote (»komune«, ki zato še ni komuna — skupnost). Kaže se nasprotje med potrebami ali interesi posameznikov in »skupnosti«, splošnimi interesi. Kot smo že poudarili, je ravno tako nasprotje osnova, na kateri je »ustoličeno« prisiljevanje oblasti; obenem se s tega aspekta potrjuje tudi hipoteza, da oblast nastopa takrat, ko nasprotja med interesi onemogočajo oblikovanje resnične družbene skupnosti.

Problem oblasti in samoupravljanja v komuni je na več načinov povezan s problemom potreb ali interesov. Eden teh načinov se kaže v tem, da nastaja skladnost ali neskladnost (nasprotja, konflikti) med potrebami (interesi) posameznikov in potrebami ožjih in širših teritorialnih družbenih enot. Gre torej za identifikacijo posameznikov s potrebami skupnosti tako, da posameznik prizna in čuti npr. potrebe komune kot svoje, ali pa ima in občuti potrebe »skupnosti« za nekaj tujega, prisiljenega ipd. V prvem primeru lahko pričakujemo, da bo posameznik pripravljen dati svoj del (žrtev, breme) skupnim potrebam brez intervencije oblasti. V drugem primeru lahko samo pritisk oblasti zagotovi potrebna sredstva za funkcioniranje teritorialne družbene enote (ki seveda s tem izgubi pomen skupnosti, ga zato ne more imeti). Namesto svobodnega vključevanja po-

* Kakor bomo še videli, gre tu posebej za dokaj številne občasne migracije (dnevne, tedenske itd.) npr. zaposlenih, ki »oscilirajo« med stanovanjem (v eni komuni) in delovnim mestom (v drugi komuni); v sodobnih urbaniziranih državah je število prehajanja meja posamezne lokalne skupnosti vse večje — tudi zaradi ustrežanja vsakdanjim življenjskim potrebam.

sameznikov (ali ožje skupine) v komuno bo torej v tem primeru samo intervencija »od zgoraj« vez med njimi in komuno ali njeno organizacijo. Namesto »prostovoljnega prispevka« in »lastnega prispevka« ipd. bodo dobile njegove dajatve za skupne potrebe klasično obliko davka.

Kolikor bolj se osebne potrebe posameznikov razločujejo od potreb določene skupnosti prebivalcev (»potrebe drugih«), toliko bolj bazira njegova integracija v to skupnost samo še na dveh drugih osnovah: na solidarnosti in pritisku.

Ce določena dobrina (npr. služba, — gimnazija, glasbena šola, ali materialni objekt — športni stadion ipd.), ki jo daje komuna, za posameznika ni predmet potrebe, ali pa konkretno njemu v določeni situaciji (zaradi oddaljenosti itd.) objektivno ni dosegljiva, more torej zavzeti negativno, odbijajoče stališče do zahteve, da za to nekaj prispeva komuni, ali pa lahko sodi, da je to dobrino kljub temu treba dajati v splošno korist ali v korist kakšne druge kategorije prebivalstva. V prvem primeru obstaja še ena alternativa: ali opustiti neko funkcijo komune, ali jo uresničiti kljub drugačnemu mišljenju posameznikov in njihovem odporu — torej z intervencijo oblasti. Katera alternativa bo konkretno prevladala, je med drugim bistveno odvisno tudi od tega, kdo bo o tem odločal. Če bi pri odločanju imeli pretežni vpliv tisti posamezniki, ki npr. še nimajo razvite neke potrebe (seveda ni nujno, da še mora prav vsaka potreba »razviti«), tedaj je bolj verjetno, da bodo raje opustili to funkcijo (dajanje nekih dobrin prebivalcem na določenem teritoriju); to lahko pomeni dezintegracijsko smer akcije glede na komuno, ki nastaja. Nasprotna tendenca bi se pokazala tam, kjer imajo bodisi bolj razvite potrebe, bodisi primernejše objektivne možnosti za uporabo dobrin, ki jih daje komuna.

Že iz tega se vidi izjemna kompliciranost in protislovnost, ki se kaže v procesu demokratizacije družbe. Demokratična odločitev lahko pomeni negacijo pritiska oblasti, ni pa nujno, da pomeni v vsakem primeru resnično najboljšo progresivno rešitev. Čim večje je število ljudi, ki resnično vplivajo na odločanje, tem večja je možnost — vsaj hipotetično — da se v odločitvah izrazi (ali celo prevlada) konservativna zavest, utemeljena v nerazvitih potrebah nekih strukturnih kategorij prebivalstva. V nasprotnem primeru je spet mogoče, da strukturne kategorije prebivalstva z najbolj razvitimi kolektivno-relevantnimi potrebami (to so, kot kažejo empirična raziskovanja, tisti, ki imajo najvišje osebne dohodke, najvišjo stopnjo izobrazbe ali kvalifikacije, največje število funkcij ipd.) uresničijo neko potrebo kot »skupno potrebo«, dasi je — mogoče samo prehodno — le njihova. Tako spet nastane konflikt med prebivalci, ki so s svojimi bolj razvitimi potrebami bolj deležni dobrin, ki jih daje komuna, in prebivalci, ki niso toliko deležni teh dobrin, enako pa nosijo bremena, ki jih — tako od prvih kakor od drugih — brez razločka zahteva komuna. Nastaja torej nasprotje med posamezniki, ki že imajo razvite določene kolektivno relevantne potrebe, in drugimi, ki teh potreb še nimajo. Objektivno to lahko pomeni samo, da eni prednjačijo, drugi zaostajajo. Zato se postavlja vprašanje, ali je v vseh situacijah (ali v katerih) mogoče

in progresivno, da resnično vsi odločajo o vseh vprašanih skupnega življenja, tako da je njihova vloga docela izenačena. Nasprotje med posamezniki z različnimi potrebami lahko pomeni tudi nasprotje med progresivnimi in konservativnimi. To nasprotje bi se (recimo) moglo izravnati, toda za ceno počasnejšega družbenega napredka.*

Dosedaj smo razpravljali o tem, koliko je oblastveno prisiljevanje v »komuni« posledica razlik med potrebami ali nasprotij med interesi njenih prebivalcev. Diferenciacija pripadnikov dane teritorialne enote glede na njihove potrebe pa tudi še drugače, posredno, pogojuje način upravljanja skupnih zadev. Ne gre le za vprašanje vsklajenosti ali divergence potreb (interesov), temveč tudi za vprašanje, kakšna diferenciacija med prebivalci se kaže kot posledica različne *motivacijske osnove* (potrebe) za njihovo družbeno participacijo v lokalni skupnosti in komuni.

Ker o aktivnosti občanov v »komunalni« samoupravi ne bomo posebej govorili, bomo samo približno nakazali povezanost te aktivnosti z njihovimi potrebami. Empirično raziskovanje je že potrdilo hipotezo, da so tisti, ki imajo manj razvite (manj številne in manj intenzivne) potrebe, tudi manj družbeno-politično aktivni in manj sodelujejo v obstoječih ustanovah samoupravljanja v komuni. Izkazalo se je torej, da se kaže *velika diferenciacija* glede na potrebe, ki bi jih posamezniki želeli zadovoljevati v okviru lokalnih skupnosti ali komune. Druga ugotovitev pa je, da ustrezno s to diferenciacijo variira tudi njihova aktivnost ali družbena participacija. S tem se diferenciacija na osnovi dveh kriterijev kumulira in povečuje.

Na eni strani so tisti, ki imajo neke kolektivno-relevantne potrebe in so obenem tudi vključeni v ustrezne družbene aktivnosti, ki vodijo k njihovemu zadovoljevanju (odločanje, izvajanje, kontrola). Na drugi strani pa so tisti, ki niti nimajo takih potreb niti niso vključeni v ustrezne kolektivne akcije.** Ker niso vključeni v ustrezno aktivnost, jim postane problematika še bolj tuja; ker ne sodelujejo pri odločanju, se tudi ne identificirajo s sprejetimi odločitvami. To pomeni, da se tudi ne čutijo odgovorni za realizacijo sprejetih odločitev. Zato so jim torej — tuje ne samo tiste potrebe (ki jih sami nimajo), temveč so jim povrh tega tuje tudi odločitve in aktivnost za njihovo realizacijo.

Tu se torej kaže eden od posebnih vplivov, ki jih ima diferenciacija prebivalcev na samoupravljanje v komuni. Različno število, intenziteta in različne vrste potreb povzročajo različno intenziteto in vrste družbene participacije; — še posebej tudi različno stopnjo participacije pri samo-

* Postavlja se vprašanje, kaj je pravzaprav v bistvu tisto, k čemer je usmerjena naša družbeno politična akcija, tj. samoupravljanje. Ali bi *dosledna* realizacija samoupravljanja pomenila nivelizacijo družbene vloge vseh prebivalcev kake komune? Ali bi to pomenilo negacijo vsakega (če ne vsakega — kakšnega potem?) vodstva in vođenja? Ali, z drugimi besedami, pomeni vodstvo v družbeni aktivnosti nujno omejevanje samoupravljanja? Ali je vodstvo v komplementarnem ali v alternativnem odnosu do samoupravljanja?

** Seveda je to le zelo približna in poenostavljena shema, ki pa vendarle olajšuje razumevanje osnovnega problema.

upravljanju. Ko takšna diferenciacija aktivnosti občanov v samoupravljanju doseže določeno stopnjo, pa lahko postane kritična za resnično funkcioniranje samoupravljanja sploh.* Namesto samoupravljanja skupnih zadev se kažejo tendence upravljanja in vodenja na eni in podrejenosti, odvisnosti, poslušnosti, ravnodušnosti ipd. na drugi strani.

S tem smo opozorili na nekatere probleme komune in »komunalne« samouprave z vidika kolektivno-relevantnih potreb občanov. Osvetlili smo predvsem nekatera protislovja in probleme, ki bi jim bilo treba posvetiti več pozornosti, da bi jih lahko uspešno reševali.

Kje drugje bo potrebno vključiti v analizo še vse druge elemente, o katerih je nakopičenih že tudi obilo empiričnih podatkov (v tem referatu ne moremo v takšno širino), obenem pa upoštevati tudi njihove medsebojne odnose.**

Strukturni problemski kompleks

Struktura komune nas ne zanima samo kot ena od njenih značilnosti, ki lahko dosti variirajo, temveč nam daje tudi poseben zorni kot za preučevanje procesa deatizacije. Ne gre torej le za to, da ugotavljamo, katere in kakšne strukturne kategorije sestavljajo komuno, temveč še bolj za to, kako in koliko se te kategorije vključujejo v komuno kot skupnost in še posebej v upravljanje skupnih zadev v komuni.

Strukturo skupnosti je mogoče nakazati glede na fizično in družbeno diferenciacijo njenih pripadnikov. *Fizično diferenciacijo* je mogoče raziskovati kot biološko diferenciacijo in kot diferenciacijo v geografskem prostoru. V prvem primeru bomo govorili o biološki (*demografski*), v drugem pa o *ekološki* (prostorski) dimenziji družbene strukture komune.

Nadalje se kaže še bolj kompleksna in pomembna diferenciranost v tako imenovanem *družbenem prostoru*, oziroma družbena struktura v ožjem pomenu. Pri tem gre lahko za razlike med prebivalci glede na njihovo participacijo pri različnih vrstah poklicnih opravil in dejavnosti v prostem času. Tu bomo govorili o *horizontalni dimenziji* strukture lokalne skupnosti. Pri opravljanju teh dejavnosti pa posamezniki zavzemajo različne (višje ali nižje) družbene položaje. Bodisi da opravljajo dejavnosti, ki so za skupino večjega (vodenje, koordiniranje idr.) ali manjšega (izvajalna dejavnost) pomena, bodisi zaradi raznih drugih razlogov, vedno se kaže tudi neka diferenciacija prebivalcev na hierarhični lestvici dane skupnosti. Zato bomo končno posebej raziskovali tudi *vertikalno dimenzijo* strukture komune.

Na kratko lahko predstavo o strukturni shemi komune ilustrativno nakažemo takole:

* Cim večja je diferenciacija aktivnosti prebivalcev v obstoječih institucijah samoupravljanja, tem bolj se oddaljujemo od resničnega samoupravljanja vseh občanov in prehajamo k upravljanju enih za druge.

** Pri tem mislimo na aktivnost, informiranost, neformalne odnose in norme ter vrednote — kot smo že nakazali v splošni shemi.

A. FIZICNA DIFERENCIACIJA

I. Demografska (biološka, psihofizična) dimenzija

Strukturne (interesne) kategorije: skupine:

npr. otroci	npr. pionirska organizacija ali klub
mladina	mladinska organizacija
odrasli	Društvo prijateljev mladine
stari ljudje	Društvo upokojencev itd.
moški	
ženske itd.	

II. Ekološka dimenzija

Strukturne (interesne) kategorije: skupine:

stanovalci istega bloka	hišni svet
npr. vsi, ki stanujejo v isti ulici	odbor za zgraditev vodovoda
vsi, ki stanujejo v isti soseski	olepševalno društvo
prebivalci naselja	SZDL naselja
prebivalci več naselij	krajevna skupnost

B. DIFERENCIACIJA V »DRUŽBENEM PROSTORU«

I. Horizontalna dimenzija

a) Profesionalna diferenciacija (ne glede na položaj)

Strukturne (interesne) kategorije: skupine:

npr. kmetje	kmetijska zadruga
delavci	podjetje
uslužbenci, strokovnjaki	strokovno združenje
obrtniki itd.	združenje obrtnikov itd.

b) Diferenciacija glede na udeležbo dejavnosti v prostem času

Strukturne (interesne) kategorije: skupine:

športniki	društvo Partizan
filatelisti	združenje filatelistov
igralci-amaterji	kulturno-umetniško društvo
planinci itd.	planinsko društvo

II. Vertikalna dimenzija

Strukturne (interesne) kategorije: skupine:

ugledni prebivalci	neformalne skupine uglednih
neugledni prebivalci	tolpa kriminalcev
nadrejeni (šef, delovodja, direktor, funkcionarji v organizacijah in društvih)	strokovni kolegij (v podjetju), ali upravni odbor (društva)
podrejeni	skupina nekvalificiranih delavcev, dijakov itd.

prebivalci z visokimi dohodki
prebivalci z nizkimi dohodki idr.

Glede na vse štiri kriterije družbene strukturiranosti je torej mogoče ugotavljati številne enote, ki v sebi zajemajo določen segment prebivalstva skupnosti; povezujejo jih bolj ali manj pomembni in številni skupni interesi, ki se razločujejo od interesov drugih takšnih enot dane skupnosti, bodisi na ravni iste ali drugih treh dimenzij njene družbene strukture. Identifikacija takšnih enot (interesnih kategorij) prebivalstva, je prvi pogoj za analizo integrativnih in dezintegrativnih družbenih silnic, ki navsezadnje dajejo določeno stopnjo kohezivnosti dane skupnosti.

Celotno strukturno shemo dopolnjujemo še z razločevanjem mikrosociološkega in makrosociološkega nivoja raziskovanja komune. Mikrosociološki nivo zajema tiste ožje lokalne enote, ki približno ustrezajo obsegu krajevnih skupnosti; to so enote, v katerih poteka pretežni del neposredne participacije občanov, ki pri tem stopajo v neposredne odnose. Makrosociološki nivo komune pa zajema sistem krajevnih skupnosti, v okviru katerega prevladuje, pretežno *posredno* komuniciranje med občani in se pokažejo problemi posredne participacije pri samoupravljanju.

Komuna z vidika družbene dinamike

Komuno je mogoče sociološko preučevati in interpretirati samo tedaj, če upoštevamo tudi dinamične aspekte tega pojava, njegovo vlogo v intenzivnih tokovih sodobnega družbenega spreminjanja. Do sedaj se je — čeprav to ni bilo posebej izrečeno — zdelo, kot da pomeni raziskovati komuno, raziskovati predvsem njen »organizacijski mehanizem«, da pa je spet čisto druga stvar raziskovati na primer spremembe na vasi in v mestu, proces deagrarizacije, proces urbanizacije itd. Vendar je treba ugotoviti, da takšna miselnost ne more biti osnova za dolgoročno orientacijo raziskovalnega dela na tem področju.

Funkcioniranje posameznih oblik samoupravljanja v komuni je življenjsko odvisno od procesov industrializacije in urbanizacije, od prostorske in družbene (v ožjem pomenu) mobilnosti itd. Zato se npr. problematika sociologije mesta in vasi v mnogih (seveda pa ne v vseh) po-

gledih ujema s problematiko sociološkega raziskovanja komune. Šele nadrobnejše preučevanje družbenih procesov v posameznih tipih lokalnih skupnosti bo tudi pokazalo, kateri od teh dejavnikov omejujejo ali zavirajo realizacijo programatskih elementov (značilnosti) komune.

Raziskovanje tendenc družbenega spreminjanja (razvoja, dinamike) naj bi pokazalo, koliko te tendence zadevajo ob proces deetatzacije, koliko se ujemajo s smerjo tega procesa ali koliko se oddaljujejo od nje.

Vzemimo npr. glavne procese sodobnega družbenega spreminjanja: industrializacijo, deagrarizacijo in urbanizacijo. Postavlja se vprašanje, ali se in kako se spreminjajo pogoji demokratizacije družbe na raznih stopnjah industrializacije ali urbanizacije, in podobno. Ali daje npr. višja stopnja urbanizacije v vseh pogledih ugodnejše možnosti za komunalno samoupravo, ali le v nekaterih? Ali celo otežuje samoupravljanje v posameznih pogledih, in katerih? Tako kot nas zanima, kako in koliko različna stopnja urbanizacije vpliva na možnosti demokratizacije, bo raziskovanje seveda odgovarjalo tudi na nasprotna vprašanja, npr. kako različna stopnja demokratizacije vpliva na proces urbanizacije, in podobno.

Z mrežo hipotez bomo torej objektivne in »subjektivne« elemente družbene dinamike povezali z vsebino komune in s tem z osnovnim problemom našega raziskovanja, tj. procesom integracije in deetatzacije.

Podjetje in lokalna skupnost

(neko opažanje o medsebojni adaptaciji dveh socialnih sistemov)

Josip Županov

Odnose med podjetjem in lokalno skupnostjo lahko gledamo z različnih stališč — na primer:

z ekološkega stališča: lokalna skupnost je ekološko okolje, v katerem obstaja in funkcionira gospodarsko podjetje (problemi gospodarske infrastrukture v tej skupnosti, izviri delovne sile, življenjske okoliščine za tiste, ki se priselijo v to skupnost, da bi se zaposlili v tem podjetju itd.);

s stališča družbene moči: podjetje in lokalna skupnost sta dve posebni interesni skupini, katerih koristi si lahko nasprotujejo. Obe skupini sta posebna sistema družbene moči, kolikor sta institucionalizirani (podjetje je vedno institucionalizirano), pa tudi posebna sestava oblasti. Različni interesi lahko povzročijo, da se konfrontirata kot posebna sestava oblasti in družbene moči. S tega stališča se zastavlja problem strukture družbene moči v lokalni skupnosti (oligarhijska ali poliarhijska) in kakšno je mesto podjetja v tej strukturi;

s stališča socialnega sistema: podjetje in družbena skupnost (tu izključujemo prave urbane aglomeracije), sta ne samo dva posebna, temveč tudi

dva različna socialna sistema. Razume se, celo dve različni podjetji sta dva različna socialna sistema, in dve lokalni skupnosti prav tako. Toda podjetje, ki je organizirano po načelih industrijske organizacije, in vaška lokalna skupnost pripadata vsaka svojemu tipu socialnega sistema. Razločujeta se glede na:

a) način vstopanja v skupino: za podjetje je značilna pogodba, za lokalno skupnost pa »rojstvo« ali »naraven« sprejem v skupino;

b) značaj družbenih vezi v skupini: za podjetje so značilne »sekundarne« vezi, za lokalne skupnosti »primarne«; za podjetje je značilna »organska solidarnost«, za lokalno skupnost »mehanična solidarnost« (da se izrazimo z Durkheimovimi termini);

c) družbeni status posameznika: v podjetju je status pridobljen (achievement), v lokalni skupnosti pripisan (ascriptiven);

d) značaj družbenih akcij: za podjetje je značilna unifunkcionalnost pri delitvi nalog, za lokalno skupnost multifunkcionalnost; za podjetje specifikacija družbenih vlog za lokalno skupnost difuznost teh vlog; v podjetju so vloge neosebne, v lokalni skupnosti so personalizirane; za podjetje je značilen administrativen stil akcije, za lokalno skupnost kampanjski stil akcije itd.

Vse te dihotomije bi lahko združili v eno samo — Toenniesovo *Gemeinschaft* in *Gessellschaft*. Seveda sta »skupnost« in »družba« samo idealna tipa socialnega sistema, torej analitični shemi, in ne opisujeta realnih sistemov. V stvarnosti bomo težko našli lokalno skupnost, ki bi popolnoma ustrezala tipu *Gemeinschaft*, in prav tako težko bomo našli podjetje, ki bi popolnoma ustrezalo tipu *Gessellschaft*, še posebno v situaciji, kjer obstaja delavsko samoupravljanje. Vendar se lahko zadovoljimo z ugotovitvijo, da sta podjetje in lokalna skupnost različna socialna sistema, celo tedaj, ko sta si po institucionalni ureditvi podobna.

Kakšno je medsebojno učinkovanje teh dveh sistemov in kakšne so njegove posledice?

Tu lahko predvsem opazimo tendenco socialnega sistema lokalne skupnosti, da se vsili podjetju, to je da restrukturira socialni sistem podjetja. Ta tendenca je izredno močna, če je gospodarsko podjetje locirano v okviru agrarne skupnosti. Isto tendenco lahko opazimo celo v večjih podjetjih, ki so locirana v velikih mestih. Gre za derivatni vpliv socialnega sistema agrarne skupnosti, ki se vrši z migracijami in s prenosi družbenih vrednot iz agrarne skupnosti v gospodarsko podjetje. Pri tem se lahko simultano kažeta dve tendenci: destrukcija lokalne vaške skupnosti, in »ruralizacija« industrije.

Istočasno pa lahko opazimo tendenco socialnega sistema gospodarkega podjetja, da oblikuje lokalno skupnost »po svoji podobi«, to je, da lokalno skupnost spremeni v urbanizirano skupnost, za katero so značilne funkcionalna medsebojna odvisnost, specifične oblike socialne akcije (administracija in segmentarni asociacionizem) in specifične oblike kolektivnega vedenja (»poslušalstvo«, »publika«). Ta tendenca je najbolj občutna v mestih, širi pa se tudi na vasi.

Ni namen tega zapisa, da bi raziskoval te nasprotujoče si tendence, čeprav so to brez dvoma bistvena vprašanja našega družbenega razvoja in nujen okvir za preučevanje samoupravljanja v podjetju in v lokalni skupnosti. Nas zanima tudi neko ožje, toda pomembno in zanimivo vprašanje: Kakšen pomen ima medsebojno učinkovanje med tema dvema različnima sistemoma za posameznika, ki je udeležen v obeh sistemih? Kako ta posameznik reagira, kadar se obračajo nanj protislovne zahteve? Kakšne trajne aličasne adaptacije izvršuje, da bi ustregel osnovnim zahtevam obeh sistemov? Z drugimi besedami, ali so odnosi med sistemoma samo konflikt in medsebojno izključevanje, ali pa so mogoče medsebojne adaptacije, ki dajejo tako enemu kot drugemu sistemu, da relativno učinkovito funkcionira? Ali so v tem elementu trajnega ravnotežja, ali so ta ravnotežja samo bežna? Kakšen je pomen tega prilagajanja za proces samoupravljanja?

Izkušnje neke japonske tovarne kažejo, da je medsebojno adaptiranje industrijske organizacije in socialnega sistema lokalne skupnosti mogoče celo na izredno visoki stopnji. (J. Abegglen, *The Japanese Factory — Aspects of its social organization*). Omenimo samo prav osupljiv aspekt adaptacije: na posameznih vodilnih mestih v podjetju bomo našli hkrati dva človeka: eden je diplomiran inženir s tokijske univerze, drugi pa domačin, ki pozna krajevne navade. Z ljudmi se ukvarja domačin. Vendar pa je japonska izkušnja izjemna. Nastala je v izjemnih okoliščinah: industrijska revolucija na Japonskem ni bila zvezana z revolucionarno rekonstrukcijo globalne družbe. Medsebojna adaptacija socialnega sistema tovarne in socialnega sistema lokalne skupnosti se vrši v fevdalnih ali polfevdalnih okvirjih globalne družbe. Ali se lahko medsebojna adaptacija teh sistemov vrši tudi v situaciji, kjer so nastale revolucionarne spremembe v strukturi globalne družbe, kot je to pri nas?

To vprašanje ni akademskega značaja: v osnutku statuta neke naše znane, velike tovarne predvidevajo rešitve, ki so neverjetno podobne bistvenim socialnim aspektom japonske tovarne. Ali se bodo take rešitve lahko uresničile, ali pa bodo v drugačnih razmerah dale nepričakovane in nezaželjene rezultate? Sam sem v diskusiji o osnutku statuta te tovarne izrazil resne pomisleke spričo poskusa, da se v okvirjih neke povsem globalne družbe s statutom uresničijo določene rešitve, ki so na Japonskem plod naravnih adaptivnih procesov. Vprašanje je, koliko bi take rešitve, ki so karakteristične za japonsko tovarno, bile pri nas družbeno sprejemljive: paternalizem in samoupravljanje ne gresta skupaj, načelo dohodka in razdelitev na podlagi socialnih kriterijev še manj. Pa vendar problem medsebojnega prilagajanja socialnega sistema podjetja in socialnega sistema lokalne skupnosti ostaja relevanten problem, tako s sistematsko-teoretskega kot s praktično-akcijskega stališča.

Nekatera doslej na žalost ne sistematična opažanja dajejo misliti, da se ta proces v neki meri spontano dogaja vsaj v nekaterih lokalnih skupnostih. Navedimo na slepo nekatera zapažanja s Hrvaškega: skupina potujočih delavcev je v svoji lokalni skupnosti ustanovila novo tovarno; delavci neke tekstilne tovarne, ki je postavljena v neki agrarni skupnosti, so dali

od svojih skromnih zaslužkov posojilo tovarni, da bi se modernizirala in se obdržala na tržišču. Umestno je vprašanje: ali bi lahko take spodbude pričakovali v kakem velikem industrijskem in urbanem centru? Ali drug primer: neki tekstilni kombinat je prepustil nekaj odpisanih strojev skupini delavcev, da so ustanovili tovarno v svoji lokalni skupnosti. Delavci so na teh odpisanih strojih dosegli večjo produktivnost, kot so jo prej dosegali v tovarni. Čeprav so ti primeri zanimivi in sugestivni, imam o njih precej skope in posredne informacije. V nadaljnjem razpravljanju se bom zato omejil na en sam primer, ki mi je znan iz neposrednega, čeprav nesistematičnega opazovanja.

Gre za obrat, ki izdeluje polivinilaste igrače. Obrat je bil ustanovljen pred nekaj leti kot samostojno podjetje, pred nedavnim pa se je združil z nekim večjim podjetjem iste stroke v bližnjem mestu, ki je obenem sedež občine. Delovna sila — okoli sto zaposlenih — prihaja na delo iz treh bližnjih vasi. Obrat stoji na periferiji največje vasi, ki je bila do nedavnega sedež občine; druga vas je oddaljena približno 1 km, tretja približno 2 km. Te vasi ležijo na robu kraškega polja, zasajenega z vinsko trto, ki je prav tako razdeljeno med tri vasi. Skupaj z bližnjim pristaniščem sestavljajo te tri vasi ožjo socialno-geografsko celoto. Spočetka je obrat deloval v nekaj prostorih združenega doma, pozneje so sezidali novo tovarniško poslopje, ki bolj ali manj ustreza potrebam proizvodnega procesa. Proizvodnja je v celoti industrijska: tipična polavtomatična proizvodnja, brez kakršnihkoli elementov obrtniške proizvodnje, specializirana za majhno število izdelkov, ki se izdelujejo v sorazmerno velikih količinah (obrat dela v treh izmenah). Surovina, ki se predeluje, ni lokalnega poljedelskega izvira, temveč je umetna snov (prah PVC).

Kolikor sem lahko ugotovil, obrat precej uspešno funkcionira, bodisi kot proizvodni in kot socialni sistem.

Glede proizvodnega sistema je pomembno navesti, da ni težav s plasiranjem na tržišču (tržišče išče to blago, podjetje ima razvito komercialno službo); z druge strani pa proizvodnja poteka z industrijsko nešolano delovno silo; ne samo, da nimajo nobenega inženirja, nimajo niti enega samega industrijskega tehnika. Obrat pa vendar dosega zadovoljivo produktivnost, ne samo kvantitativno, to je še posebno zanimivo, dosega tudi dobro kvaliteto izdelkov. Danes je obrat znan po kvaliteti, zato so v zadnjem času prihajali predstavniki drugih kolektivov iz te stroke, ki ne dosegaajo take kvalitete, da bi videli, v čem je »skrivnost« uspehov tega kolektiva. Glede na doseženo raven produktivnosti je obrat tudi pred fuzijo posloval z dobičkom, in tako posluje tudi danes.

Sociologa pa najbolj impresjonirajo indikacije o učinkovitosti socialnega sistema tega obrata. Naj navedem nekaj osnovnih indikacij:

— precej visoka stopnja informiranosti delavcev o poslovanju (o situaciji na tržišču, finančne obveznosti obrata ipd.). Problemi poslovanja obrata so predmet nedeljskih pogovorov na ulici;

— občutek identifikacije z obratom. Značilno je zato vprašanje, ki mi ga je zastavil neki delavec: »Kaj misliš, ali smo naredili narobe, ko smo

se integrirali?« Obrat je »kategorija — mi«, in obenem vidimo, da obstoji občutek odgovornosti za kolektivne odločitve:

— prostovoljno delo v korist obrata, kadar se kaj zatakne;

— ni slišati resnih kritik na račun obrata, in soglasno je mnenje, da so odnosi v tem kolektivu večidel v redu. Istočasno sem slišal dosti ostrih kritik na račun občinske administracije.

Posebno zanimivo je mnenje, ki sem ga slišal v pogovorih, da podjetje (obrat) ni »državno«, temveč »naše«, a to »naše« se je nanašalo na lokalno skupnost. Medtem ko so občino (administracijo) dojemali kot »državno«, so podjetje (obrat) dojemali kot »naše«, to je kot del lokalne skupnosti. Prav to kaže na neko adaptacijo med socialnim sistemom obrata in socialnim sistemom lokalne skupnosti.

Če učinkovitost proizvodnje in socialnega sistema tega obrata povežemo z medsebojno adaptacijo dveh socialnih sistemov, nastaja vprašanje, kakšen je mehanizem te povezanosti in v kakšnih razmerah se ureničuje. Zdi se mi, da sta v tem mehanizmu bistveni dve stvari:

1. »Mešano gospodinjstvo«. Skupni dohodek delavčeve družine je sestavljen iz dveh delov: iz prejemkov od poljedelstva in iz zaslužka v obratu. Sam zase nobeden teh dveh virov ne bi bil zadosten, da bi zagotovil obstoj delavčeve družine, pač pa združitev obeh virov omogoča primeren življenjski standard. V hišah delavcev tega obrata že danes vidimo moderno opremo in električne aparate; stare hiše se adaptirajo in dozidavajo, in zidajo se tudi nove. V tej lokalni skupnosti, kjer je bila denarna ekonomija zaradi monokulturnega poljedelstva in izseljenskih denarnih nakazil razvita že prej, in kjer so že prej sprejeli družbene vrednote, značilne za industrijske družbe, je družbeni status družinske grupe močno odvisen od višine družinske ravni, tj. od celotnega dohodka družine. Precejšen del in najstabilnejši vir dohodka družine daje zaposlitev v obratu. Glede na to zaposlitev v obratu povečuje družbeni ugled ne samo zaposlenega delavca, temveč tudi njegove družine.

2. Socialna identiteta posameznika, pridobljena v lokalni skupnosti, ne prihaja v poštev v delovni situaciji v obratu. Vloge so personalizirane: delavci se med seboj ne poznajo samo kot delavci, temveč tudi kot osebnosti; vloga upravnika obrata je prav tako personalizirana: delavci ga ne ogovarjajo glede na njegovo funkcijo, temveč ga kličejo z osebnim imenom, kot je to navada v lokalnih skupnostih. V taki situaciji je demokratični stil *leadershipa* naraven in funkcionalen in ima — zdi se — pozitiven delež pri učinkovitosti proizvodnega in socialnega sistema obrata. Razlike po družbenem položaju v obratu niso velike. Lestvični in funkcionalni položaj se ne kažeja dosti; prevladuje generalni družbeni položaj, to na je položaj posameznika v lokalni skupnosti. Če je kdo nekvalificiran delavec, to še ne pomeni, da ima nizek družbeni položaj. V nasprotju s tem pa ima v urbanih centrih nekvalificiran delavec nizek družbeni položaj ne glede na to, koliko je razčlenjena socialna struktura podjetja, v katerem je zaposlen, zakaj v urbanih skupnostih je družbena lestvica vrednotenja drugačna kot v skupnosti, ki jo opisujemo.

K tej interpretaciji bi lahko pripomnili: položaj posameznika v socialnem sistemu obrata določata dva momenta:

1. relativno majhno število zaposlenih, ki omogoča odnose *face to face* med vsemi člani kolektiva, ter med upravnikom in delavci;

2. zelo preprosta delovna struktura, ki ne zahteva razčlenjene hierarhije po položaju (celo upravnik obrata opravlja nekatera fizična dela: s tovornim avtom vozi blago v pristanišče, popravlja električne naprave, opravlja nekatera mizarska dela ipd.). Toda ta dva momenta sama po sebi nista v nikakršni zvezi s socialnim sistemom lokalne skupnosti.

Res je, da malo število zaposlenih omogoča odnose *face to face* in povečuje personalizacijo vlog, toda zavoljo majhnega števila članov, skupine, primarnih interpersonalnih odnosov in personaliziranih vlog še ni nujno, da bi ne bilo statusnih razlik. V cehovski delavnici tudi lahko najdemo skupino, primarne odnose in personalizirane vloge, pa tudi ostre statusne razlike med mojstri, pomočniki in vajenci. V mestih lahko najdemo precejšnje razlike po položaju celo v majhnih kolektivih. Drugič, statusna gradacija v modernih podjetjih ni enostavna funkcija razčlenjene delovne strukture. Nekatera psihološka raziskovanja v Nemčiji pred drugo svetovno vojno, ki jih navaja C. Dreyfuss, kažejo, da je bila statusna struktura v preučevanih podjetjih močno »iracionalna«
glede na delovno strukturo. To je bil rezultat politike delodajalcev »divide et impera«, prav tako pa tudi prizadevanje posameznikov, da se individualizirajo, da se razločujejo od drugih. Izgubljanje socialne identitete in utapljanje v anonimni družbi izvrševalcev, ki sta značilna za moderno industrijo, kratko malo učinkujeta tako, da nastaja »iracionalna«
gradacija statusnih razlik. V taki lokalni skupnosti pa takega pritiska praktično ni, zato se tudi statusna hierarhija bolj ali manj ujema z delovno strukturo. Tako je bila statusna lestvica lokalne skupnosti faktor, ki je preprečeval »iracionalno«
fragmentiranje socialnega statusa glede na delovno strukturo.

Tudi če te interpretacije sprejmemo kot poskusne hipoteze, ne smemo zamolčati, da je ta medsebojna adaptacija socialnega sistema obrata in socialnega sistema lokalne skupnosti nastala v okviru specifičnih razmer in okoliščin:

1. neizdifirencirana socialna struktura kolektiva: kolektiv obrata obstoji praktično samo iz delavcev, tehničnega osebja v obratu ni, administracija pa je v centrali v mestu. Število uslužbencev (za najnujnejšo personalno in knjigovodsko evidenco) je minimalno. Taka nerazčlenjena socialna struktura je z ene strani nasledek same delovne strukture (obrat opravlja samo proizvodno funkcijo, dočim druge funkcije pa opravlja centrala; glavna figura v proizvodnem procesu ni kvalificirani delavec obrtniškega profila, temveč specializiran delavec), z druge strani pa tudi samega števila zaposlenih.

2. ugodna situacija na tržišču: prodaja izdelkov obrata ni nikdar bila ogrožena. Od kolektiva hočejo, da proizvaja, in kolektiv proizvaja maksimalno, kolikor more (dela v treh izmenah). »Presežne delovne sile«
in celó odpovedi skorajda ne poznajo. Prav tako ne fluktuacije osebja. V

danih okoliščinah je namreč fluktuacija nujno povezana z geografsko mobilnostjo, obrat pa zaposluje delovno silo — v pretežnem delu ženske in starejše delavce — ki je preostala po zaporednih valovih migracije v povojnih letih. Ta delovna sila ni geografsko mobilna. Z drugimi besedami, pojavi »tržišča dela«, ki drugače poudarjajo pogodbeni značaj zveze posameznika s podjetjem, se v konkretnem primeru niso pokazali.

3. tradicija monokulturne proizvodnje v lokalni skupnosti, zaradi katere je pretežni del družinskega dohodka vedno prihajal v obliki denarja, kmet pa je kupoval ne samo industrijske izdelke, temveč tudi osnovne poljedelske pridelke (moko ali kruh). Obstajala je torej neka podobnost med obratom in kmečkim gospodarstvom kot ekonomskima podjetjema (oba sta blagovna proizvodjalca) in prav tako tudi podobnost med proračunom poljedelskega gospodinjstva in med družinskim proračunom čistega industrijskega delavca.

Lahko bi rekli: obstajale so prav idelane možnosti za uspeh takega »naravnega eksperimenta«. Treba pa se je vprašati: kaj se bo zgodilo v situacijah, kjer ni »idealnih možnosti« — na primer, kjer je socialna struktura podjetja bolj »komplicirana«, kjer podjetje »uvažaa« strokovni kader iz mesta, itn.? Z drugimi besedami, do katere meje lahko te izkušnje posplošimo?

Odgovor na to vprašanje lahko da samo empirično raziskovanje. Glavni namen tega kratkega zapisa je bil, da opomni, kako je treba proučevati odnose med socialnim sistemom podjetja in socialnim sistemom lokalne skupnosti. Ta preučevanja bi lahko dala koristna spoznanja za prostorsko namestitev posameznih industrijskih objektov, prav tako pa bi lahko osvetlila nekatere bistvene aspekte samoupravljanja bodisi v gospodarski organizaciji ali v lokalni skupnosti. V okviru takšnih študij bi lahko bilo izredno pomembno preučevanje takšnih »mejnih primerov«.

Prevedel S. R.

Nova etapa v razvoju sovjetskega kmetijstva

Inž. Vilko Plešnar

I.

Uvod

V kolektivizacijskem procesu sovjetskega kmetijstva so ustanovili kolhozni sistem in kolhoze kot proizvodne enote, ki so jih razen sovhozov, državnih kmetijskih gospodarstev, uvrstili v etatične okvire sovjetskega gospodarskega sistema. S tem je bila ustanovljena administrativno-planska kontrola nad sovjetskim kmetijstvom in mogoče je bilo zajemati tržne presežke, ki jih je pobirala in porabljala država. Pobirala jih je z obveznim odkupom po cenah, ki so bile praviloma precej manjše od pridelovalnih stroškov. Kmetijstvu je bila vzeta potrebna akumulacija, hkrati z njo pa tudi onemogočena ekonomska stimulacija za večjo produktivnost. Ekonomska politika stalinske epohe je pripeljala kmetijstvo v zelo težaven položaj in povzročila njegovo stagnacijo.¹ Medtem ko se je industrijska proizvodnja od leta 1913 do leta 1952 povečala 27-krat, se je skupna kmetijska proizvodnja komaj podvojila.² Vrednost kmetijske proizvodnje je znašala leta 1913 12,6 milijarde rubljev, leta 1940 23,3 milijarde rubljev in leta 1952 samo 25,5 milijard rubljev, se pravi, da je presegla raven iz leta 1940 samo za 10%.³ Čeprav navedeni podatki, zaradi različne začetne osnove kmetijstva in industrije, zaradi specifičnosti kmetijske proizvodnje in znane gospodarske politike, ki je favorizirala razvoj težke industrije, niso docela primerljivi, pa vendarle jasno dokazujejo, da je sovjetsko kmetijstvo daleč zaostajalo za drugimi gospodarskimi panogami.

Takšen položaj v kmetijstvu z zelo slabo težnjo, da bi povečali pridelovanje živil za prehrano prebivalstva in surovin za industrijo, je povzročal čedalje hujše probleme. Zvečevalo se je nesorazmerje med potrebami prebivalstva po živilih in ravnijo živilske proizvodnje, razvoj lahke in predelovalne industrije pa je bil upočasnen zaradi pomanjkanja surovin. Nesorazmerje med razvojno stopnjo industrije in kmetijstva je vsebovalo nevarnost, da zadrži nadaljnji napredek celotnega gospodarstva, če ne bi odpravili takrat veljavnih elementov in načel kmetijske politike in jih zamenjali z ustrežnejšimi regulatorji, da bi odpravili nasprotja med razvojnimi potrebami proizvajalnih sil in vrsto politično-ekonomskih posegov, ki so ta razvoj zadrževali.

Prizadevanja, da bi odpravili ovire za razvoj kmetijstva, srečujemo v začetku šestdesetih let. Zaradi slabih rezultatov v kmetijski proizvodnji so ta prizadevanja ustrezno konkretizirali na septembrskem plenumu CK KP SZ leta 1953, s katerim se je začela nova smer sovjetske gospodarske politike. Sklepi tega in kasnejših plenumov CK ter XX. kongresa KP so obsodili enostranost gospodarskega razvoja ter precej spremenili ali modificirali sistem družbeno-ekonomskih odnosov in političnih akcij na podeželju, da bi s tem povečali zanimanje proizvajalcev za napredek kmetijstva in razvoj vseh njegovih proizvodnih potencialov.

Postopoma so opuščali tudi ekonomske odnose, ki jih je razvoj proizvodjalnih sil objektivno presejal, in so namesto njih izvajali organizacijske in ekonomske ukrepe za hitrejši razvoj kmetijske proizvodnje in za okrepitev in razvoj kolhoznega sistema in kolhozov kot največjih proizvajalcev v sovjetskem kmetijstvu.

V ekonomskih odnosih med državo in kolhozom so odpravili obvezni odkup; sukcesivno so povečevali odkupne cene, da so s tem ekonomsko krepili kolhoze. Spremenili so sistem planiranja, da je postajal ustrežnejši za konkretne, ekonomske, klimatske in edafske razmere posameznih kolhozov. S tem so omogočili specializacijo in koncentracijo proizvodnje. In končno se je porušila tudi »opora države v upravljanju kolhozov.«⁴ — MTS (strojno traktorske postaje), njihova proizvodjalna sredstva pa so izročili kolhozom. S tem da so neposredni proizvajalci prevzeli tehnična sredstva, so zmanjšali inkompatibilnost in asinhronost kolhoznih in »tujih«⁴ proizvodjalnih sredstev, s tem pa so odpravili poglobljeno oviro za učinkovitejšo izkoriščanje tudi drugih kolhoznih proizvodjalnih sredstev.

V korelaciji z ekonomsko krepitvijo kolhozov se je razvijal tudi sistem nagrajevanja v njih, spreminjale so se in se razvijale oblike in metode materialne stimulacije kolhoznikov. Če k vsem tem ukrepom, ki so pozitivno vplivali na sovjetsko kmetijstvo nasploh, na kolhoze pa še posebej, dodamo še splošno težnjo k decentralizaciji vodenja gospodarstva, lahko na podlagi ekonomskega osamosvajanja kolhozov in spričo njihovega novega položaja v blagovno-denarnih odnosih ter določene demokratizacije upravljanja ugotovimo, da pomeni razdobje po letu 1953 prilagoditev obstoječih odnosov razvojnim potrebam in napredku kmetijstva, zato ga po pravici lahko označimo kot novo razvojno etapo kolhozov.

Dosedanji rezultati teh ukrepov kažejo navzlic pomembnim letnim nihanjem okrepljeno prizadevanje za večjo kmetijsko proizvodnjo. Pretežno je to zasluga kolhozov kot najmočnejših elementov sovjetskega kmetijstva. V sedanji fazi zapletenega procesa, ki se kaže v odpravljanju vzrokov za stagnacijo kmetijske proizvodnje ter v reševanju resnih političnih problemov na podeželju, doživljajo kolhozi korenite strukturalne spremembe, ki jih usposablja, da v izkoriščanju proizvodjalnih sredstev in po dosežkih čedalje enakopravneje tekmujejo s sovhozi, hkrati pa močno kažejo prednosti socialističnega sistema na podeželju nad delovno — intenzivno proizvodnjo na ohišnicah.

Vendar to še ne pomeni, da so odstranjene vse pomanjkljivosti in napake, ki so značilne za prejšnjo ekonomsko politiko sovjetske države do

kolhozov. V tem delu bomo analizirali sedanji položaj kolhozov, njihove značilnosti v spremenjenih ekonomskih odnosih, pozitivna gibanja, ki naj pripomorejo k učinkovitejšemu izkoriščanju materialnih možnosti za povečanje kmetijske proizvodnje, ter nekatere reliktno in nasprotno učinkujoče vplive, ki jih je treba še odpraviti ali vsaj korigirati. Spričo obsežnosti teme bi takšno delo zahtevalo več prostora, da bi dobili jasno sliko o sedanjem položaju; potem bi nam bila res razvidna perspektiva sovjetskega kolhoznega sistema, ki je integralni del sovjetskega kmetijstva v procesu njegove tehnične, ekonomske in družbene transformacije.

II. Položaj in vloga kolhozov v sovjetskem kmetijstvu

Sovjetsko kmetijstvo ima na voljo velikanske proizvodne kapacitete, spričo kmetijske površine (650 milijonov hektarov) in obdelovalne zemlje (245 milijonov hektarov)⁵ tudi izreden diapazon možnosti za proizvodnjo. Zaradi toge ekonomske politike in neustreznih družbenih proizvodjalnih odnosov v dveh in pol desetletjih po koncentraciji in centralizaciji pa so bile te možnosti zelo slabo izkoriščene. Koncentracija in centralizacija proizvodnje, ki so ju izvajali nesinhrono z razvojem materialne podlage, sta tudi kasneje ostali v starih okvirih, ki so postali sčasoma preozki za nova proizvodjalna sredstva. Navzlic velikim prizadevanjem partije in vlade ter velikanskim materialnim in finančnim investicijam nova proizvodjalna sredstva niso dala pričakovanega rezultata, povečanja kmetijske proizvodnje, čeprav je bil proces usmerjen v ustvarjanje velike in moderne proizvodnje.

Ločenost proizvodjalnih sredstev od neposrednih proizvajalcev, obvezni odkup po neekonomskih cenah, centralizirano planiranje in upravljanje so bili mimo zanemarjanja tako imenovanega »človeškega faktorja« najpomembnejši vzroki za slabo izkoriščanje velikanskih zmogljivosti sovjetskega kmetijstva in za mrtvičenje njegovih proizvodjalnih sil.

Takšen položaj nam potrjuje stopnja izkoriščanja obdelovalne zemlje. Od skupno 245 milijonov hektarov so uporabljali posamezni uporabniki naslednje površine (podatki so za konec leta 1962):⁶

Uporabnik	Število	Ima obdelovalne površine	
		v 000 ha	v %
Kolhozi	39 800	114 400	55,0
Sovhozi ⁷	8 571	71 000 ⁷	34,2
Ohišnice	20 000 000	7 000	3,3
Drugi ⁸	106 800	15 600	7,5
Skupno		208 100	100,0

Od skupnih 245 milijonov hektarov obdelovalne površine so izkoriščali nekaj več kot 208 milijonov hektarov ali 84,9 %; kar zadeva pridobivanje novih površin, to je znaten napredek v primeri z letom 1953, ko je od-

stotek izkoriščanja zemlje znašal po nekaterih cenitvah⁹ samo 60 %. Sovjetsko kmetijstvo ima na voljo velikansko rezervo 37 milijonov hektarov zemlje, ki jo je mogoče vključiti v proizvodnjo brez agro- in hidromelioracij, to pa je, za primerjavo, skoraj petkratna skupna obdelovalna površina v Jugoslaviji.¹⁰

Ekstenzivna uporaba sodobnih agrotehničnih ukrepov je zadržala sovjetsko kmetijstvo na razmeroma nizki produktivni ravni v primeri s pridelkom na zaposlenega (poraba dela na enoto proizvoda) in na enoto površine. Tako so v sovhozi, ki v sovjetskem kmetijstvu prednačijo glede produktivnosti, porabijo od 1,8 (žito) do 6,8 (goveje meso) —krat delovnih ur na stot proizvoda več kot v ZDA, četudi ne sodijo v vrsto najproduktivnejših proizvajalcev. Kolhozi kažejo v istih relacijah še nižjo raven produktivnosti (od 7,3 do 16,3) v primeri z ZDA, čeprav so pridelki na hektar pri nekaterih posevkih skoraj izenačeni (pri bombažu celo večji) ali samo polovico manjši od pridelkov v ZDA.¹¹

Poleg majhne produktivnosti v sovjetskem kmetijstvu so resen problem tudi neizenačeni proizvodni rezultati na posameznih sektorjih kmetijske proizvodnje. O tem jasno pričajo tudi naslednji podatki o hektarskih donosih za leto 1959:¹²

Vrsta proizvoda	Sovhozi	Kolhozi	Ohišnice
Krompir (q na ha)	68	65	166
Povrtnina (q na ha)	97	72	114
Grozdje (q na ha)	56,4	38,6	56,7
Sadje (q na ha)	29,7	16,1	26,3
Rogata živina (št. na 100 ha)	7	12	389
Prašiči (št. na 100 ha)	18	21	233

Te razlike v pridelkih, ki se po istovrstnih podatkih FAO za lansko leto niso mogle kaj bistveno spremeniti, nam narekujejo sklep, da še zmeraj obstajajo resne pomanjkljivosti v sami organizaciji kmetijstva. Če k temu na sedanji razvojni stopnji prištejemo tudi pomanjkljivosti, ki izvirajo iz nezadostne koordinacije med kmetijstvom in industrijo (pomanjkanje umetnih gnojil, še zmeraj nezadostna preskrbljenost z raznovrstno opremo, rezervnimi deli in transportnimi sredstvi), potem so takšni rezultati še umljujejši.

Docela nasproten pa je položaj glede na delež posameznih sektorjev v skupni blagovni bilanci proizvodnje. Vodilno mesto ima še nadalje kolhozna proizvodnja, zlasti pridelovanje industrijskih kultur in žita ter živinoreja. Kolhozi pridelujejo 86 % surovega bombaža, 96 % sladkorne pese, 90 % oljnih rastlin. Odločilno vlogo imajo tudi v živinoreji: v kolhozih je 49,8 % govedu (v sovhozi 14,2 %), 50,1 % prašičev (18,4 %) in 56,3 % ovc (21,4 %).¹³ Ohišnice pa po drugi plati s svojim potrošniškim značajem in z intenzivnim pridobivanjem mesa, perutnine in povrtnine sodelujejo v celotni proizvodnji s približno eno tretjino ali natančneje: dajejo 6,4 %

vseh poljedelskih pridelkov, 41,5 % vseh živilorejskih proizvodov, 62,6 % vsega krompirja in sadja, in dajejo 51,5 % vsega mleka v državi.¹⁴ Koliko materialna stimulacija vpliva na proizvodnjo, kaže dejstvo, da so za ta obseg proizvodnje porabili samo 20 % vseh delovnih ur sovjetskega kmetijstva,¹⁵ in to na samo 3,8 % obdelovalne površine. Male državne ekonomije so skoraj nepomembne v skupni bilanci kmetijskih pridelkov države, saj daje samo 2,5 % vseh poljedelskih in 1,4 % živilorejskih proizvodov.¹⁶

Kar zadeva tržne presežke, so prav tako veliki razločki med posameznimi sektorji proizvodnje. Presežke pridelkov z ohišnic prodajajo predvsem na krajevnem kolhoznom trgu, manjši del pa preko kooperacije po komisionarskem načelu. To po eni plati nasprotuje njihovi pravi naravi, po drugi pa izraža njihov proizvodni značaj. Zanimivo je primerjati blagovnost družbenega sektorja proizvodnje in blagovnost ohišnic. V sezoni 1958—59 je družbeni sektor prodal državi dve tretjini proizvodnje, medtem ko so štiri petine pridelkov z ohišnic porabili doma.¹⁷

Da bi izboljšali kmetijsko proizvodnjo in rešili številne probleme, je CK KP SZ skoraj vsako leto sprejemal razne ukrepe, ki so od prvih delnih rešitev na posameznih sektorjih čedalje bolj pomenjale reorganizacijo kmetijstva in spremembo njegovega položaja v ekonomskem sistemu.

Kvantitativni indeksi o sovjetskem kmetijskem razvoju v novi etapi kažejo, da so v SZ dosegli pomembne uspehe. Lahko bi našli vrsto podatkov o krepitvi tehnične baze kmetijstva,¹⁸ o povečanju proizvodnje in o odkupljenih tržnih presežkih,¹⁹ o večji porabi umetnih gnojil in sredstev za varstvo rastlin, o večjih setvenih površinah, pri čemer 42 milijonov hektarov novih površin za proizvodnjo najbolje ilustrira vztrajnost, s katero izvajajo novo politiko v sovjetskem kmetijstvu.

V razdobju od leta 1953 do leta 1958 so dosegli letno stopnjo rasti proizvodnje 3,6 % (v celoti 50 %). Leto 1958 je dalo rekordne rezultate, potem pa se je krivulja naraščanja začela izravnovati predvsem zaradi manjših pridelkov na nanovo pridobljenih površinah, ki so bile čedalje manj plodne ob pretežno monokulturnem izkoriščanju (večletna zaporedna setev žita). Sedemletni plan predvideva 8 % letne rasti. Leta 1960 so dosegli samo nekaj več kot 2 % večjo proizvodnjo, leta 1961 pa komaj 1 do 2 %; to kaže na precejšno zaostajanje pri izpolnjevanju plana.²⁰

Za lansko in letošnje leto podatki iz sovjetskih virov še niso znani, po nekaterih tujih cenitvah pa bo kmetijska proizvodnja ZSSR letos za približno 13 % manjša kot leta 1958;²¹ iz tega izvirajo precejšnje težave pri preskrbi prebivalstva, zlasti s pšenico, to kupujejo letos tudi v tujini.²²

Kmetijska proizvodnja očitno niha po letih in rajonih, to pa ne pomeni, da je njena bilanca slabša od lanske. Treba je namreč upoštevati tudi večje potrebe živiloreje. Od leta 1953 do leta 1963 se je število govedi povečalo od 55,8 na 86,6 milijonov, za 55,2 %, število prašičev od 33,3 na 69,7 milijonov ali za 109,3 %, zato se je naglo povečalo povpraševanje po žitu za krmljenje živine, v zvezi s tem pa se je povečalo povpraševanje in zmanjšala ponudba žita na trgu.

Iz vsega tega vseeno sledi sklep, da doseženi rezultati še niso takšni, da bi lahko z njimi odpravili bistvena nesorazmerja v dosedanjem razvoju sovjetskega gospodarstva, nesorazmerja, ki zavirajo nadaljnji napredek. Za celotno industrijsko proizvodnjo ZSSR je bila v obdobju od leta 1954 do 1961 značilna stopnja rasti 10,9 %, medtem ko je ta stopnja znašala v kmetijstvu samo 6 %.²⁴ Program nalaga kot kardinalno nalogo, da je treba produktivnost v kmetijstvu povečati do leta 1980 pet do šestkrat.²⁵ S tem bi že do leta 1970 prehiteli ZDA v absolutnem obsegu kmetijske proizvodnje, do leta 1980 pa tudi v količini kmetijskih pridelkov na prebivalca. Da bi to uresničili, bi se moralo kmetijstvo razvijati po letni stopnji 9,5 do 10 %, torej po veliko večji, kot je sedanja. S tem pa niso izpolnjene naloge, ki jih nalaga program KP SZ, sprejet leta 1961 na XXII. kongresu.

III. Spremenjeni položaj kolhozov v novi razvojni etapi kmetijstva

Prizadevanja za podružbljenje kolhoznega sistema

Hkrati ko so izvajali reforme sovjetskega ekonomskega sistema v zvezi s kmetijstvom, so začeli razpravljati tudi o perspektivah dveh oblik socialistične lastnine — kolhoza in sovhoza — in to o tem, kako bi ju združili v enotno obliko splošno narodne lastnine. Izhajajoč iz domneve, da je splošno narodna lastnina v vseh panogah gospodarstva bistveni pogoj za »prehod v komunizem«, so iskali možnosti in načine, da bi kolhozno-koperativno lastnino s pomočjo in podporo države spravili na raven splošno narodne.

Spričo tega problema so se spopadala različna stališča, izmed katerih bomo našteali samo najpomembnejša:

preprosta sprememba kolhozov v sovhoze; s tem bi domnevno povečali stopnjo podružbljenja proizvodjalnih sredstev, produkti dela pa bi postali last vse skupnosti namesto izolirane in »manj socialistične« lastnine kolhoznega kolektiva;²⁶

združevanje lastnine posameznih kolhozov z enotno splošno kolhozno lastnino v okviru države; to naj bi bila prehodna kategorija med kolhozno in splošno narodno lastnino. To zamisel so močno napadali,²⁷ ker združevanja teh dveh lastninskih oblik ne bi približala, temveč bi ga še otežila.

Med omenjenima ekstremnima stališčema je bilo tudi kompromisno stališče o reorganizaciji sovhozov in kolhozov; oblikovali naj bi enotno obliko družbene lastnine, da bi s tem dobili isto stopnjo podružbljenja proizvodjalnih sredstev.

Ker je ekonomski zakon korelacije proizvodnih odnosov z značajem in razvojnim nivojem proizvodjalnih sil odločilni faktor, ki v svoji konkretni obliki določa lastninske odnose, kar zadeva proizvodjalna sredstva in stopnjo njihovega podružbljenja, ne moremo pričakovati, da bi lahko že z

administrativnimi in reorganizacijskimi ukrepi spremenili tudi proizvodne odnose. Takšni ukrepi lahko samo pospešijo proces prehoda k enotnemu tipu kmetijskih podjetij in k izenačevanju kolhoznega sektorja z državnim, ne morejo pa spremeniti njihove ekonomske vsebine.

Prav kakor je kolhozno-kooperativna lastnina zrasla v določenih ekonomskih in političnih razmerah transformacije sovjetskega kmetijstva, tako se lahko spremeni ali izgine na določeni razvojni ravni proizvajalnih sil, vendar pri sedanji etapi ni realnih možnosti, da bi ustanavljali enoten tip kmetijskih podjetij z isto stopnjo podružbljenja proizvajalnih sredstev in produktov dela.

Te debate niso bile samo teoretičnega, temveč tudi praktičnega pomena. Pod njihovim vplivom so si prizadevali za pomembne strukturalne reforme²⁸ v sovjetskem kmetijstvu. Po eni strani so se k sovhozom pripajali ekonomsko slabi kolhozi, ali pa so se kolhozi preprosto spreminjali v sovhoze,²⁹ po drugi pa se kolhozi niso združevali zato, da bi nastajale večje proizvajalne enote.³⁰ Te akcije so večinoma ustavili po resoluciji XXI. kongresa KP SZ, ki je priznala kolhozni lastnini socialistični značaj, in to je pripomoglo k izenačenemu obravnavanju kolhozne in splošno državne lastnine, ki se bosta v prihodnje združili. Resolucija je kritizirala dotedanje forsiranje tega procesa in opozorila, da se »oblike lastnine ne spreminjajo... samovoljno, temveč se razvijajo na podlagi ekonomskih zakonov in so odvisne od značaja in razvojne ravni proizvajalnih sil.« Poleg tega je bilo v resoluciji posebej poudarjeno, da »kolhozni sistem docela ustreza ravni in razvojnim potrebam sodobnih proizvajalnih sil na vasi« in da »kolhozno-kooperativna oblika proizvajalnih odnosov... ni izrabila svojih možnosti, temveč da služi in da bo služila za razvoj kmetijskih proizvajalnih sil.«³¹

Spremembe v strukturi in tehnični bazi kolhozne proizvodnje

Kolhozni sektor je tudi po strukturnih spremembah skoraj trikrat močnejši od sovhoznega. Docela nasproten pa je odnos, kadar primerjamo povprečne podatke o posameznih sovhozih in kolhozih. V sovhozih je zasejana površina 3,7-krat tolikšna kot v kolhozih, živinski fond pa je 2,4-krat tolikšen,³² vendar je v zadnjih letih dinamika rasti živinskega fonda večja v kolhozih kot v sovhozih. Kar zadeva energetska opremo in mehanizacijo na 100 hektarov zemlje, so kolhozi skoraj enaki sovhozom, vendar je delež, ki pride na enega delavca v kolhozu, komaj dobra tretjina deleža v sovhozu, ker delajo v sovhozih 6,4 delavci, v kolhozih pa 18,4 delavcev na 100 hektarov površine (brez delavcev, pripojenih MTS).³³ S krepitvijo kolhozov in z racionalizacijo proizvodnje se bo zmanjšala ta velika potreba po delovni sili. Ko bodo to uresničili, pa bo nastal problem, kam s presežkom delovne sile s kolhoznih polj. Že zdaj so na nekaterih področjih precejšnje rezerve nezadostno zaposlenih kolhoznikov, pa tudi sicer ima zaposlovanje kolhoznikov pretežno sezonski značaj.

Tako je bilo od leta 1953 do leta 1959 januarja zaposlenih samo 56 do 58 % od kolhoznikov, ki so bili zaposleni julija meseca. Položaj se je nekoliko izboljšal po pripojitvi k MTS (za 3,4 %).³⁴

Da bi onemogočili sezonsko izkoriščanje za delo zmožnih kolhoznikov, je treba ne le zmanjšati rezervo delovne sile, tako da bi jo zaposlili zunaj kolhozov, v industriji in v drugih dejavnostih, temveč je treba tudi v kolhozih ali v medkolhozni kooperaciji ustanovljati razna podjetja za predelavo kmetijskih pridelkov, razviti je treba živinorejo in se truditi za specializacijo komplementarnih oblik proizvodnje in za izravnavo potreb po delovni sili med letom, in skušati povečati stopnjo mehanizacije v proizvodnji.

Izboljšanje kmetijske proizvodnje je odvisno predvsem od mehanizacije tehnološkega proizvodnega procesa in od večje delovne produktivnosti. Čeprav so okrepili mehanizacijski tempo proizvodnje, tako so na primer število traktorjev od leta 1954 do leta 1962 skoraj podvojili (natančneje: od 1 239 000 na 2 293 000 pogonskih traktorjev po 15 KM),³⁵ položaj še zmeraj ni zadovoljiv. N. Hruščov je menil, da je potrebnih skoraj 5 milijonov pogojnih traktorjev (to je 2 696 000 fizičnih traktorjev), torej več kot dvakrat toliko, kot jih je sedaj.³⁶ Tako bi imeli leta 1970 en traktor na 78 hektarov obdelovalne površine (1954 so imeli en traktor na 280 hektarov, leta 1962 pa na 162 hektarov). Očitno je, da bi ta mehanizacija morala bolj povečevati delovno produktivnost v veliki socialistični proizvodnji, ker se je njena tehnična oprema že dokaj približala stopnji mehaniziranosti zahodnoevropskega kmetijstva z docela drugo, drobno-posesniško strukturo in proizvodnjo.³⁷

Pomen mehanizacije se zmanjšuje zaradi naslednjih razlogov:

zaradi pretežne usmeritve k traktorjem, kombajnom, sejalnicam in tovornjakom, medtem ko premalo skrbijo za množitev raznih priključnih in specializiranih strojev za kompleksno tehnizacijo rastlinske, zlasti pa živinorejske proizvodnje;

zaradi slabega in nezadostnega izkoriščanja mehanizacije pri sedanjem kolobarjenju z majhnim številom kultur, ki zahteva v kratkem času koncentracijo strojev, te pa potem neracionalno izrabljajo;

zaradi premajhnega učinka strojev, nezadostnega agregiranja, pomanjkanja praktičnih kombiniranih strojev, rezervnih delov itd.;

zaradi nezadostnega materialnega interesa delavcev, da bi stroje bolje izkoriščali.

Trditev sovjetskih strokovnjakov, da so kompleksno mehanizirali tehnološke procese in dosegli veliko delovno produktivnost, poleg omenjenih faktorjev demantirajo tudi struktura aktivnega prebivalstva, izmed katerega je 37 % zaposlenih neposredno v kmetijstvu,³⁸ veliko število zaposlenih na enoto površine, in tudi mali vpliv mehanizacije na večjo produktivnost.

Od leta 1954 do leta 1958 se je povečal strojni park v kmetijstvu za 73 %, produktivnost pa je narasla samo za 7 do 8 %;³⁹ to dokazuje

velik vpliv tistih faktorjev, ki ne dajo, da bi bila mehanizacija povsem učinkovita.

Mislim, da je bil prav ta položaj vzrok za znani sklep februarkega plenuma CK KP SZ (leta 1953) o reorganizaciji MTS, in da so prav zaradi tega pospešili prodajo strojnega parka kolhozom in izročitev sovhozom. MTS in njihovi delavci, ki so opravljali večino strojnih del v kolhozih, niso bili dovolj zainteresirani za končni proizvodni rezultat; veliko težav je bilo pri planiranju del in pri sinhroniziranju le-teh s potrebami kolhozov itd. Zato so v proizvodni praksi nastajale številne težave, ki so bile še večje, ko so se kolhozi združili in razširili, saj so nekatere MTS opravljale usluge samo za en kolhoz ali dva. Med MTS in kolhozi so nastale trdnejše zveze, ustanavljali so skupne uprave ali vsaj kombinirane delovne skupine, ki so bile pod neposrednim vodstvom kolhozov. Z vsem tem so dosegli dobre rezultate. Bolje so izkoriščali tehniko, izboljšala se je kakovost del, skrajšali so se roki, zmanjšali so se stroški kolhozov (pa tudi države) za vzdrževanje upravnega aparata, in za traktorska dela, s tem pa so se zmanjšali tudi skupni proizvodni stroški.

Na podlagi teh izkušenj so pospešili prodajo mehanizacije kolhozom v kratkem času enega do dveh let, čeprav so bili spričo njene vrednosti (18 do 20 milijard rubljev),⁴⁶ določili daljši rok. Zaradi vsega tega so se predvsem povečali nedeljivi skladi kolhozov, v katere so zaradi povečanih odkupnih cen za kmetijske pridelke samo leta 1958 vplačali okrog 25 milijard rubljev. V celoti so kolhozi odkupili od MTS za 18 milijard strojev in za 14 milijard rubljev novih strojev, ker so hkrati z reorganizacijo MTS določili tudi enotno ceno za vse kupce.

S tem da so kolhozi prevzeli mehanizacijo, se je povečala njihova samostojnost, poleg tega pa so lahko učinkoviteje izkoriščali vse svoje proizvodne kapacitete. Nasploh sodi ustvaritev lastne tehnične baze kolhozne proizvodnje v vrsto najpomembnejših in najnaprednejših ukrepov v evoluciji kolhozne sistema.

Konec prihodnjič.

OPOMBE

¹ »Znano je, da smo pri vodenju kmetijstva v preteklosti dopuščali resne pomanjkljivosti in napake. Številni kolhozi so vrsto let ostajali ekonomsko slabi, naraščanje kmetijske proizvodnje je bilo zavrto in njena raven ni zadoščala naraščajočim potrebam države po živilih in kmetijskih surovinah. Položaj našega kmetijstva je bil takrat težak in je skrival nevarne posledice, ki bi bile utegnile zadržati razvoj sovjetske države v komunizem. Naša partija je na septembrskem plenumu CK leta 1953, na naslednjih plenutih CK in na XX. kongresu partije ostro kritizirala napake pri vodenju kmetijstva, završla je vse, kar je oviralo razvoj kolhozov in sovhozov in določila program za hiter razvoj kmetijstva.«

Iz referata N. S. Hruščova na XXI. kongresu KP SZ od 27. I. do 6. II. 1959: »O kontrolnih številkah, kar zadeva razvoj narodnega gospodarstva ZSSR od leta 1959 do leta 1965«.

² Takšna ugotovitev izvira iz števil, ki jih navaja M. A. Iljin v knjigi »Novij Etap...«, medtem ko nekateri drugi avtorji navajajo celo manjše koeficiente prirastka sovjetskega kmetijstva. Tako na primer B. Belič — E. Stajner v članku »Nekatere posebnosti v razvoju sovjetskega gospodarstva« trdita, »da se je skupna kmetijska proizvodnja (1909 — 13 = 100) povečala do leta 1953 samo za 50 %, industrijska pa štiridesetkrat.

³ M. A. Iljin, »Novij Etap...«, str. 6.

⁴ J. V. Stalin je v »Ekonomskih problemih socializma« razglasil MTS za »edino sredstvo, s katerim je mogoče zagotoviti večjo proizvodnjo v kolhozih«, medtem ko je ekonomski organizacijski in človeški vpliv docela zanemaril.

⁵ Podatki po Dokumentacijskem biltenu instituta za mednarodno politiko in gospodarstvo, št. 8 in 9 l. 1954.

⁶ Podatki iz Statističnega letopisa ZSSR za leti 1960 in 1961.

⁷ Površina, ki so jo imeli sovhози, se je zmanjšala za površino »drugih splošno narodnih uporabnikov obdelovalne površine«, ki jo CSU prišteva v površino sovhozov.

⁸ Pod »drugi« je razumeti ekonomije državnih, znanstvenih, socialnih ustanov in podjetij. Podatki so po P. Venžeru (Voprosi ekonomiki, št. 7, 1962) samo za leto 1960 s pripombo, da naraščajo; leta 1940 je bilo samo 45 800 takšnih ekonomij.

⁹ Dokumentacijski bilten IMPP, št. 8—9, l. 1954.

¹⁰ Obdelovalna površina Jugoslavije meri 7 690 000 ha (Statistični godišnjak FNRJ za l. 1962).

¹¹ Podatki so iz J. Stanovnik »Primerjalni gospodarski sistemi«, str. 151.

¹² Podatki po Economic Survey of Europe, 1960; izdala Evropska ekonomska komisija (organ OZN).

¹³ B. Venžer, Voprosi ekonomiki št. 12, 1960.

¹⁴ Isti vir št. 7, 1962. Podobne podatke navaja tudi letni pregled FAO (sve-tovna organizacija za kmetijstvo in prehrano), ki je specializirana agencija OZN, in sicer za leto 1962.

¹⁵ »Narodnoe hozjajstvo SSSR«, izdaja CSU za l. 1960 navaja, da so v sovjetskem kmetijstvu porabili 33 milijard delovnih ur, od tega na kolhozih 21,5, na sovhozih 4,5, na strojnih in remontnih postajah 0,2 in na ohišnicah 6,8 (20 %) milijard delovnih ur.

¹⁶ Državne ekonomije zaposlujejo povprečno po 7 delavcev in imajo povprečno po 146 ha zemlje, imajo pa enega ali dva traktorja, gojijo po 13 govedi, 20 prašičev, ovc itd.

Podatki po B. Venžer, »Voprosi ekonomiki« št. 7, 1962.

¹⁷ Razmerje prodanega proti skupno pridelanemu blagu za dve leti 1958 in 1959 v odstotkih in po sektorjih:

	Kmetijska proizvodnja		Poljedelska proizvodnja		Živinoreja	
	1958	1959	1958	1959	1958	1959
Družbeni sektor	63,0	64,0	60,0	59,0	68,0	72,0
Ohišnice	22,8	20,0	20,9	19,0	24,1	20,7

¹⁸ Park traktorjev, kombajnov in kamionov v sovjetskem kmetijstvu (na koncu leta v 000 kosih):

Vrsta strojev	L E T O			
	1954	1958	1970	1962
Traktorji: fizični	744	1001	1036	1280
Traktorji: pogojni po 15 KS	1239	1750	1899	2293
Kombajni za žito	318	502	492	553
— od tega samodejnih	109	180	200	321
Kamionov	424	700	729	840

Podatki za leto 1962 so navedeni glede na stanje 1. 7. 1962. Vsi podatki po Statističnem letopisu ZSSR za leti 1960 in 1962.

¹⁹ Pregled dinamike proizvodnje, odkupa in številčnega stanja živine.

	L E T O			1961 : 1953 v %
	1953	1958	1961	
<i>Proizvodnja:</i>				
žito — milij. pudov	5036	8506	8380	166
od tega pšenice	2520	—	4045	161
od tega koruze	226	—	1469	za 6,5-krat
oljnice — milij. t	3,1	—	5,3	168
krompir — milij. t	72,6	—	84	116
povrtnine — milij. t	11,4	—	15,6	137
meso — klav. teža — milij. t	5,8	—	8,8	150
mleko — milij. t	36,5	—	62,5	171
surovo maslo — v tisoč t	497	—	894	180
sladkor — v tisoč t	3434	—	6085	170

	L E T O			1961 : 1953 v %
	1953	1958	1961	
<i>Odkup:</i>				
žito — milij. pudov	1899	3495	3180	167
— od tega pšenice	1171	2601	2033	174
— od tega koruze	30	—	300	10-krat
sladkorna pesa — milij. t	22,9	59,9	47,7	208
surovi bombaž — milij. t	3,9	—	4,5	117
oljnice — milij. mtc	20,6	—	32,7	159
krompir — milij. t	5,4	6,7	7,0	129
povrtnine — milij. t	2,5	4,0	5,5	220
meso — klav. teža — milij. t	2,15	5,34	4,42	205
mleko — milij. t	10,6	20,4	28,3	266
volna — v tisoč t	196,8	—	368,6	187
jajca — milij. kosov	2618	4405	7376	282

Podatki so iz referata N. S. Hruščova na marčnem plenumu 1962, podatki za leto 1958 pa iz referata na decembrskem plenumu leta 1959. Za številčno stanje živine so podatki iz istega vira (stanje na dan 1. januarja), razen za leto 1963 po Tanjugu, Mednarodni ekonomski komentarji z dne 17. 10. 1963.

Vrsta živine	1954	1958	1962	1963	Povečanje v primeri z l. 1954
goved	55,8	69,4	82,1	36,8	+ 33,0
— od tega krave	25,2	32,4	36,3	—	+ 11,1
prašiči	33,3	46,9	66,6	69,7	+ 36,4
ovce	115,5	129,0	144,4	—	+ 28,9

²⁰ Gradivo o ZSSR, Institut za mednarodno politiko in gospodarstvo.

²¹ Neue Zürcher Zeitung z dne 22. 9. 1963.

²² Zunanjetrgovinske organizacije Sovjetske zveze so letos jeseni kupile od Kanade 6,8 milijonov in od Avstralije 1,8 milijonov ton žita; manjše količine so kupile tudi od Francije in Zvezne republike Nemčije, od ZDA pa bodo verjetno kupile še 3 milijone ton žita, če se bodo sporazumeli. Podatki po Tanjugu, Mednarodni ekonomski komentarji z dne 17. 10. 1963.

²³ Glej tabelo v opombi št. 19.

²⁴ N. Vasiljev, Voprosi ekonomiki št. 4, 1963.

²⁵ Gradivo XXII. kongresa KPSZ.

²⁶ Tako meni tudi B. Venžer, Voprosi ekonomiki št. 5, 1961.

²⁷ S. Semin, Voprosi ekonomiki št. 5, 1961.

²⁸ Pregled števila kolhozov in sovhozov ter površin, ki jih imajo (po Statističnem letopisu ZSSR za leti 1960 in 1961):

Vrsta gospodarstva	Na koncu leta			Obdel. površine V 000 ha	
	1953	1958	1962	1958	1962
kolhozi	91 117	67 700	39 800	131 400	114 400
sovhozi	4 857	6 002	8 571	52 451	86 677

²⁹ V letih od 1957 do 1958, ko je bila kampanja najmočnejša, se je spremenilo v sovhoze 6986 kolhozov. S pridruženjem kolhozov sovhozom je od leta 1953 do leta 1960 prešlo v sovhozno last 26,6 milijonov hektarov ali 12,7 % obdelovalne površine kolhozov.

³⁰ V povprečju pride po združevanju na vsak kolhoz:

	1953	1960	1960 : 1953
skupno zemlje — v tisoč ha	4,1	6,6	161
— od tega orne zemlje	1,8	3,0	167
nedeljivih skladov v 000 rub.	76,6	449,4	5,9-krat
bruto proizvodnja v 000 rub.	164,9	492,4	299
denarni dohodki v 000 rub.	54,4	303,2	5,6-krat
traktorji — pogojni po 15 KS	0,02	23,9	
kombajni	—	6,1	
tovornjaki	1,8	9,5	5,3-krat

Podatki po M. Terentjev, Voprosi ekonomiki št. 6, 1961.

³¹ Citirano iz resolucije XXI. kongresa KPSZ (1959).

³² S. Semin, Voprosi ekonomiki, št. 5, 1958.

³³ Aplicirani podatki po S. Strumilin, Voprosi ekonomiki, št. 5, 1958.

³⁴ S. Semin, Voprosi ekonomiki, št. 5, 1961.

³⁵ Glej opombo št. 18.

³⁶ N. S. Hruščov na marčnem plenumu leta 1962 po V. A. Vaselovskij, »Sojuz Rabočego klasa i krestjanstva...«, str. 184.

³⁷ Po podatkih Dokumentacijskega biltena IMPP št. 8—9, 1954 je prišlo v Zahodni Evropi na traktor 138 ha orne zemlje (podatkov za poznejši čas nimam na voljo).

³⁸ Lisa Foa, »Rinascita«, tedenska revija KP Italije z dne 5. 10. 1963.

³⁹ S. Strumilin, Voprosi ekonomiki, št. 5, 1958.

⁴⁰ N. S. Hruščov, »Stroitelstvo komunizma...«, str. 73.

Brušeno ogledalo

Apoteoza dejanja

Jolka Milič

Tokrat sem paberkovala po knjižnih recenzijah Mitje Mejaka ter se spotaknila ob besedo *dejanje*. Upam, da mi Mejak tega ne bo zameril.

Inventarni kos št. 1

(Ker tako nesramno plagiram ponikovskega pesnika Zlobca, bom kar z njim začela.)

»Zlobčev roman namreč nikakor ni elementarna, epska kompozicija, ampak je v bistvu *lirično meditativno dejanje*.«

Inv. kos št. 2

»Toda v celoti je Krakarjeva zbirka *pokončno umetniško dejanje*.«

Inv. kos št. 3

»Sicer pa je Mladi mesec (Mire Miheličeve) *popolnoma samostojno dejanje*.«

Inv. kos št. 4

»Zbirka drobnih črtic (Smiljana Rozmana Teden ima sedem dni)... je v bistvu *pedagoško utilitaristično dejanje*... *Pristno ustvarjalno dejanje* torej tudi pričujoča knjiga ni.«

Inv. kos št. 5

»Hafnerjeva zgodba (Srečno pot, fanta) pa se je kljub temu pomisleku vendar močno približala *namernemu pisateljskemu dejanju*.«

Inv. kos št. 6

Moderno okolje... pričujoče povesti (Anton Ingolič: Mladost na stopnicah) sicer ni kdove kako *revolucionarno pisateljsko dejanje*, ampak...«

Inv. kos št. 7

»Pričujoči roman (Nada Matičič: Gozd je onkraj hriba) je primer *neustvarjalnega dejanja*.«

Inv. kos št. 8

»V mladinski prozi pomeni Godinova knjiga vendarle *plodno in izvirno pisateljsko dejanje*.«

Inv. kos št. 9

»Ta napor (v Grafenauerjevi liriki) je tako intenziven... iskren in zanosen, da že sam po sebi pomeni *pravo dejanje*.«

Inv. kos št. 10

»Kljub temu..., pa je Morje brez obale (Miroslav Košuta) ne samo obet, ampak tudi že *resno dejanje*.«

Inv. kos št. 11

»...lepota drugega romana, ki jo postavljam v sam vrh Kranjčevega pisateljskega sveta, koreninita... v sami pisateljevi naravi in pripravljenosti po *smiselnih literarnih dejanjih*.«

Inv. kos št. 12

»Če bi bilo zaporedje obeh del drugačno... bi bila tudi sedanja Zidarjeva proza *presenetljivo* dejanje.«

Inv. kos št. 13

»...cikel (Minatti: Nekoga moraš imeti rad) je prav gotovo *zrelo in pretehtano umetniško* dejanje.«

Inv. kos št. 14

»Kavčičev roman (Od tu dalje) je po vsem tem... bilo že v embrionalnem početku *mrtno pisateljsko* dejanje.«

Inv. kos št. 15

»Roman (Mimi Malenškove Inkvizitor) je skratka *resno, pretenciozno pisateljsko* dejanje.«

Inv. kos št. 16

»V bistvu je pričujoča zgodba (Očiščevanje Marije Goršetove) *subjektivno psihično in moralno terapevtsko* dejanje... Knjiga je vsekakor predvsem *odrešilno psihično in etično* dejanje in je njegov slovstveni format drugotnega pomena.«

Inv. kos št. 17

»Tekst (Mitje Vošnjaka Onkraj ceste se spet pričinja življenje) sicer ni veliko *umetniško* dejanje.«

Inv. kos št. 18

»Zato tem estetsko čistim novelam včasih grozi nevarnost, da... nazadnje ostanejo zgolj *estetsko* dejanje... Kljub tem ugovorom so Šegove novele o oživiljeni mladosti *resno umetniško* dejanje; škoda, da je to dejanje *premalo razburljivo in drzno*...«

Inv. kos št. 19

»Oničeva lirika ni *razburljivo lirično* dejanje.«

Inv. kos št. 20

»Pesniške zbirke... Edvarda Kocbeka, Ivana Minattija, Gregorja Strniše... sodijo celo... med *najpomembnejša poveljna umetniška* dejanja.«

Moj apel (brez poziva res ne gre) velja vsem tistim, ki smo se doslej *dejansko* prelahkomiselno poigrali z umetniškim *delom*. Upam, da je moji glosi že vnaprej sojeno, tako kot liriki ali prozi marsikaterega slovenskega ustvarjalca, da bo ostala ob strani osrednjega, veljavnega toka naše kritične misli.

OBVESTILO

Naročnikom, bralcem in sodelavcem se opravičujemo, ker je številka izšla z zamudo. Ni bilo papirja in pokvaril se je rotacijski stroj. Dobili smo zagotovilo, da bo v naprej revija lahko redno izhajala.

Uredništvo

**Dobili
sma
v cenah:**

JOŽE TOPORIŠIČ: Pripovedna dela F. S. Finžgarja, opremil Janez Bernik, Slovenska matica v Ljubljani 1964.

LAVO ČRMELJ: Slovenci in Hrvatje pod Italijo, Slovenska matica v Ljubljani 1965.

FRAN LEVEC: Eseji, študije, potopisi, Slovenska matica v Ljubljani 1965.

FRANCE BEVK: Pot v svobodo, opremil Nikolaj Omersa, Lipa Koper 1965.

